

ARHITECTURA SISTEMELOR DE CALCUL

Note de curs

Dr. Ing. Inf. Marius Gh. ROGOBETE

București 2021

Cuprins

1.	Evoluția arhitecturii calculatoarelor.....	5
1.1.	Clasificarea arhitecturii sistemelor de calcul	5
1.2.	Structura fizică a unui calculator, tipuri de calculatoare, exemple de arhitecturi uniprocessor și multiprocessor.....	6
1.2.1	Tipuri de calculatoare	7
1.2.2.	Arhitecturi de sisteme multiprocessor	10
1.3.	Arhitectura lui Von Neumann.....	11
1.3.1.	Unitatea centrală (Central Processing Unit – CPU).....	11
1.4.	Principiile de funcționare ale mașinii Turing.....	13
2.	Clasificarea semnalelor	15
2.1.	Semnalul analogic	16
2.2.	Semnalul digital.....	16
2.3.	Transformarea semnalelor.....	17
3.	Bazele logice ale calculatoarelor.	20
3.1.	Funcții logice. Porți logice. Algebra de comutație.....	20
3.1.1.	Funcții logice și tabele de adevăr.....	20
3.1.2.	Porți logice	23
3.2.	Algebră de comutație.Logică și circuite logice combinaționale. Componente digitale. 26	
3.2.1.	Algebra de comutație	26
3.2.2.	Logică și circuite logice combinaționale	27
3.2.3.	Convertoare de cod	28
3.2.4.	Codificatoare și decodificatoare	29
3.2.5.	Multiplexoare și demultiplexoare	30
3.2.6.	Comparatoare	31
3.2.7.	Sumatoare	32
3.3.	Mașini cu număr finit de stări	33
4.	Componentele unui sistem de calcul.....	38
4.1.	Magistrale.....	38
4.2.	Unitatea centrală, procesorul (execuția unei instrucțiuni, tipuri de unități centrale, exemple de microprocesoare)	45
4.3.	Tipuri de memorie (memoria principală, memoria de lucru, memoria cache, memoria ROM, memoria video, memoriile secundare).....	51
4.3.1.	Clasificare memoriei	53
4.3.2.	Memoria principală.....	54

4.3.3.	Memoria cache.....	56
4.3.4.	Memoria virtuală (secundară).....	60
4.3.5.	Memoria video.....	60
4.4.	Dispozitive de intrare/ieșire (organizare, conectare, interfețe).	61
5.	Nivelul fizic	64
5.1.	Microprocesorul, întreruperile, magistralele de comunicație (magistralele sincrone și asincrone, arbitrajul magistralei)	64
5.1.2.	Moduri de lucru între microprocesor și interfetele I/O.....	66
5.2.	Magistrala procesorului, magistrala de date, magistrala de adrese, magistrala I/O	70
5.3.	Exemple și comparații.....	70
6.	Compilatoare și asamblatoare.....	73
6.1.	Limbaje de nivel înalt, limbaje de nivel scăzut.....	74
6.1.1.	Compilare vs. Interpretare	75
6.2.	Descrierea componentelor unui compilator	75
6.3.	Programarea în limbaj de asamblare	77
6.3.1.	Familia de procesoare Intel x86.....	78
6.4.	Directive și instrucțiuni ASM.	80
6.4.1.	Sintaxa unei instrucțiuni în limbaj de asamblare	81
	Clase de instrucțiuni.....	81
6.4.2.	Instrucțiuni de transfer	81
6.4.3.	Instrucțiuni aritmetice	83
6.4.4.	Instrucțiuni logice	85
6.4.5.	Instrucțiuni de deplasare și de rotire	85
6.4.6.	Instrucțiuni de salt.....	86
6.4.7.	Instrucțiunile de apel și revenire din rutine.....	86
6.4.8.	Instrucțiunile de ramificare și ciclare.....	87
6.4.9.	Instrucțiuni de intrare/ieșire	89
6.4.10.	Instrucțiuni pe șiruri	89
6.4.11.	Instrucțiuni speciale.....	90
7.	Nivelul sistemului de exploatare.....	91
7.1.	Memoria virtuală, conceptual de paginare , conceptul de segmentar	91
7.1.1.	Paginarea.....	93
7.1.2.	Segmentarea.....	94
7.2.	Exemple de gestionare a memoriei virtuale.	94
7.2.1.	Memoria virtuală.....	95

Cererea de pagini	96
8. Arhitecturi evaluate	98
8.1. Masinile RISC (evolutia arhitecturii sistemelor de calcul, principii de proiectare a masinilor RISC), ...	98
8.1.1. RISC.....	98
8.1.2. CISC.....	98
8.1.3. RISC vs CISC	99
8.2. Arhitecturi paralele, exemple.	100
8.2.1. Paralelism - Pipelining.....	100
8.2.2. Hazard	101
9. Bibliografie	104

1. Evoluția arhitecturii calculatoarelor

Un sistem de calcul poate fi definit (conform The American Heritage Dictionary of the English Language, Fifth Edition, 2016) ca:

- dispozitiv care lucrează automat, sub controlul unui program memorat, prelucrând date în vederea producerii unor rezultate ca efect al procesării;
- dispozitiv care efectuează calcule, în special o mașină electronică programabilă care execută operații aritmetice, logice sau care assemblează, stochează, corelează sau efectuează un alt tip de procesare a informației, cu viteză ridicată.

Funcțiile de bază ale unui sistem de calcul (SC) sunt:

- procesarea de date;
- memorarea de date;
- transferul de informații;
- controlul tuturor componentelor SC.

1.1. Clasificarea arhitecturii sistemelor de calcul

Sistemele de calcul se pot clasifica uzual din punct de vedere al puterii de calcul și din punct de vedere al utilizării.

Clasificarea după puterea de calcul este una dinamică, fiind în continuă schimbare datorită evoluției spectaculoase a tehnologiei de procesare:

- Supercalculatoare - sisteme de calcul considerate la momentul apariției drept cele mai performante din lume în ceea ce privește viteza de procesare a datelor;
- Mainframe-uri - mașini multiprocesor, de asemenea cu putere mare de procesare, neorientate însă spre un task precis ci mai degrabă aplicațiilor critice, prelucrărilor simple asupra unui volum mare de date, salvarea și backup-ul acestor date;
- Minicalculatoare - termen folosit în anii 60 și 70 până la apariția microcalculatoarelor. Sisteme de calcul de cost relativ redus - tot ce era inferior unui mainframe și unui supercalculator, atât ca putere de procesare cât și ca dimensiune fizică, destinate universităților, ramuri ale industriei, etc;
- Microcalculatoarele - sisteme de calcul bazate pe folosirea unui microprocesor (de unde și numele), aparute la sfârșitul anilor 70, începutul anilor 80, cost redus, destinate în principal utilizatorului domestic sau companiilor.

Din punctul de vedere al utilizării:

- Stații de lucru (workstations) - de obicei calculatoare din familia microcalculatoarelor (calculatoarele personale spre exemplu) cu putere de procesare medie, capabilități grafice și multimedia ridicate, de obicei conectate la Internet;
- Server-e - oferă diferite servicii stațiilor (clienților). Din punct de vedere hardware un server poate rula atât pe un microcalculator (calculator personal) cu putere de procesare mai ridicată cât și pe arhitecturi hardware dedicate acestui scop (mainframe-uri sau supercalculatoare);
- Microdispozitive (embedded devices) - dispozitive cu putere de calcul relativ redusă, dotate cu un procesor și cu o funcționalitate dedicată unui anumit scop. Exemple: telefoane mobile, PDA, MP3 player-e, GPS-uri, DVD player-e, etc. Aproximativ 80% din procesoarele produse în acest moment sunt dedicate microdispozitivelor.

1.2. Structura fizică a unui calculator, tipuri de calculatoare, exemple de arhitecturi uniprocessor și multiprocessor

Un sistem de calcul (SC) este structural format din:

- hardware - partea de echipamente:
- unitatea centrala de procesare (Central Processing Unit – CPU);
- memoria;
- dispozitivele periferice;
- software - partea de programe:
- soft sistem (aplicații destinate sistemului de calcul și sistemului de operare);
- soft utilizator (restul aplicațiilor);
- firmware - partea de microprograme.

Arhitectura unui sistem de calcul se refera la acele atribute ale sistemului care sunt vizibile programatorului și care au un impact direct asupra executiei unui program:

- setul de instrucțiuni mașină;
- caracteristicile de reprezentare a datelor;
- modurile de adresare;
- sistemul de intrare / ieșire (I/O).

Mulțimea instrucțiunilor mașină (Instruction Set Architecture – ISA) este interfața cheie între nivelele de abstractizare, fiind interfata dintre hard și soft. Aceasta permite unor sisteme de calcul diferite să ruleze soft identic, caz în care vorbim despre calculatoare compatibile, de exemplu calculatoare compatibile IBM-PC (în prezent bazate pe procesoare AMD sau Intel).

Aceste instrucțiuni sunt utilizate pentru :

- organizarea SC, modul de stocare a informației (registri, memorie);
- tipurile și structurile de date (codificări, reprezentări);
- formatul instrucțiunilor;
- setul de instrucțiuni (codurile operațiilor) pe care microprocesorul le poate efectua;
- modurile de adresare și accesare a datelor și instrucțiunilor;
- definirea condițiilor de excepție.

Componentele minimale ale unui sistem de calcul sunt următoarele:

- modulul de control;
- memoria;
- sistemul de intrare / ieșire (input/output);
- structuri de interconectare a componentelor de mai sus (magistrale);

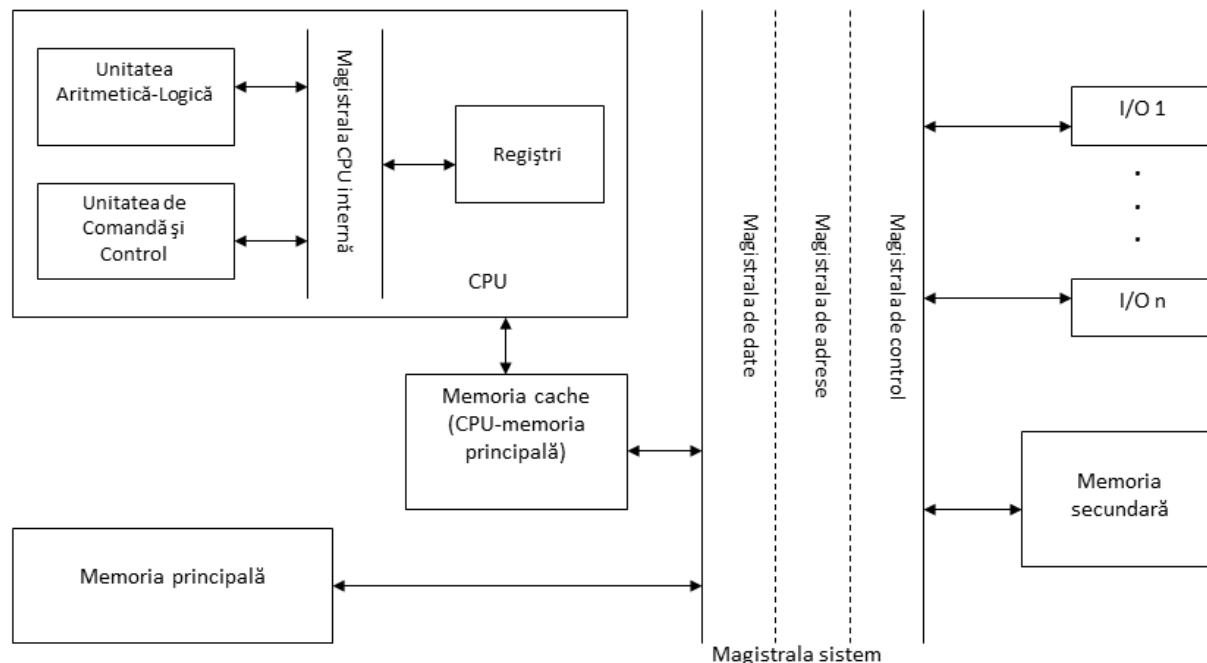

Figura 1.1 Arhitectura unui sistem de calcul.

1.2.1 Tipuri de calculatoare

Sunt două clasificări date de Flinn și Wang a diverselor tipuri de arhitecturi, generate din arhitectura de baza von Neumann.

1.2.1.1. Clasificarea Flinn

Din punct de vedere conceptual funcționarea unui sistem de calcul poate fi văzută ca acțiunea unui *flux de instrucțiuni* (care reprezintă programul) asupra unui *flux de date* (care reprezintă datele de intrare sau rezultate parțiale).

Clasificarea Flinn, care are vedere gradul de multiplicitate al celor două fluxuri, identifică patru tipuri de arhitecturi și anume:

- **SISD** (*Single Instruction Stream – Single Data Stream*);
- **SIMD** (*Single Instruction Stream – Multiple Data Stream*);
- **MISD** (*Multiple Instruction Stream – Single Data Stream*);
- **MIMD** (*Multiple Instruction Stream – Multiple Data Stream*).

Pentru aceste arhitecturi trei tipuri de componente de sistem respectiv **UC** (*secțiunea de comandă a unității centrale*), **UP** (*secțiunea de prelucrare a unității centrale*), **MM** (*modulul de memorie*), cele două fluxuri fiind **FD** (*fluxul de date*) respectiv **FI** (*fluxul de instrucțiuni*).

Deși diferite între ele cele patru structuri respectă succesiunea evenimentelor specifice arhitecturii von Neumann. Instrucțiunile și datele sunt extrase din memorie, instrucțiunile sunt decodificate de **UC** care trimite secvența de instrucțiuni către **UP** pentru execuție.

SISD

Arhitectura SISD realizează o execuție secvențială a instrucțiunilor. De exemplu o înmulțire

cu o constanta 3 a 100 de numere implica aducerea pe rând din memorie a celor 100 de numere și înmulțirea lor cu respectiva constanta, fiecare rezultat fiind trimis în memorie pe măsura efectuării calculului. Principalul neajuns al acestei arhitecturi constă în viteza de procesare care la rândul ei este determinată de frecvența ceasului. Este evident că nici o realizare tehnologică nu va putea face perioada ceasului nulă. În consecință modul strict secvențial de tratare a operațiilor impus de arhitectura von Neumann plafonează la un moment dat viteza de procesare. Această situație este cunoscută sub numele *gâtul sticlei lui Neumann* (*Neumann Bottleneck*).

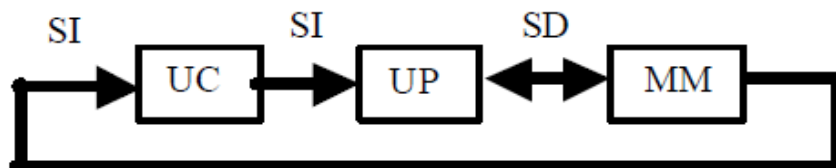

Figura 1.2. Arhitectura SISD

Această limitare este depășită prin introducerea arhitecturilor de tip neserial (*respectiv arhitecturile paralele*).

SIMD

Arhitectura SIMD, prezintă următoarele caracteristici:

- există mai multe UP, sub forma *procesoarelor de date*, datorită fluxului de date multiplu, preluat din memoria partajată MP;
- există o singură UC, sub forma *procesorului de instrucțiuni*, care supervizează procesoarele UP;
- toate UP primesc setul unic de instrucțiuni și procesează fiecare un anumit flux de date (UP_i procesează SD_i);
- mașinile SIMD pot efectua procesări pe cuvânt (*word-slice*) sau pe bit (*bit-slice*).

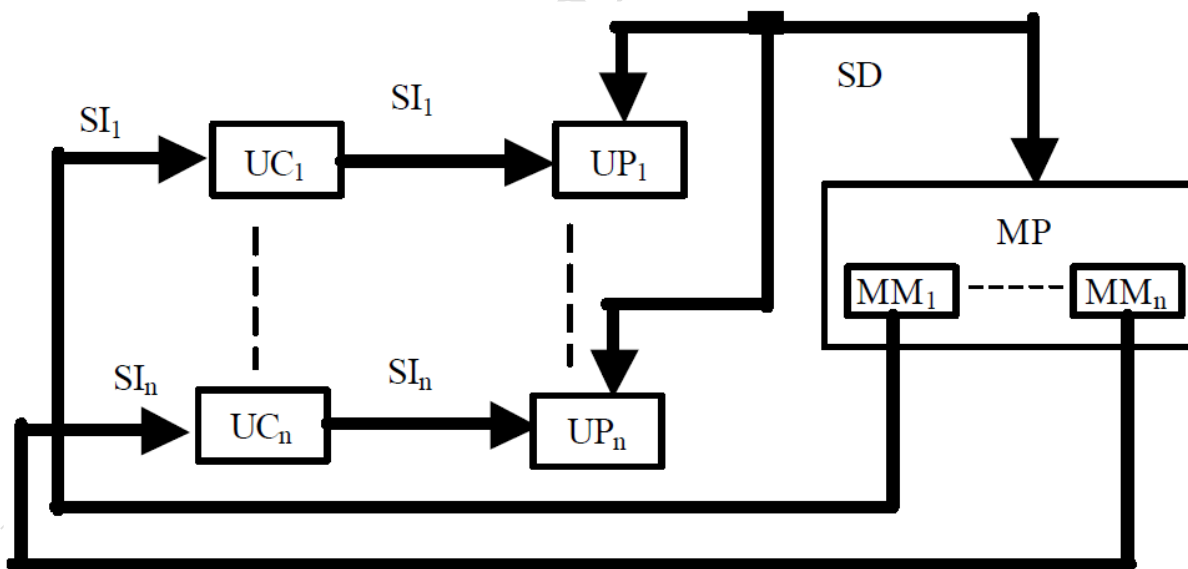

Figura 1.3. Arhitectura SIMD.

Considerând exemplul precedent cele 100 de numere vor fi înmulțite simultan cu constanta 3 iar rezultatele vor fi stocate în partițiile MM_i ale memoriei. Aceste tipuri de mașini lucrează foarte bine pe seturi de date formate din matrice de dimensiuni foarte mari atunci când asupra fiecărei date este necesar să se efectueze aceeași operație. Principala limitare a mașinilor SIMD este de natură economică deoarece ariile de procesoare nu sunt componente standard și prin urmare aceste mașini sunt unice și costă foarte mult.

MISD

Arhitectura MISD, numita *macro-pipe-line* prezinta urmatoarele caracteristici:

- fiecare UC lucreaza cu sirul propriu de instructiuni $SI_1, SI_2, \dots, SI_n$;
- fiecare UP primește instrucțiuni diferite, însă operează asupra aceluiași sir de date SD (care suporta în consecință mai multe prelucrări).

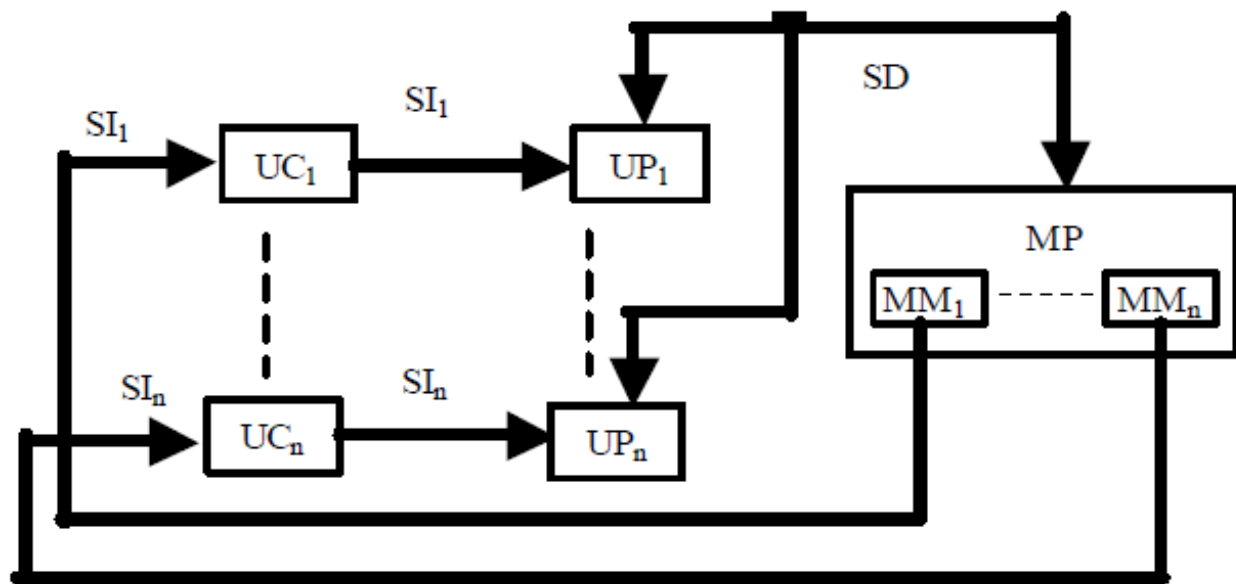

Figura 1.4. Arhitectura MISD.

Deși această mașină este posibil de realizat din punct de vedere teoretic, nu a fost niciodată fabricată în scop comercial, având în prezent doar o valoare teoretică.

MIMD

Arhitectura MIMD realizează o prelucrare paralelă prin lansarea în execuție a mai multor instrucțiuni în același timp pe diferite seturi de date. În afara elementelor prezentate în figura sunt necesare elemente adiționale de control care să repartizeze instrucțiunea corectă și datele respective la procesorul ales (simultan la toate procesoarele).

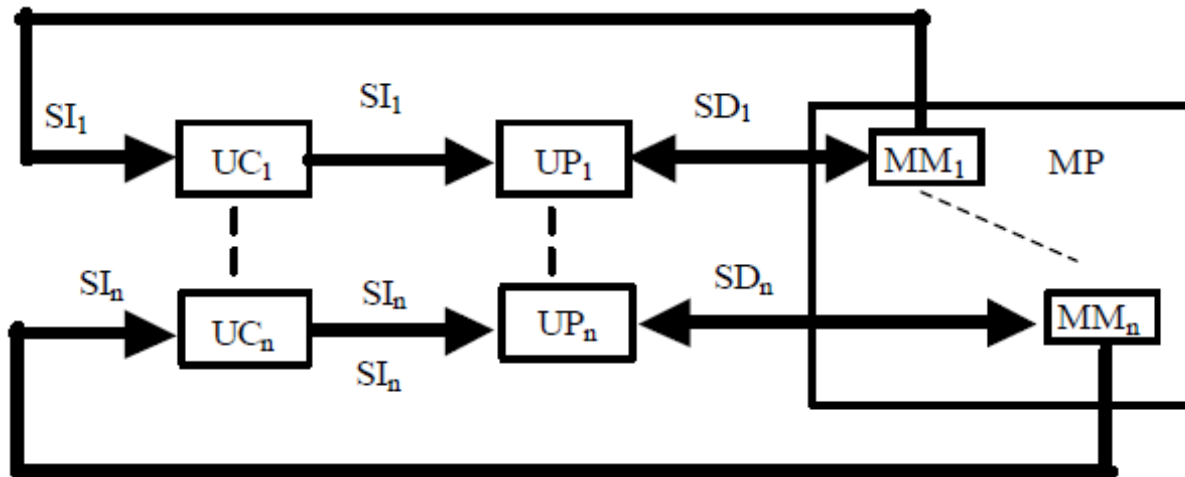

Figura 1.5. Arhitectura MIMD.

Principal există două tipuri de arhitecturi MIMD și anume:

- *shared memory* (intrinseci) dacă spațiul de memorie este accesat în comun de toate cele n procesoare;

- *shared nothing* (independente) dacă fiecare procesor are propria memorie.

1.2.1.2. Clasificarea Wang

Această clasificare presupune o organizare matriceală a datelor. O matrice de dimensiune $m \times n$ presupune existența a m cuvinte, fiecare cuvânt cu lungimea de n biți.

Criteriul este reprezentat de gradul de paralelism în procesarea datelor organizate matriceal. Conform acestui criteriu există patru tipuri de arhitecturi și anume:

- **WSBS** (*Word Serial – Bit Serial*) – se lucrează pe un singur cuvânt, fiecare cuvânt fiind prelucrat bit cu bit, respectiv $ns1, ms1$;
- **WSBP** (*Word Serial – Bit Paralel*) – se lucrează pe un singur cuvânt, biții fiecărui cuvânt fiind prelucrați simultan, respectiv $n>1, ms1$;
- **WPBS** (*Word Paralel – Bit Serial*) – se lucrează pe un singur bit la toate cuvintele simultan, respectiv $ns1, m>1$;
- **WPBP** (*Word Paralel – Bit Paralel*) – se lucrează simultan pe toate cuvintele și pe toți biții fiecărui cuvânt fi, respectiv $n>1, m>1$.

Structura **WPBP** este complet paralelă fiind orientată pe prelucrări de matrice $m \times n$, în timp ce structurile **WSBP** și **WPBS** sunt parțial paralele fiind orientate pe prelucrări vectoriale (**WSBP** – orizontală $1 \times n$, **WPBS** – verticală $m \times 1$). În ceea ce privește arhitectura **WSBS** aceasta nu are elemente de paralelism.

1.2.2. Arhitecturi de sisteme multiprocesor

Există două categorii de sisteme multiprocesor : arhitectura centralizată și cu arhitectură distribuită.

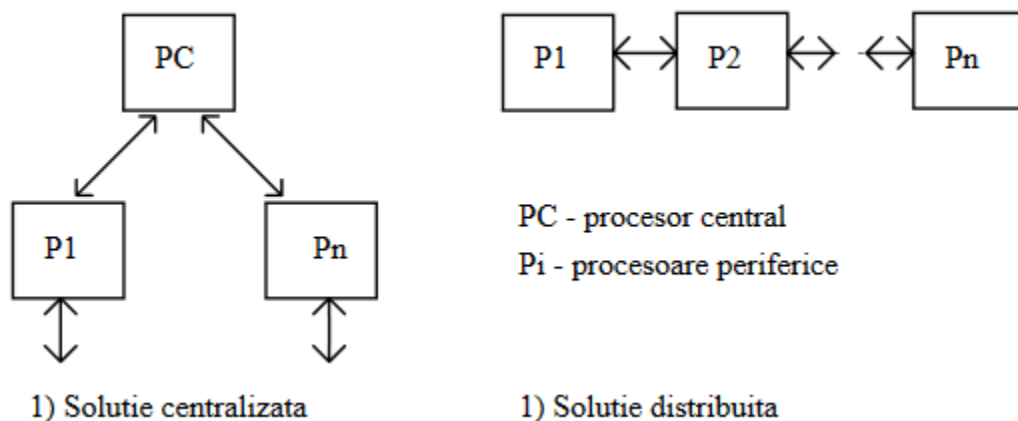
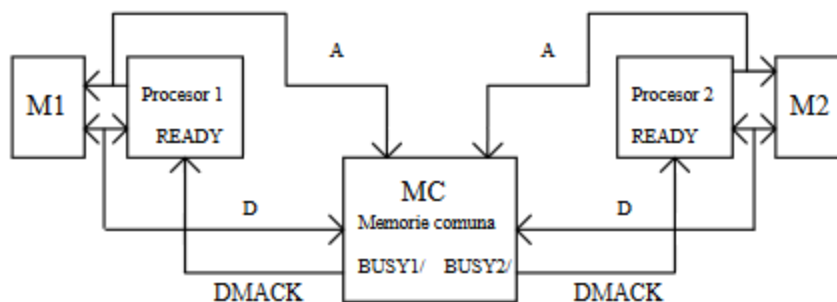

Figura 1.6. Arhitecturi multiprocesor

Soluția centralizată este utilizată pentru sisteme complexe. Este necesar un mecanism de intercomunicare între procesoare (realizat software sau hardware) care limitează performanțele sistemului.

Pentru soluția distribuită deciziile se iau local de către procesoarele periferice. Mecanismul de intercomunicare (uzual realizat software) este mai simplu. Este necesară divizarea funcțiilor sistemului în subfuncții bine determinate care sînt atribuite procesoarelor locale. În practică se utilizează și soluții mixte, cu un procesor central și mai multe procesoare locale.

Sistem multiprocesor cu 2 procesoare cu memorie comună

Semnalele de adresa și control pentru memoria comună nu s-au figurat

MC - (IDT7132 - 2k x 8 dual cu circuitul de arbitrare inclus)

M1, M2 - memorii private A, D - adrese, date

DMACK - Data Acknowledge (trebuie să fie 1 pentru funcționare normal)

Figura 1.7. Sistem multiprocesor cu memorie comună

1.3. Arhitectura lui Von Neumann.

Calculatoarele digitale convenționale au o bază conceptuală comună care îi este atribuită lui von Neumann. Modelul von Neumann constă în cinci componente majore:

- unitatea de intrare furnizează instrucțiuni și date sistemului, ce sunt stocate ulterior în
- unitatea de memorie. instrucțiunile și datele sunt procesate de
- unitatea aritmetică și logică (ULA) sub controlul
- unității de control, iar rezultatele sunt trimise la
- unitatea de ieșire.

ULA și UC poartă denumirea generică de CPU (Unitate Centrală de Procesare).

Programul stocat este cel mai important bloc al modelului von Neumann. Un program este stocat în memoria calculatorului împreună cu datele ce sunt procesate. Înainte de apariția calculatoarelor cu program stocat, programele erau stocate pe medii externe cum ar fi cartele perforate. În calculatorul cu program stocat acesta poate fi manipulat ca și cum ar reprezenta date. Aceasta a dus la apariția compilatoarelor și sistemelor de operare și face posibilă marea versatilitate a calculatoarelor moderne.

Ca urmare, caracterizarea arhitecturii von Neuman se face prin :

- utilizarea memoriei interne pentru a stoca secvențe de control pentru îndeplinirea unei anumite sarcini – secvențe de programe;
- datele, cât și instrucțiunile sunt reprezentate ca siruri de biti și sunt stocate într-o memorie read-write;
- conținutul memoriei se poate accesa în funcție de locație (adresa), indiferent de tipul informației conținute;
- execuția unui set de instrucțiuni se efectuează secvențial, prin citirea de instrucțiuni consecutive din memorie.

1.3.1. Unitatea centrală (Central Processing Unit – CPU)

Funcțiile unui CPU sunt:

- obținerea instrucțiunilor care trebuie executate;
- obținerea datelor necesare instrucțiunilor;
- procesarea datelor (execuția instrucțiunilor);
- furnizarea rezultatelor obținute.

Componentele de baza ale unui CPU sunt :

- Unitatea Aritmetica-Logica (Arithmetic Logic Unit – ALU);
- Unitatea de Comanda și Control (Control Unit – CU) – decodifica instrucțiunile (FETCH/ DECODE/ READ MEMORY/ EXECUTE/ STORE);
- regiștrii – aceștia sunt dispozitive de stocare temporară a datelor și informațiilor de control (instrucțiunile), de capacitate mică și viteză de acces mare;
- magistrale interne CPU – dispozitive pentru comunicare între componentele CPU și comunicare cu exteriorul, pentru transferul de informații.

Ceasul sistem

Fiecare procesor (CPU) conține un ceas intern care produce și trimite semnale electrice pe magistrala de control pentru a sincroniza operațiile sistemului. Semnalele alternează valori 0 și 1 cu o anumită frecvență. Frecvența cu care se alternează aceste valori se numește ciclu de ceas sau perioada ceasului (clock cycle).

Ciclu de ceas este cea mai mică unitate de timp sesizabilă de către un procesor.

Frecvența de ceas este numărul de cicluri de ceas pe secundă.

Exemplu: ceasul unui procesor la 300 de Mhz ține de exact 300.000.000 ori pe secundă. Un ciclu de ceas al unui astfel de procesor are o durată de $1 / 300.000.000$ secunde.

Viteza de calcul

Numărul de cicluri pe instrucțiune (Cycles per Instruction : CPI) determină viteza de procesare. Fiecare instrucțiune durează un anumit număr de cicluri de ceas (exemplu: instrucțiunea MOV durează între 2 și 14 cicluri de ceas în funcție de natura operanzilor).

Un procesor rulând la 1400 Mhz execută o aceeași instrucțiune mai repede decât unul rulând la 800 Mhz – durata ciclului de ceas fiind mai scurtă.

Benchmarking-ul dintre viteza de calcul a procesoarelor din familia x86 versus celor din familia RISC (set redus de instrucțiuni) demonstrează diferența dintre instrucțiunile complexe care durează mai multe cicluri vs instrucțiuni simple, primare care se execută rapid.

În prezent s-a atins o anumită limită în ceea ce privește viteza procesoarelor. Mecanisme noi de creștere a vitezei pot fi:

- Pipelining - paralelizarea instrucțiunilor (o instrucțiune trecută din faza FETCH în faza DECODE, permite unei alte instrucțiuni să treacă în faza FETCH) deci mai multe instrucțiuni se execută în paralel per ciclu de ceas - Instructions per Cycle;
- Creșterea numărului de nuclee (cores) per procesor (dual core, quad core, octal core, etc).

Viteza unui sistem de calcul este influențată de :

- Frecvența procesorului (singura nu e concludentă, vezi Intel vs AMD);
- Capacitatea maximă de memorie care poate fi adresată;

- Capacitatea de paralelizare (pipelining);
- Dimensiunea registrilor interni și a magistralei de date;
- Dimensiunea memoriei CACHE.

Aceasta se masoară în MIPS – milioane de instrucțiuni (intregi) pe secundă sau MFLOPS – milioane de instrucțiuni în virgulă flotantă pe secundă.

Procesor	Frecvență	MIPS
Intel Pentium Pro	200 Mhz	541
AMD Athlon	1.2 Ghz	3.561
Ultra SPARC Niagara 2	1.4 Ghz	22.400
.....	.....	.....
Intel Polaris Prototype (80 nuclee)	5.6 Ghz	1.800.000

Magistrala de date

Reprezintă din punct de vedere hardware mărimea unei locații de memorie ce poate fi accesată de magistrala de date (de exemplu Pentium are o magistrala de date pe 64 biti = 64 linii de date, astfel ca la fiecare “memory cycle” procesorul poate accesa 8 octeți din memorie).

Din punct de vedere software este dimensiunea unui cuvânt de memorie (dimensiunea registrilor CPU).

În plus, cu cât dimensiunea cuvântului de memorie este mai mare, operațiile cu numerele întregi se desfășoară mai rapid (incercati să înmulțiți un double cu alt double folosind doar registrii puși la dispoziție de procesorul 8086).

1.4. Principiile de funcționare ale mașinii Turing.

O contribuție importantă la dezvoltarea științei calculatoarelor a avut-o matematicianul englez **Alan Turing** care în 1936 legat de conceptul de *numere calculabile* a sintetizat un automat matematic abstract capabil să opereze cu astfel de numere (numerele calculabile sunt acele numere a căror parte zecimală se poate determina cu un număr finit de iterații).

Automatul a fost sintetizat pe baza următoarelor ipoteze:

- automatul are un număr n finit de stări;
- automatul se află în orice moment într-o stare i , unde $1 \leq i \leq n$, urmând ca la momentul imediat următor să se afle într-o stare j , unde $1 \leq j \leq n$;
- fiecare dintre cele n stări este caracterizată prin următoarele informații:
  - valoarea caracteristicii e_i , care este o valoare curentă a numărului care se calculează;
  - funcția f_j care aplicată stării e_i permite obținerea următoarei stări e_j ;
  - deplasamentul d_{ij} care va trebui aplicat numărului pentru a se realiza tranziția din starea i în starea j , respectiv $j = i + d_{ij}$.

Pentru modelul sau abstract *Turing* a propus modelul functional din figura 1.2 unde SR este sistemul reprezentor; P este procesorul iar C/S este capul de citire / scriere.

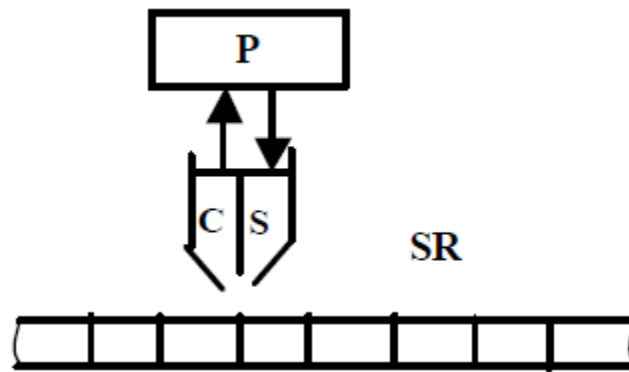

Figura 1.2. Modelul funcțional al mașinii Turing

Sistemul reprezentor (sau *memoria mașinii*) este constituit dintr-o bandă magnetică de lungime infinită (fără capete) împărțită în segmente de lungime egală, fiecare segment putând stoca un număr finit de semne.

Procesorul este un circuit secvențial cu un număr finit de stări, care poate executa următoarele instrucțiuni (care practic se constituie în setul de instrucțiuni al mașinii):

- schimbă simbolul de pe bandă de la poziția curentă;
- poziționează capul de citire cu o poziție la dreapta;
- poziționează capul de citire cu o poziție la stânga;
- oprește sistemul.

Capul de citire/scriere poate citi respectiv înscrie informație de pe /pe bandă magnetică.

Pentru a realiza un calcul cu această mașină, se înscriu datele într-un mod convenabil și se descompune algoritmul de calcul în funcție de modul de reprezentare a datelor într-o secvență de instrucțiuni ale mașinii. Ultima instrucțiune este cea de oprire a mașinii, la care bandă trebuie să conțină rezultatul calculului.

2. Clasificarea semnalelor

Noțiunea de semnal este o noțiune centrală în electronică și telecomunicații.

Un *semnal* este o mărime fizică purtătoare de informație. Cel mai adesea, este o funcție scalară de variabila timp, ca în exemplele uzuale următoare:

- Tensiunea sau curentul furnizate de un traductor de temperatură
- Tensiunea de la intrarea unui amplificator de putere
- Tensiunea de la ieșirea modului *tuner* radio
- Tensiunea de la bornele microfonului
- Câmpul electromagnetic produs în antena telefonului mobil (la emisie sau la recepție)
- Presiunea aerului în sistemele pneumatice de măsurare și comandă a proceselor (se folosește în mediile cu potențial de explozie)
- Poziția deschis-închis a releului electromagnetic cu care se comandă funcționarea centralei termice
- Succesiunea de valori afișate de ecranul unui voltmetru digital (numeric)
- Poziția pedalei de accelerație, transmisă către carburator.

Semnalul în varianta înregistrată (memorată), se folosește în scopul reconstituirii informației inițiale sau în scopul prelucrării. Exemple:

- Înregistrarea vocii pe bandă de magnetofon
- Înregistrarea vocii de pe un CD
- Înregistrarea numerică a tensiunii afișate pe ecranul osciloscopului
- Înregistrarea numerică a vitezei vântului într-un punct
- Înregistrarea cursului valutar pe un interval de timp

Există și alte variante de semnale, cu alte variabile sau altă dimensiune a funcției, cum ar fi:

- Denivelarea unui material aproape plan, măsurată în lungul unei axe (funcție scalară de variabilă spațială)
- Semnalul de temperatură, în grosimea unui perete (funcție scalară de timp și de spațiu)
- Imaginea dată de o cameră de luat vederi (funcție scalară de două variabile spațiale)
- Secvența de imagini date de aceeași cameră (funcție scalară, de timp și de două variabile spațiale)
- Semnalul vocal stereo (două funcții scalare de variabila timp, care formează o funcție vectorială de variabila timp)
- Semnalele de tensiune de la ieșirea unui traductor de înclinare față de verticală (funcție vectorială de variabila timp).

Proprietățile pe care trebuie să le îndeplinească o mărime fizică pentru a purta informația (implicit: pentru a fi folosită ca semnal) sînt:

- Să poată fi prelucrată (adică să poată fi depusă informație, să se poată extrage informație și să se poată aduce modificări informației purtate de acea mărime)
- Să poată fi transmisă la distanță
- Să fie puțin afectată de perturbații

O altă proprietate foarte utilă: posibilitatea semnalului de a fi memorat (întregit).

Mărimile folosite ca semnale sînt:

- Tensiunea electrică (vezi semnalul de microfon etc.)

- Curentul electric (vezi ieșirea unor traductoare)
- Deplasarea mecanică (vezi pedala de accelerație)
- Presiunea aerului (vezi comandă pneumatică)

Forma sub care se prezintă semnalele depinde de natura mărimii și de scopul în care folosim semnalul.

Din punctul de vedere al continuității în timp și în valori, folosim două variante:

- *Semnal analogic* (continuu în timp și în valori)
- *Semnal numeric* (discontinuu în timp și în valori, se mai numește semnal în timp discret și cu valori discrete. Semnalul în timp discret se mai numește *semnal eșantion*)

2.1. Semnalul analogic

Modelul matematic al semnalului analogic este o aplicație pe mulțimea numerelor reale, cu valori în mulțimea numerelor reale (sau un interval de numere reale).

În figura 2.1 apare înregistrarea fotografică a unui semnal de pe ecranul osciloscopului care este un semnal analogic. Semnalul acustic care sosește la un microfon, semnalul electric pe care îl produce microfonul, poziția acului unui instrument de măsură cu ac, semnalul captat de antena unui receptor radio, semnalul electric produs de o cameră video analogică, semnalul afișat de tubul catodic al unui televizor, timpul indicat de un ceasornic mecanic – toate sînt semnale analogice, fiind continue în timp și în valori.

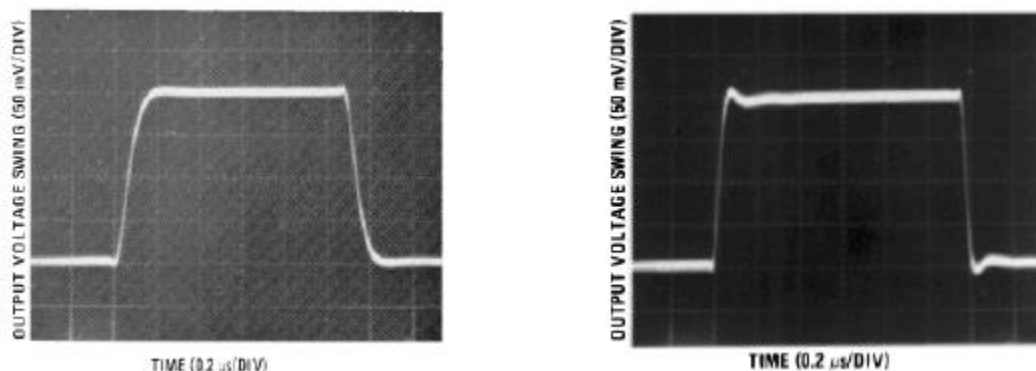

Figura 2.1 Semnal analogic pe ecranul osciloscopului

2.2. Semnalul digital

Modelul matematic al unui semnal numeric este un șir de numere, deci o aplicație pe mulțime numărabilă (mulțimea numerelor întregi), cu valori în restricții ale mulțimii numerelor raționale sau mulțimii numerelor întregi.

Numerele reprezintă valorile approximate ale eșantioanelor unui semnal analogic. Exemple: numerele succesive indicate de un voltmetru cu afișaj numeric, indicația de temperatură a unui termometru digital, timpul afișat de un ceas digital, semnalul muzical înregistrat pe CD, semnalul produs de o cameră video digitală.

Avantajele semnalelor numerice:

- Posibilitate nelimitată de memorare
- Posibilități mari de prelucrare
- Imunitate sporită la perturbații
- Versatilitatea circuitelor de prelucrare

Dezavantajele semnalelor numerice

- Circuite mai complicate pentru prelucrare (această particularitate dispare, odată cu dezvoltarea tehnicii numerice)
- Prelucrare încă insuficient de rapidă, pentru frecvențele mari

2.3. Transformarea semnalelor

Majoritatea semnalelor pe care le folosim provin din „lumea” analogică. Există metode de conversie a semnalelor din analogic în numeric (analog-to-digital conversion) și din numeric în analogic (digital-to-analog conversion). Scopul conversiei A/N (sau ADC = *Analog-to-Digital Conversion*) este preluarea semnalului în formă numerică, pentru prelucrare sau pentru memorare (exemple: memorarea concertului pe CD, prelucrarea numerică a semnalului din imagine). Scopul conversiei N/A (sau DAC = *Digital-to-Analog Conversion*) este reconstituirea semnalului analogic, pentru transmisiune, afișare sau pentru scopuri audio-video.

Etapele conversiei AD și DA:

- Eșantionarea și reținerea eșantionului („sample and hold”)
- Cuantizarea eșantionului (reprezentarea printr-un nivel discret)
- Codarea numerică a nivelului cuantizat, prin care este reprezentat eșantionul

În figura 2.2 este reprezentată o scurtă secvență dintr-un semnal analogic, precum și eșantioanele obținute de la acest semnal. Semnalul a fost eșantionat la intervale egale (*perioada de eșantionare*). În figura 2.3 sînt reprezentate aproximările eșantioanelor, ca urmare a cuantizării. Se observă că fiecare eșantion ia doar valori discrete, dintr-o mulțime finită. În partea inferioară a figurii 2.2 sînt scrise codurile numerice ale nivelurilor rezultate prin cuantizare (numere în baza 2).

Aceasta este forma în care sînt prelucrate în calculatorul numeric, sau sînt memorate, sau sînt transmise prin sisteme de comunicații numerice. Circuitele de conversie ADC și DAC, precum și introducerea datelor în calculator reprezintă bazele sistemelor de achiziție a datelor.

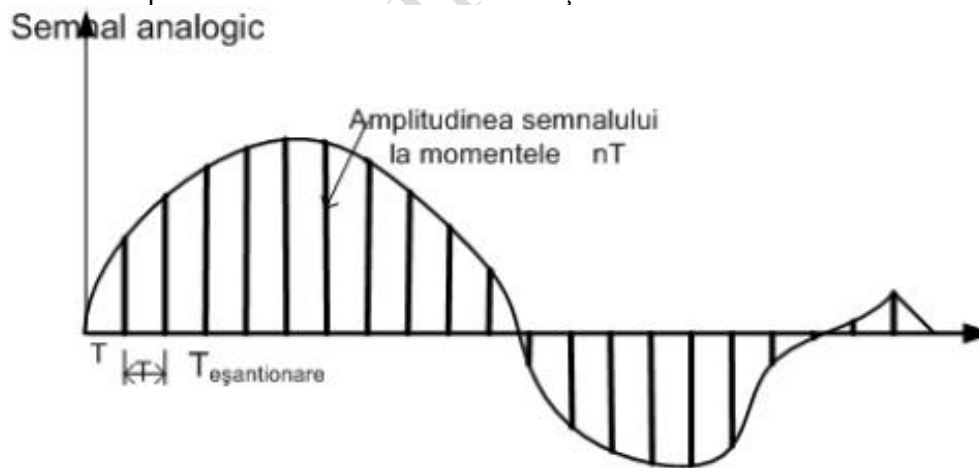

Figura 2.2 Semnalul analogic și semnalul eșantionat

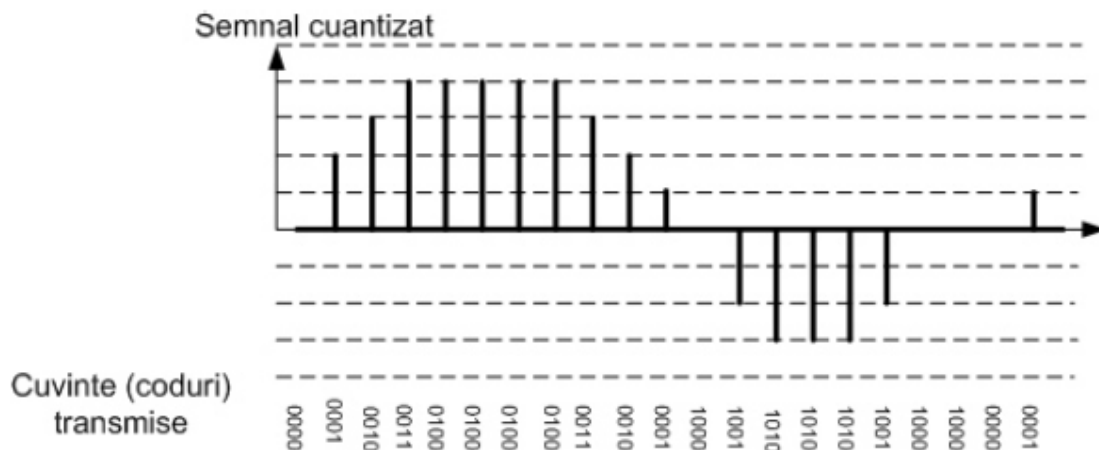

Figura 2.3 Semnalul eșantionat, cuantizat și codat numeric

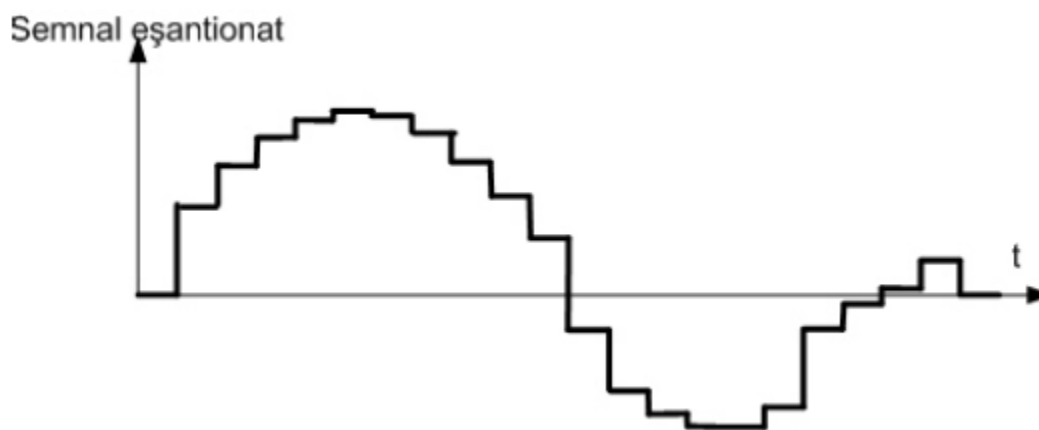

Figura 2.4 Reconstituirea semnalului analogic (conversie A/N)

În figura 2.4 apare semnalul analogic reconstituit din forma numerică (conversia N/A sau DAC).

Se observă că el este similar cu semnalul original, dar nu este identic. Proprietatea caracteristică este aceea că el este reconstituit din aproximații ale eșantioanelor. Aspectul de funcție în scară provine din aproximarea semnalului doar prin valori discrete. Valorile funcției între momentele de eșantionare sînt approximate prin menținerea valorii de la ultimul moment de eșantionare.

Primele două întrebări care apar, la reconstituirea semnalului analogic, sînt:

- cît de fină trebuie să fie cuantizarea (adică cît de dese trebuie să fie nivelurile cu care aproximăm eșantionul)?
- cît de frecventă trebuie să fie eșantionarea (adică cît de mică să fie perioada de eșantionare)?
- *Răspunsul 1:* atît de fină pe cît de mică este eroarea pe care sîntem dispuși să o acceptăm (să ne gîndim la rezoluția voltmetrului cu afișare numerică, la care este prezentă exact această problemă).
- *Răspunsul 2:* este mai complicat, va fi tratat la cursul de Semnale și sisteme. Ca regulă generală: dacă componenta cu frecvența cea mai mare din semnalul analogic are frecvența f , atunci eșantionarea trebuie să se producă cu o frecvență mai mare decît $2f$.

Din punctul de vedere al conținutului informațional, semnalele se împart în două categorii: semnale deterministe și semnale întîmplătoare (sau aleatoare).

Semnale deterministe: cele la care evoluția semnalului este anterior cunoscută. Ele nu aduc nici o informație, sînt folosite doar pentru testarea circuitelor și echipamentelor, în laborator sau în exploatare. Cel mai adesea, semnalele folosite pentru testare sînt periodice.

Forme uzuale: sinus, dreptunghi, triunghi, dinte de fierăstrău, impulsuri etc.

Semnalele întâmplătoare sînt cele a căror evoluție nu poate fi prezisă, deci poartă cu ele informație (cu cît sînt mai puțin predictibile, cu atît aduc mai multă informație). Cel mult cunoaștem dinainte proprietățile statistice ale semnalului întâmplător (domeniul valorilor, frecvența cea mai mare a componentelor sale etc.), dar nu evoluția particulară într-un anumit interval de timp.

Exemple de semnale întâmplătoare: semnalul vocal cules de microfon, curentul absorbit de motorul electric, turația motorului, temperatura măsurată într-o încăpere, viteza vîntului, semnalul de date transmis între două calculatoare etc.

3. Bazele logice ale calculatoarelor.

Caracteristica comună de bază a tuturor generațiilor de calculatoare numerice realizate până în prezent o reprezintă natura discretă a operațiilor efectuate. Teoretic și practic s-a impus utilizarea dispozitivelor care codifică informația în două stări stabile, rezultând efectuarea calculelor în sistem binar. Suportul teoretic al acestuia este algebra logică (booleană). Analiza și sinteza circuitelor de comutație aferente calculatoarelor numerice utilizează algebra booleană ca principal instrument matematic.

Vom prezenta în continuare unele elemente atât ale algebrei booleene cât și ale unor circuite logice fundamentale.

3.1. Funcții logice. Porți logice. Algebra de comutație.

3.1.1. Funcții logice. Tabele de adevăr

Prin definiție, valorile pe care le poate lua o funcție logică f , de una sau mai multe variabile logice, pot fi “0” sau “1”, ca și valorile variabilelor sale.

$$f(a_1, a_2, \dots, a_i): \{0,1\} \rightarrow \{0,1\} \text{ unde } a_1, a_2, \dots, a_i \in \{0,1\}, i \in \mathbb{N} \quad (3.1)$$

Funcția logică conține un număr variabil de termeni. Numărul maxim de valori ce vor fi procesate de funcție este egal cu 2^i (unde i este numărul de variabile ale funcției). În aparatura digitală valorile logice “0” și “1” ale variabilelor funcției sunt reprezentate prin două nivele de tensiune diferite. Expresiile booleene sau funcțiile logice pot fi reprezentate în mai multe moduri ce vor fi exemplificate pe o funcție oarecare f .

a. Reprezentarea cu tabel de adevăr

Tabela de adevăr este cea mai simplă reprezentare a unei funcții booleene. Aceasta cuprinde toate combinațiile posibile ale valorilor variabilelor de intrare și afișează în dreptul fiecăreia, valoarea corespunzătoare, procesată la ieșire pentru funcția f . Cu alte cuvinte, tabelul de adevăr afișează ieșirile pentru toate combinațiile posibile de valori de intrare.

Exemplu: Tabela de adevăr pentru funcție $f(A, B, C)$ oarecare de trei variabile poate fi:

A	B	C	f
0	0	0	0
0	0	1	0
0	1	0	1
0	1	1	1
1	0	0	0
1	0	1	0
1	1	0	0
1	1	1	1

b. Forma canonică normal disjunctivă

După cum se poate observa din denumire, este vorba despre o formă care separă operatorii, fiind una dintre formele de reprezentare des întâlnite. Expresia constă din variabile conectate printr-un operator AND rezultând termeni conectați cu operatori OR.

Această reprezentare poartă denumirea de sumă de produse sau formă canonică normal disjunctivă (f.c.n.d.).

Fiecare operație AND poate fi privită ca un produs booleană, termenul obținut din variabile conectate de operatori AND fiind un termen-produs. Operatorul OR este asimilat ca o însumare booleană, iar expresia cu termeni produs conectați de operatori OR fiind o expresie sumă-de-produse sau forma canonică normal disjunctivă.

În exemplul următor, expresia funcției este o sumă de produse completă pentru o funcție de trei variabile :

$$f(A, B, C) = \overline{A}\overline{B}\overline{C} + \overline{A}\overline{B}C + \overline{A}B\overline{C} + \overline{A}BC + A\overline{B}\overline{C} + A\overline{B}C + AB\overline{C} + ABC. \quad (3.2)$$

Notând $\overline{A}\overline{B}\overline{C}$ cu P_0 , $\overline{A}\overline{B}C$ cu P_1 , etc., forma canonică normal disjunctivă se poate rescrie astfel:

$$f(A, B, C) = P_0 + P_1 + P_2 + P_3 + P_4 + P_5 + P_6 + P_7. \quad (3.3)$$

c. Forma canonică normal conjunctivă

Forma canonică normal conjunctivă (f.c.n.c.) este o altă modalitate de exprimare a funcțiilor. Aceasta se obține din operatori AND ce conectează termeni legați prin operatori OR. Pentru o funcție logică de trei variabile, forma canonică normal conjunctivă completă se scrie astfel:

$$f(A, B, C) = (A + B + C)(A + B + \overline{C})(A + \overline{B} + C)(A + \overline{B} + \overline{C}) \cdot (\overline{A} + B + C)(\overline{A} + B + \overline{C})(\overline{A} + \overline{B} + C)(\overline{A} + \overline{B} + \overline{C}). \quad (3.4)$$

Notând $(A + B + C) = S_0$, $(A + B + \overline{C}) = S_1$ etc, funcția se poate rescrie:

$$f(A, B, C) = S_0 S_1 S_2 S_3 S_4 S_5 S_6 S_7. \quad (3.5)$$

d. Diagrame Veitch-Karnaugh

O reprezentare grafică a formelor canonice este dată de diagramele Veitch-Karnaugh. Aceasta constă dintr-o matrice, unde fiecărui element îi corespunde un termen produs canonic.

Caracteristic pentru diagramele Veitch-Karnaugh este că orice element diferă de elementul său adiacent printr-o singură variabilă. Ca exemplu sunt reprezentate două diagrame Veitch-Karnaugh de trei și patru variabile, rezultând astfel opt, respectiv șaisprezece combinații, fiecareia dintre aceste combinații fiindu-i alocată câte un element din diagramă.

	$\overline{A}\overline{B}$ 0 0	$\overline{A}B$ 0 1	AB 1 1	$A\overline{B}$ 1 0
$\overline{C}$ 0	P_0	P_2	P_6	P_4
C 1	P_1	P_3	P_7	P_5

Figura 1
Diagrama V-K
pentru 3 variabile de intrare

		$\bar{A}\bar{B}$ 0 0	$\bar{A}B$ 0 1	AB 1 1	$A\bar{B}$ 1 0
$\bar{C}\bar{D}$	00	P_0	P_4	P_{12}	P_8
$\bar{C}D$	01	P_1	P_5	P_{13}	P_9
CD	11	P_3	P_7	P_{15}	P_{11}
$C\bar{D}$	10	P_2	P_6	P_{14}	P_{10}

Figura 2
Diagrama V-K
pentru 4 variabile de intrare

e. Forma elementară

Termenii formelor elementare nu conțin toate variabilele de intrare, spre deosebire de formele canonice prezentate anterior. Pornind de la forma de reprezentare canonică putem ajunge la una elementară prin operația numită minimizare.

Exprimarea unei funcții prin forme elementare oferă avantaje față de formele canonice în primul rând la implementarea funcției, deoarece numărul de circuite și componente electronice implicat este minimizat.

Exemplu de scriere a unei funcții sub formă elementară:

$$f(A, B, C) = \overline{A}B + \overline{B}C \quad (3.6)$$

3.1.1.1. Minimizarea funcțiilor logice

Tehnica minimizării permite exprimarea funcției printr-o formă elementară prin transformarea într-o formă canonică, eliminând variabilele de intrare neutilizate din termenii funcției. Utilizarea expresiei elementare la implementare va costa mai puțin și/sau va opera mai rapid față de implementarea expresiei inițiale.

Printre cele mai răspândite metode de minimizare este utilizarea diagramele Veitch-Karnaugh. Prin această metodă se face o simplă identificarea vizuală a termenilor care pot fi combinați.

Tehnica minimizării cu ajutorul diagramele Veitch-Karnaugh:

1. Avem dată definiția funcției exprimată ca o sumă de produse;
2. Elementele din diagrama Veitch-Karnaugh ce corespund termenilor din expresie sunt marcate cu 1; celelate căsuțe rămase pot fi marcate cu zerouri pentru a indica faptul că funcția va fi 0 în aceste situații, sau vor rămâne necompletate.
3. Se face gruparea suprafețelor valide de valoare 1, formate din căsuțe adiacente pe orizontală sau verticală (suprafețele pot conține un număr de elemente egal cu puteri ale lui 2).
4. Elementele de-a lungul unei laturi sunt considerate adiacente inclusiv cu cele de pe latura opusă (sus și jos sau stânga și dreapta), întrucât ele corespund termenilor cu o singură variabilă diferită.
5. Suprafețele maximale corespund termenilor elementari, iar reprezentarea grafică este ilustrarea teoremei:

$$A \cdot B + A \cdot \overline{B} = A \quad (3.7)$$

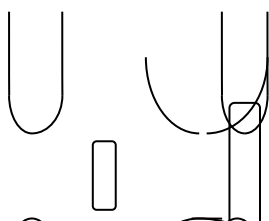
6. Forma elementară se obține ca o sumă de produse, unind prin operatori **AND** termenii elementari rezultați în etapa V.

Exemplu: Să se minimizeze funcția

$$f = P_0 + P_2 + P_5 + P_7 + P_8 + P_9 + P_{10} + P_{11} + P_{12} + P_{14}.$$

folosind diagrama V-K.

REZOLVARE:

AB CD	00	01	11	10
00	1		1	1
01		1		1
11		1		1
10	1		1	1

$$f = \overline{A}\overline{B}\overline{D} + \overline{A}BD + A\overline{D} + A\overline{B}$$

- Pentru construirea diagramei Karnaugh se poate porni și de la f.c.n.c., caz în care suprafețele maximale vor fi date de căsuțele adiacente conținând 0 logic.
- Se preferă, totuși, lucrul cu f.c.n.d., care are avantajul, pe lângă comoditatea oferită de lucrul cu expresii algebrice care conțin sume de produse, și pe acela al implementării cu porți tip **NAND**, mai răspândite și mai avantajoase tehnologic.

3.1.2. Porți logice

Poarta logică este un circuit electronic cu o singură ieșire și una sau mai multe intrări. Ea acceptă pe fiecare intrare unul din cele două nivele de tensiune, generând la ieșire unul din cele două nivele. De aceea ne referim la tensiunile porților logice ca la un **nivel logic** de tensiune “înaltă” (**HIGH**) și respectiv un nivel logic de tensiune “joasă” (**LOW**). Algebra booleană folosește trei operatori fundamentali cu care pot fi definite toate funcțiile logice ce pot fi îndeplinite de porțile logice, și anume:

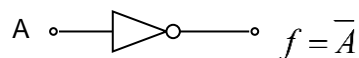
- **NOT**
- **AND**
- **OR**

Toate funcțiile care se obțin cu ajutorul acestor operatori sunt implementate de circuite numite porți logice.

3.1.2.1. Poarta NOT

Operarea porților logice se face pe semnale de intrare numite **variabile logice** (variabile care pot fi sau adevărate 1, sau false 0). Adesea vrem ca în timpul funcționării o variabilă să fie modificată, de exemplu din 1 în 0 sau din 0 în 1. Aceasta este operația fundamentală **NU**, realizată de **poarta NOT**.

Simbolul de circuit, expresia booleană și tabela de adevăr corespunzătoare unei porți **NOT** sunt:

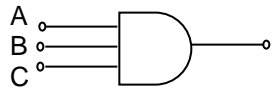
A	f
0	1
1	0

- Pentru intrare 1, ieșirea este 0 și invers.

3.1.2.2. Poarta AND

Este nevoie la proiectarea unui sistem digital, de a stabili momentul în care două semnale logice preiau simultan valoarea logică 1. Sunt extrem de dese astfel de aplicații cu semnale de control în ecare trebuie dată o comandă, dacă mai multe condiții sau evenimente coexistă. Aceasta funcție este îndeplinită de operatorul și **poarta AND**.

Simbolul de circuit, expresia booleană și tabela de adevăr corespunzătoare unei porți **AND** sunt prezentate mai jos:

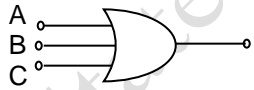
$$f = A \cdot B \cdot C$$

A	B	C	f
0	0	0	0
0	0	1	0
0	1	1	0
0	1	0	0
1	0	0	0
1	0	1	0
1	1	0	0
1	1	1	1

- Când toate intrările sunt SUS ieșirea este SUS.
- Când cel puțin o intrare este JOS ieșirea este JOS.

3.1.2.3. Poarta OR

Această poartă semnalează prezența, în mod obișnuit, a cel puțin unui eveniment, lucru indicat prin asocierea variabilei 1. Operația **SAU** și **poarta SAU** corespundătoare modelează astfel de situații. Tabelul de adevăr, simbolul de circuit și expresia booleană corespunzătoare unei porți **SAU** cu trei intrări vor fi:

$$f = A + B + C$$

A	B	C	f
0	0	0	0
0	0	1	1
0	1	1	1
0	1	0	1
1	0	0	1
1	0	1	1
1	1	0	1
1	1	1	1

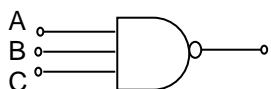
Pentru orice intrare SUS ieșirea va fi SUS.

3.1.2.4. Poarta NAND

Implementarea funcțiilor **AND**, **OR** și **NOT**, ca de altfel a oricărei expresii booleene se poate face folosind **porți universale**. Una dintre acestea este **poarta NAND** (**ȘI-NU**).

Simbolul de circuit, expresia booleană și tabelul de adevăr, pentru o poartă **ȘI-NU (NAND)** cu trei intrări sunt:

A	B	C	f
---	---	---	---

$$f = \overline{A \cdot B \cdot C}$$

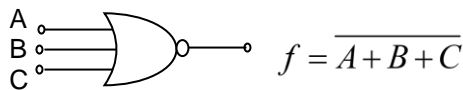

0	0	0	1
0	0	1	1
0	1	0	1
1	0	0	1
0	1	1	1
1	0	1	1
1	1	0	1
1	1	1	0

- Orice intrare JOS va produce ieșirea SUS.

3.1.2.5. Poarta SAU-NU (NOR)

Poarta **NOR (SAU-NU)** este o altă **poartă universală**. Expresia booleană, simbolul de circuit și tabelul de adevăr pentru o poartă **NOR** cu trei intrări, sunt:

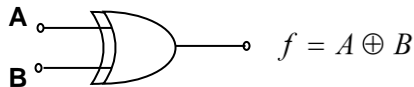
A	B	C	f
0	0	0	1
0	0	1	0
0	1	0	0
1	0	0	0
0	1	1	0
1	0	1	0
1	1	0	0
1	1	1	0

- Orice intrare SUS produce ieșirea JOS.
- poartă care realizează operația **NOR** în logică pozitivă, realizează operația **NAND** în logică negativă și invers.

3.1.2.6. Poarta SAU EXCLUSIV (XOR)

Poarta **EXCLUSIVE OR (SAU EXCLUSIV)** are ieșirea în starea “1” atunci și numai atunci când o singură intrare este în starea “1”.

Funcția booleană, simbolul și tabelul de adevăr pentru o poartă **SAU EXCLUSIV** cu două intrări sunt:

A	B	f
0	0	0
0	1	1
1	0	1
1	1	0

Această poartă poate fi privită și ca o combinație de porți **AND** și **OR**.

3.2. Algebră de comutație. Logică și circuite logice combinaționale. Componente digitale.

3.2.1. Algebra de comutație

Când vorbim despre algebra booleană sau algebra de comutație ne referim la o structură algebrică de tip:

$$A = (B, O),$$

Unde:

- $B = \{0, 1\}$ - este mulțimea constantelor de comutație,
- $O = \{AND, OR, NOT\}$ - este mulțimea operatorilor de comutație, definiți astfel:

$$\begin{aligned} \forall x, y \in B \quad x \text{ AND } y &= \begin{cases} 1 \text{ dacă } x = 1 \text{ și } y = 1 \\ 0 \text{ dacă } x = 0 \text{ și } y = 0 \end{cases} \\ \forall x, y \in B \quad x \text{ OR } y &= \begin{cases} 1 \text{ dacă } x = 1 \text{ sau } y = 1 \\ 0 \text{ dacă } x = 0 \text{ sau } y = 0 \end{cases} \\ \forall x \in B \quad NU \ x &= \begin{cases} 1 \text{ dacă } x = 0 \\ 0 \text{ dacă } x = 1 \end{cases} \end{aligned} \quad (3.8)$$

Echivalențe ale operatorilor:

- AND $\equiv$ ȘI, $\cap$, $\cdot$ (*produs logic*);
- OR $\equiv$ SAU, $\cup$, $+$ (*sumă logică*);
- NOT $\equiv$ NU, $\#$, (*produs logic*);

O expresie de comutație este o combinație a unui număr finit de variabile de comutație, constante de comutație și operatori de comutație, definită astfel:

- orice constantă sau variabilă de comutație este o expresie de comutație;
- dacă $t1$ și $t2$ sunt expresii de comutație atunci $t1 \cdot t2$, $t1 + t2$ și $\overline{t1}$ sunt expresii de comutație.

Evaluare a unei expresii de comutație se bazează pe următoarele reguli:

- dacă există paranteze, evaluarea se face din interior spre exterior;
- ordinea descrescătoare a priorităților operatorilor este: **NOT**, **AND**, **OR**;
- pentru priorități egale evaluarea se face de la stânga la dreapta.

3.2.1.1. Funcții de comutație

Funcția $f: B^n \rightarrow B$ este o funcție de comutație de n variabile.

Funcția *complementară* a unei funcții f , notată cu $\bar{f}$ este acea funcție care are valoarea 1 / 0 pentru toate combinațiile de valori ale variabilelor pentru care funcția f ia valoarea 0 / 1.

Specificarea unei funcții de comutație de n variabile se poate face în principal prin tabela de adevăr sau prin expresia de comutație.

Tabela de adevăr prezintă valorile funcției pentru toate cele 2^n combinații de valori ale variabilelor.

Exemplu. Se considera funcția $f: B^3 \rightarrow B$, data prin tabela de adevăr:

x	y	z	f
0	0	0	1
0	0	1	1

0	1	0	0
0	1	1	0
1	0	0	0
1	0	1	1
1	1	0	0
1	1	1	0

Pe baza tabelii de adevăr se obține expresia de comutație a funcției în următorul mod:

- expresia se scrie sub forma unei sume de produse, câte un termen al sumei pentru fiecare valoare 1 a funcției (în cazul nostru expresia conține trei termeni);
- pentru fiecare termen se scrie un produs al tuturor variabilelor funcției, fiecare variabilă reprezentându-se în formă directă dacă variabila are valoarea 1 în combinația respectivă de valori din tabelă sau în formă complementată (negată) dacă variabila are valoarea 0. Se obține:

$$f(x, y, z) = \bar{x} \cdot \bar{y} \cdot \bar{z} + \bar{x} \cdot \bar{y} \cdot z + x \cdot \bar{y} \cdot z.$$

Această sumă de produse, în care fiecare produs conține toate variabilele atât în formă directă cât și negată se numește *forma canonică sumă de mintermeni* (un mintermen fiind un produs al tuturor variabilelor în formă directă sau negată). Această formă este unică pentru o funcție dată.

Trebuie reținut că o funcție de comutație poate fi exprimată prin mai multe expresii de comutație echivalente. Ne interesează expresia minimă (suma de produse) obținută aplicând proprietățile de mai sus, pentru exemplul considerat fiind:

$$\begin{aligned} f(x, y, z) &= \bar{x} \cdot \bar{y} \cdot \bar{z} + \bar{x} \cdot \bar{y} \cdot z + x \cdot \bar{y} \cdot z = \bar{x} \cdot \bar{y} \cdot \bar{z} + \bar{x} \cdot \bar{y} \cdot z + \bar{x} \cdot \bar{y} \cdot z + x \cdot \bar{y} \cdot z = \\ &= \bar{x} \cdot \bar{y} \cdot (\bar{z} + z) + (\bar{x} + x) \cdot \bar{y} \cdot z = \bar{x} \cdot \bar{y} \cdot 1 + 1 \cdot \bar{y} \cdot z = \bar{x} \cdot \bar{y} + \bar{y} \cdot z. \end{aligned}$$

Observatii.

1. Orice funcție de comutație de n variabile se poate reprezenta în mod unic printr-o expresie de formă canonică sumă de mintermeni;
2. Pentru n variabile există 2^n mintermeni;
3. Pentru o combinație de valori ale celor n variabile un singur mintermen are valoarea 1, toți ceilalți mintermeni au valoarea 0;
4. Produsul a doi mintermeni diferiți este 0.

3.2.2. Logică și circuite logice combinaționale (CLC)

Independența mărimilor de ieșire ale CLC de timp, altfel zis dependența *numai* de combinațiile aplicate la intrare este caracteristica principală a acestor circuite.

În figura 3.1 este prezentată schema bloc a unui CLC. Intrările sunt $x_0, x_1, \dots, x_{m-1}$ și generează în exterior ieșirile $y_0, y_1, \dots, y_{n-1}$. O funcție logică (de comutație) poate descrie funcționarea circuitului.

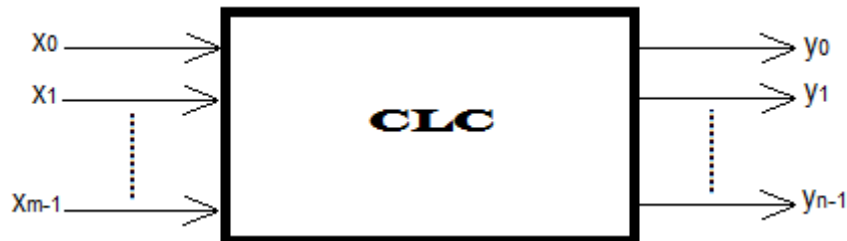

Fig. 3.1. Circuit logic combinațional

Pornind de la schema circuitului se poate analiza CLC-ul în vederea stabilirii funcționării, concretizată prin tabela de adevăr sau prin expresiile variabilelor de ieșire funcție de cele de intrare. Stabilirea structurii circuitului se face prin analiza ce presupune parcurgerea următoarelor etape:

- definirea funcțiilor logice;
- minimizarea acestora;
- obținerea schemei circuitului.

Tipurile reprezentative de CLC din structura unui calculator numeric sunt: *convertoarele de cod, codificatoarele și decodificatoarele, multiplexoarele și demultiplexoarele, comparatoarele, detectoarele și generatoarele de paritate, ariile logice programabile, memoriile și circuitele aritmetice.*

3.2.3. Convertoare de cod

CLC-ul care permite trecerea dintr-un cod binar în altul sunt convertoarele de cod. Sinteza unui asemenea CLC se va exemplifica pentru un convertor *din cod binar în cod Gray*. În figură se prezintă elementele aferente sintezei acestui tip de convertor, în care $X_3 X_2 X_1 X_0$ reprezintă cuvântul binar aplicat la intrare, iar $Y_3 Y_2 Y_1 Y_0$ cuvântul binar obținut la ieșire.

X_3	X_2	X_1	X_0	Y_3	Y_2	Y_1	Y_0
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	1	0	0	0	1
0	0	1	0	0	0	1	1
0	0	1	1	0	0	1	0
0	1	0	0	0	1	1	0
0	1	0	1	0	1	1	1
0	1	1	0	0	1	0	1
0	1	1	1	0	1	0	0
1	0	0	0	1	1	0	0
1	0	0	1	1	1	0	1
1	0	1	0	1	1	1	1
1	0	1	1	1	1	1	0
1	1	0	0	1	0	1	0
1	1	0	1	1	0	1	1
1	1	1	0	1	0	0	1
1	1	1	1	1	0	0	0

Figura 3.2. a) Convertor de cod natural- Gray: tabela de corespondență.

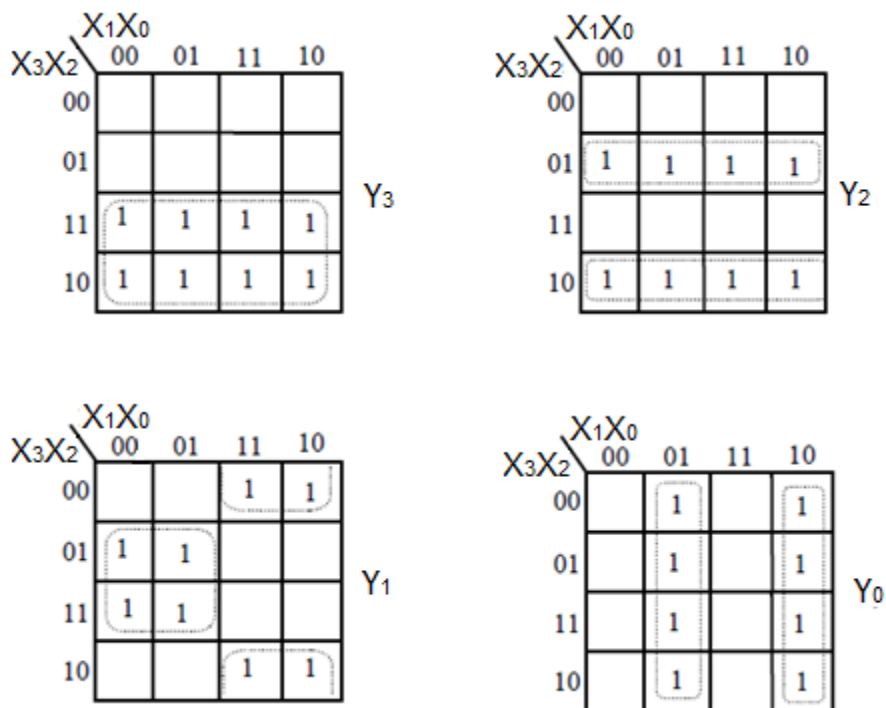

Figura 3.2. b) Convertor de cod natural- Gray: diagramele Karnaugh asociate.

După reducerile în diagramele Karnaugh rezultă:

$$\begin{aligned}
 Y_3 &= X_3 \\
 Y_2 &= \overline{X_2}X_3 + \overline{X_3}X_2 = X_2 \oplus X_3 \\
 Y_1 &= \overline{X_1}X_2 + \overline{X_2}X_1 = X_1 \oplus X_2 \\
 Y_0 &= \overline{X_1}X_0 + \overline{X_0}X_1 = X_1 \oplus X_0
 \end{aligned}$$

3.2.4. Codificatoare și decodificatoare

CLC la care activarea unei intrări, dintr-un grup de m , conduce la apariția unui cuvânt de cod la ieșire format din n biți se numesc *codificatoare*. În figură se prezintă elementele unui codificator cu $m=3$ intrări și $n=2$ ieșiri.

X_0	X_1	X_2	Y_0	Y_1
0	0	0	0	0
1	0	0	0	1
0	1	0	1	0
0	0	1	1	1

$$Y_0 = \overline{X_0} \cdot (X_1 \oplus X_2)$$

$$Y_1 = \overline{X_1} \cdot (X_0 \oplus X_2)$$

Figura 3.3. Codificator cu $m=3$ și $n=2$ (schema bloc, tabela de adevăr, funcții logice)

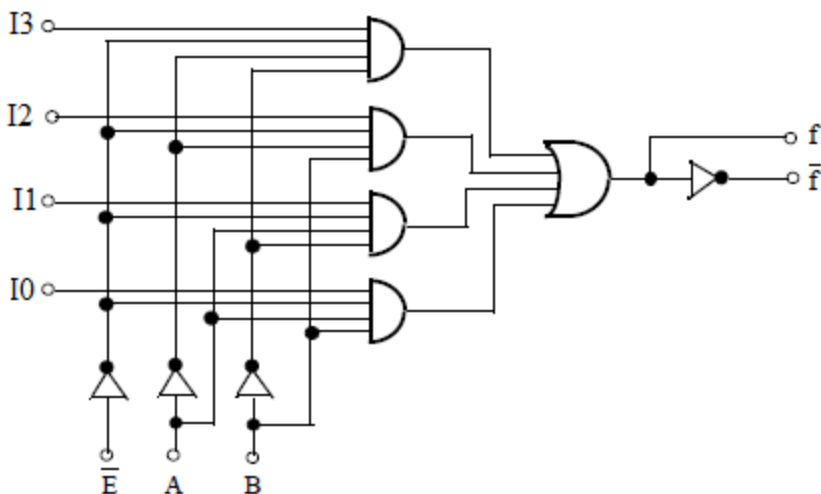
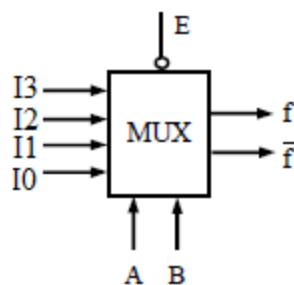
Decodificatoarele sunt acele *CLC* care activează una sau mai multe ieșiri funcție de cuvântul de cod aplicat la intrare și este necesară în aplicații care adresează memoria, în afișarea numerică, multiplexarea datelor etc.

3.2.5. Multiplexoare și demultiplexoare

Multiplexoarele (MUX) sunt *CLC* care fac transferul datelor de la una din intrările selectate de o adresă (cuvânt de selecție) către o ieșire unică. Funcțional *MUX* pot fi asimilate cu o rețea de comutatoare comandate. *Multiplexoarele* pot fi analogice sau numerice, ultimele fiind specifice CN.

Exemplu: sinteza unui MUX 4:1 numeric și se prezintă implementarea cu porți logice.

E	B	A	f = Canal
0	0	0	I3
0	0	1	I2
0	1	0	I1
0	1	1	I0
1	*	*	-

$$f = \bar{E} \cdot (\bar{B} \cdot \bar{A} \cdot I3 + \bar{B} \cdot A \cdot I2 + B \cdot \bar{A} \cdot I1 + B \cdot A \cdot I0)$$

Figura 3.4. Multiplexor numeric 4:1

E	B	A	O0	O1	O2	O3
0	0	0	I			
0	0	1		I		
0	1	0			I	
0	1	1				I
1	*	*	-	-	-	-

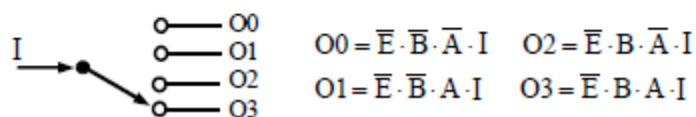
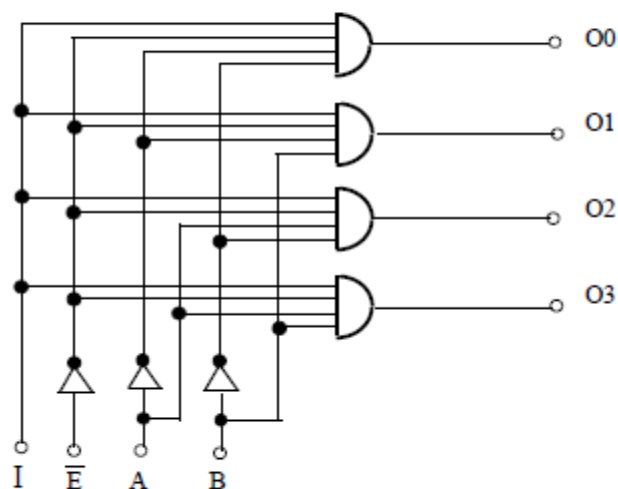
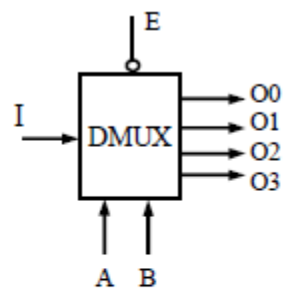

Figura 3.5. Demultiplexor 1:4

3.2.6. Comparatoare

CLC-urile care determină relației dintre două numere sunt *comparatoarele numerice*. Acestea au ieșirile reprezentate de *trei funcții* ($<$, $=$, $>$) ce corespund tipului de relație existent între numerele aplicate la intrare.

elemente definitorii ale unui comparator pe un bit sunt prezentate în figura următoare.

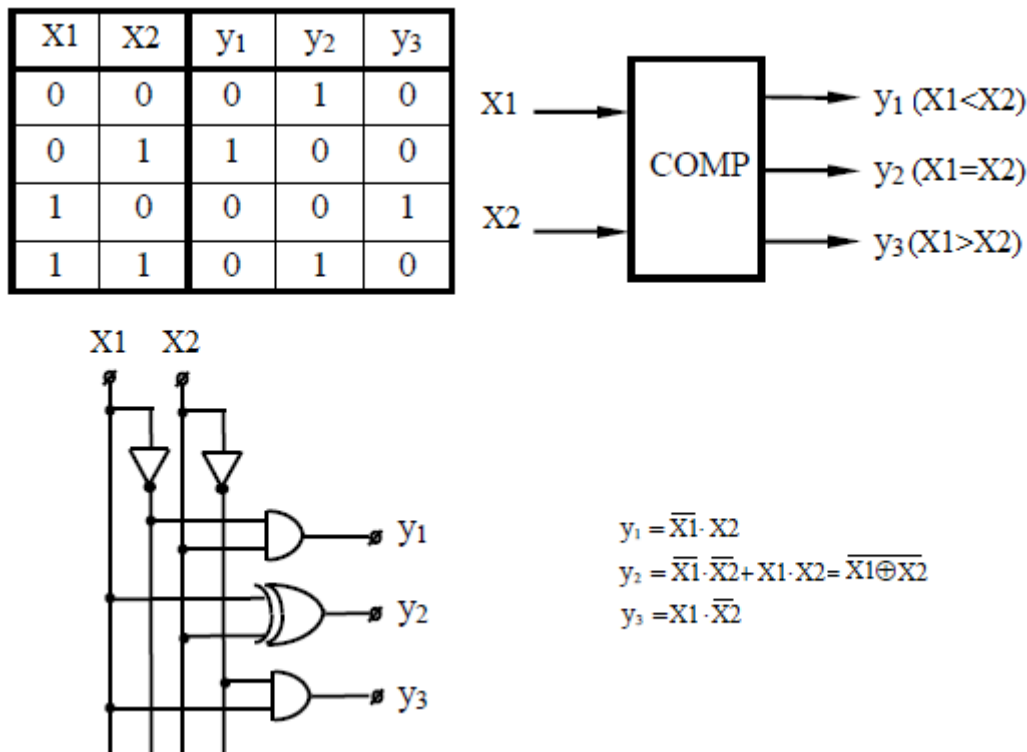

Figura 3.6. Comparator pe un bit

3.2.7. Sumatoare

Un *sumator elementar* este un *CLC* care adună două numere binare x_i, y_i cu un transport de intrare c_i , generând la ieșire doi biți: suma s_i și transportul c_{i+1} către rangul superior, conform tabelului:

x_i	y_i	c_i	s_i	c_{i+1}
0	0	0	0	0
0	0	1	1	0
0	1	0	1	0
0	1	1	0	1
1	0	0	1	0
1	0	1	0	1
1	1	0	0	1
1	1	1	1	1

Din tabel rezultă relațiile :

$$s_i = \bar{x}_i \bar{y}_i c_i + \bar{x}_i y_i \bar{c}_i + x_i \bar{y}_i \bar{c}_i + x_i y_i c_i = x_i \oplus y_i \oplus c_i$$

$$c_{i+1} = \bar{x}_i y_i c_i + x_i \bar{y}_i c_i + x_i y_i \bar{c}_i + x_i y_i c_i = c_i (x_i \oplus y_i) + x_i y_i$$

Relațiile de mai sus sugerează obținerea sumatorului elementar din două semisumatoare:

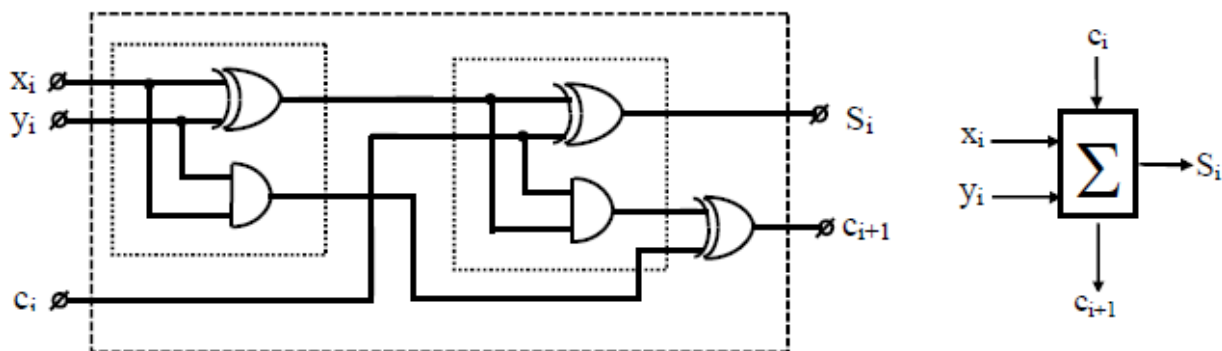

Figura 3.7. Sumatorul elementar

3.3. Mașini cu număr finit de stări

Un **automat finit** (AF) sau o **mașină cu stări finite** este un model de comportament compus din *stări*, *tranziții* și *acțiuni*.

- O stare reține comportamentul compus din *stări*, *tranziții* și *acțiuni*. Starea stochează informații despre trecut, adică reflectă schimbările intrării de la inițializarea sistemului până în momentul de față.
- Tranziția indică o schimbare de stare și este descrisă de o condiție care este nevoie să fie îndeplinită pentru a declanșa tranziția.
- Acțiunea este o descriere a unei activități ce urmează a fi executată la un anumit moment. Există câteva tipuri de acțiuni:
  - Acțiune *de intrare* executată la intrarea într-o stare.
  - Acțiune *de ieșire* executată la ieșirea dintr-o stare.
  - Acțiune *de intrare de date* executată în funcție de starea prezentă și de datele de intrare.
  - Acțiune *de tranziție* executată în momentul unei tranziții.

Logica automatelor finite stabilește că ieșirea și starea următoare a unui automat finit este o funcție de valoarea intrării și de starea curentă.

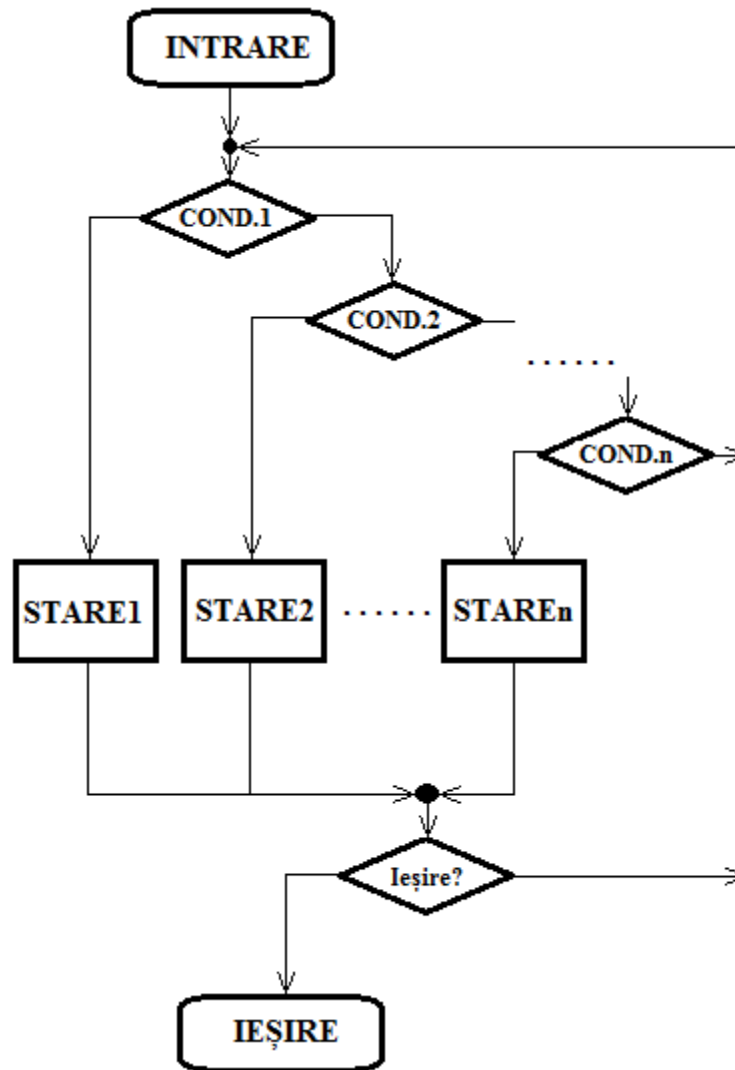

Figura 3.8 Logica automatelor finite

Modelul matematic În funcție de tip, există mai multe definiții. Un automat finit **acceptor** este un cvintuplu $\langle \Sigma, S, s0, \delta, F \rangle$, unde:

- Σ este alfabetul de intrare (o mulțime finită și nevidă de simboluri).
- S este o mulțime finită și nevidă de stări.
- $s0$ este starea inițială, element al lui S . Într-un automat finit nedeterminist, $s0$ este o mulțime de stări inițiale.
- δ este funcția de tranziție a stării: $\delta: S \times \Sigma \rightarrow S$.
- F este mulțimea stărilor finale, o submulțime (posibil vidă) a lui S .

Un automat finit **transductor** este un sextuplu $\langle \Sigma, \Gamma, S, s0, \delta, \omega \rangle$, unde:

- Σ , S și $s0$ își păstrează semnificațiile din definiția automatului finit acceptor.
- Γ este alfabetul de ieșire (o mulțime finită și nevidă de simboluri).
- δ este funcția de tranziție a stării: $\delta: S \times \Sigma \rightarrow S \times \Gamma$.
- ω este funcția de ieșire.

Dacă funcția de ieșire este o funcție de stare și de alfabetul de intrare ($\omega: S \times \Sigma \rightarrow \Gamma$), atunci această definiție corespunde **modelului Mealy**. Dacă funcția de ieșire depinde doar de stare ($\omega: S \rightarrow \Gamma$), atunci această definiție corespunde **modelului Moore**.

Aplicație: Circuitul de mai jos implementează un automat cu număr finit de stări (fie acesta A). Registrul pe un bit etichetat cu R memorează starea curentă, I este intrarea și O reprezintă ieșirea.

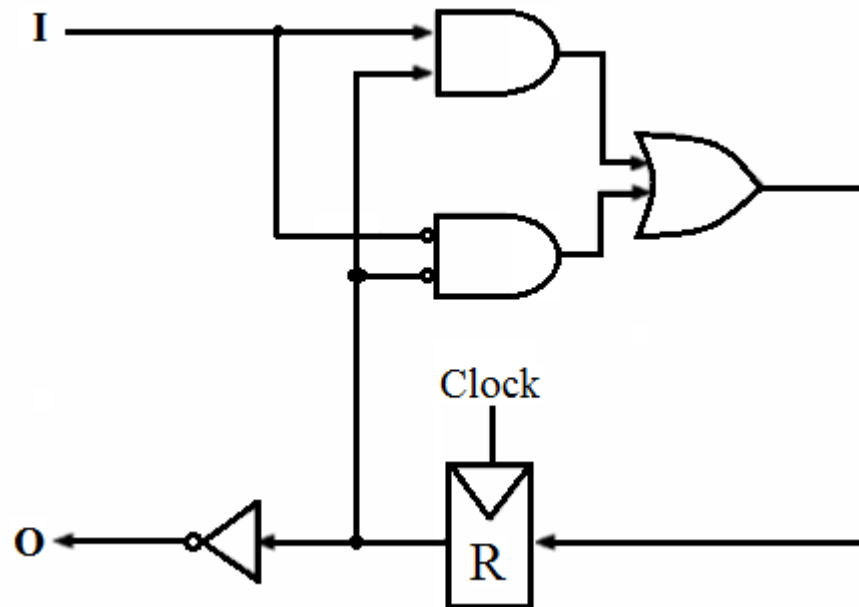

Figura 3.9. Automat cu număr finit de stări.

- Câte stări are automatul A ? Desenați diagrama stărilor și a tranzițiilor pentru automatul A .
- Circuitul de mai jos este un automat cu număr finit de stări programabil. Componentele circuitului, sunt etichetate astfel: (M4) - memorie cu patru locații, fiecare conținând un bit ($2^2 \times 1$ -bit), (M2) - memorie cu două locații a câte un bit fiecare ($2^1 \times 1$ -bit), (R) - registru pe un bit.

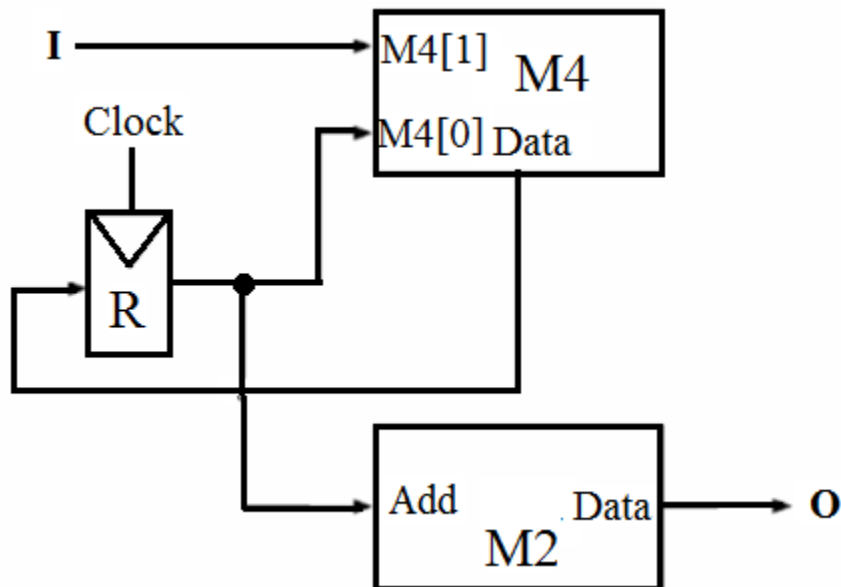

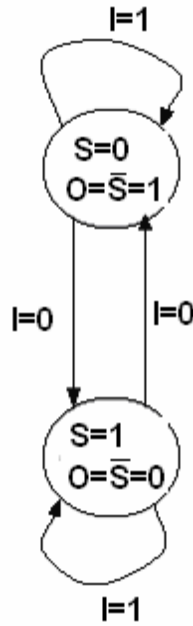
Figura 3.10. Automat programabil cu număr finit de stări.

Ce trebuie să conțină locațiile de memorie M4 și M2 astfel încât acest circuit să reprezinte o implementare hardware a automatului M4?

Adresa (M4[1]M4[0])		Continutul locatiei M4
0	0	
0	1	
1	0	
1	1	
Adresa (M2[0])		Continutul locatiei R
0		1
1		0

Răspuns:

- a) Întrucât R este reprezentat pe un bit rezultă că A are două stări. Diagrama stărilor și a tranzițiilor pentru automatul A arată astfel:

ToDo ----->R

Considerăm o stare a automatului ($R=0$) și alta ($R=1$). Din schemă se vă că $O = \text{not } R$. De asemenea, pentru orice intrare egală cu 0 ($I=0$) automatul trece din starea curentă în cealaltă (din $R=0$ în $R=1$ sau invers). Pentru orice intrare egală cu 1 ($I=1$) automatul își păstrează starea.

b)

Adresa ($M4[1]M4[0]$)	Conținutul locației
00	1
01	0
10	0
11	1

Se observă că $M4[1]$ este **I** (intrarea în automat) iar $M4[0]$ este **R** (starea curentă). Ținem cont de considerațiile anterioare (intrarea 1 păstrează starea constantă, intrare 0 schimbă starea).

Adresa ($M2[0]$)	Conținutul locației
0	1
1	0

Se observă că **O** (ieșirea) este dat de conținutul locației, și este negația stării **R**. În finalul acestui curs, anticipând puțin ce va fi prezentat în cursurile următoare, este ilustrată diagrama fluxului de date din cadrul calculatorului LC-3. Aceasta conține toate structurile logice digitale, combinaționale și secvențiale, care combinate îndeplinesc funcția de procesare a informațiilor, strează starea const

4. Componentele unui sistem de calcul

Structura unui sistem de calcul

Ansamblul de componente hardware (dispozitive fizice) și software (programe) ce soluționează anumite probleme descrise sub forma unui algoritm reprezintă un sistem de calcul.

Structura logică a unui sistem de calcul

Un calculator este un sistem stratificat pe mai multe nivele ierarhice:

1. Nivelul fizic (mașină) este alcătuit din componente electronice și mecanice. La acest nivel se lucrează cu secvențe de biți (coduri de instrucțiuni și date).
2. Limbajul de asamblare, permite programarea calculatorului prin instrucțiuni simple exprimate prin mnemonici. Unui mnemonic îi corespunde un cod de instrucțiune.
3. Interfața dintre resursele sistemului de calcul și aplicațiile ce urmează a fi executate este sistemul de operare care oferă un limbaj sau un mediu de operare și un set de rutine predefinite (drivere) pentru lucrul cu aceste resurse.
4. Limbajele de nivel înalt și mediile de programare. Majoritatea limbajelor de programare dispun de o bibliotecă bogată de funcții prin care se pot accesa resursele calculatorului.
5. Aplicațiile sunt produse program care facilitează accesul la resursele unui calculator și pentru personal nespecializat în domeniul calculatoarelor.

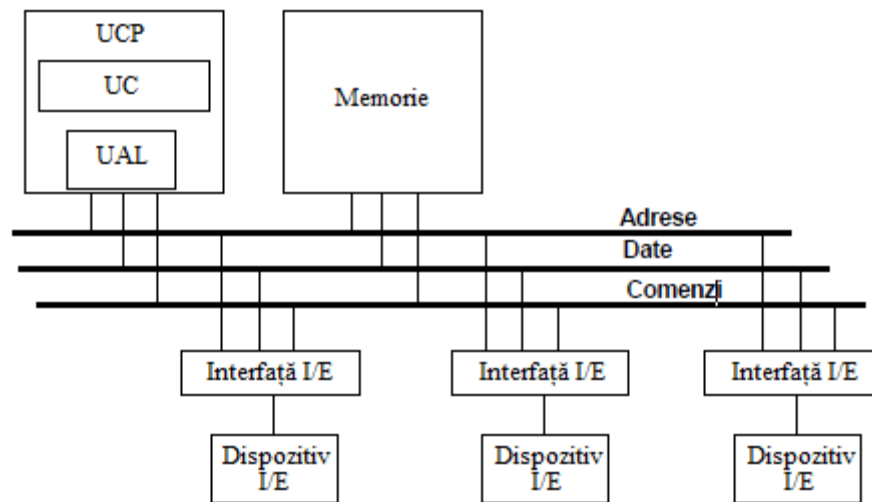

Figura 4.1 Structura fizică a unui calculator

Conform modelului definit de J. Von Neumann, un calculator cuprinde 5 tipuri de componente:

- dispozitive de intrare (ex: tastatură, mouse, interfețe de proces, etc.)
- memorie (interna și externă, volatilă și nevolatilă)
- unitate aritmetico-logică
- unitate de comandă
- dispozitive de ieșire (ex: ecran, imprimantă, etc.).

4.1. Magistrale

Pentru conectarea componentelor sistemului de calcul se folosesc una sau mai multe magistrale. Magistrala se definește ca un mediu de comunicație între componentele unui calculator și se compune dintr-un set de semnale prin care se transmit date și comenzi.

Pe magistrală, transferul de date se face pe baza unui set de reguli care stabilesc cine, când și cum comunică pe magistrală; de asemenea stabilesc secvența de apariție a semnalelor, intercondiționările existente între semnale și relațiile temporare dintre semnale.

4.1.1. Magistrale și standarde de magistrală

Din punct de vedere conceptual, magistrala este un mediu comun de comunicație între componentele unui sistem de calcul; fizic aceasta este alcătuită dintr-un set de semnale ce facilitează transferul de date și sincronizează componentele sistemului.

Funcție de numărul semnalelor utilizate pentru transferul de date, magistralele pot fi de două tipuri: *magistrale paralele* și *magistrale seriale*.

O magistrală se compune din următoarele tipuri de semnale:

- semnale de date - linii bidirectionale utilizate pentru transferul de date
- semnale de adresa - specifică adresa modulului destinație
- semnale de comandă - specifică direcția de transfer și tipul de modul I/E
- semnale de control - reglarea condițiilor de transferare a datelor
- semnale de întrerupere - apariția unor evenimente interne sau externe
- semnale de ceas - folosite pentru sincronizare
- semnale de alimentare - folosite pentru alimentarea modulelor sistemului
- semnale de control al accesului - în cazul magistrelor multimaster.
-

4.1.2. Clasificarea magistrelor

1. După modul de lucru (în raport cu semnalul de ceas):

- magistrale sincrone la care ciclurile de transfer sunt direct corelate cu semnalul de ceas (e.g. magistrala Pentium)
- magistrale asincrone la care nu există o legătură directă între evoluția în timp a unui ciclu de transfer și ceasul sistemului (e.g. ISA, IDE, PCI)

2. După numărul de unități master conectate pe magistrală

- magistrale unimaster: un singur modul master pe magistrală ; nu necesită mecanisme de arbitraj a magistralei
- magistrale multimaster: trebuie să conțină semnale de arbitraj și un protocol de transfer al controlului

3. După modul de realizare a transferului de date

- magistrale cu transfer prin cicluri (magistrale secvențiale) ciclurile de transfer se desfășoară secvențial. La un moment dat cel mult un ciclu de transfer este în curs de desfășurare.
- magistrale tranzacționale – transferul de date se efectuează prin tranzacții; o tranzacție este divizată în mai multe faze și mai multe tranzacții se pot desfășura simultan cu condiția ca tranzacțiile să fie în faze diferite (fiecare fază a unei tranzacții folosește un subset din mulțimea semnalelor magistralei) și deci factorul de creșterea vitezei este egal cu numărul de faze în ale tranzacției (magistrala procesorului Pentium)

Sistemele pot avea o singură magistrală (single bus) sau magistrale multiple (multiple bus).

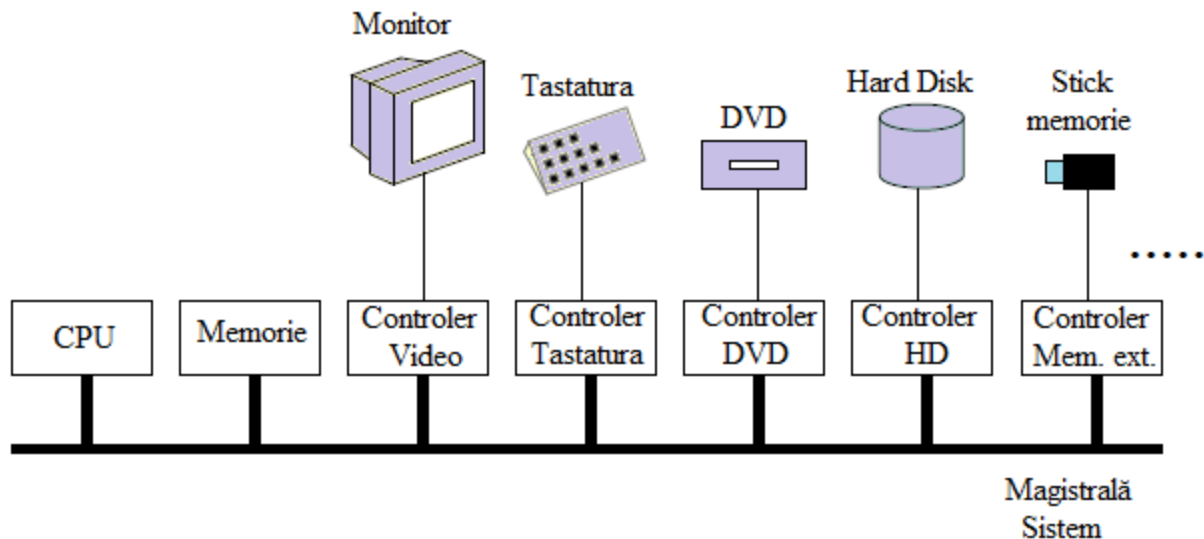

Figura 4.2. Bus sistem tip single

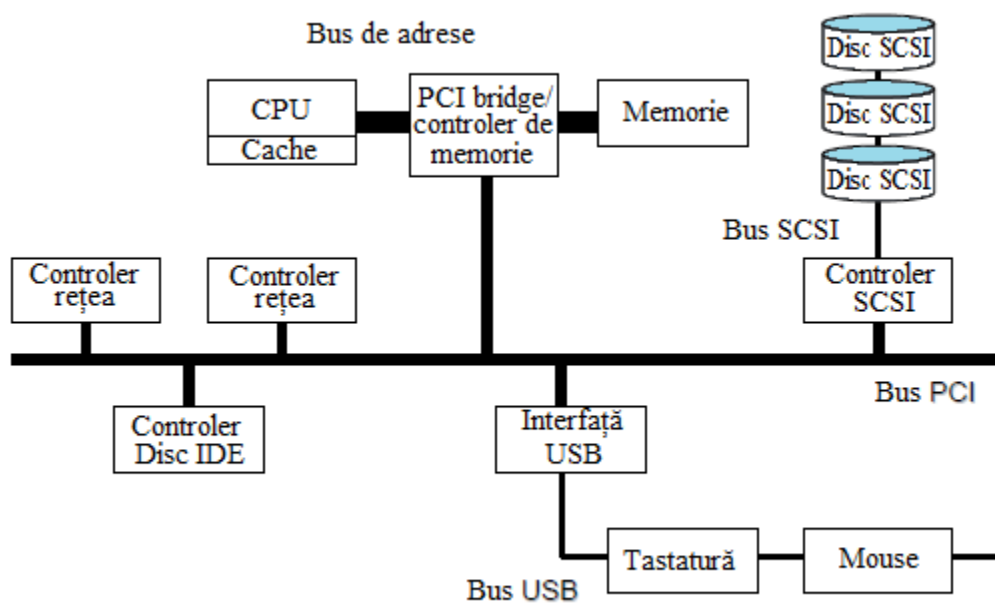

Figura 4.3. Bus sistem tip multiple

4.1.3. Standarde ale magistralelor

Magistralele au caracteristici constructive definite de cerințele funcționale ale procesoarelor pentru care au fost concepute ceea ce duce la dependența de producător a mediului de comunicație. Standardele de magistrală s-au adaptat familiilor de procesoare produse de marile companii din industria de calculatoare ex : Intel - Multibus , IBM – PC-bus, DEC - Unibus, Hewlet-Packard - GPIB, etc.). Printre aceste magistrale unele sunt deschise, adică standardul este accesibil și

utilizabil de orice alt producator, dar altele au restrictii de utilizare (ex : IBM - magistrala Microchannel a firmei din calculatoarele PS 2).

Grupuri de producători au dezvoltat standarde comune (CAMAC, Fastbus, Futurebus) unde se asigură interoperabilitatea dintre modulele diverșilor dezvoltatori.

Pentru a verifica standardele interoperabilitate componentele sunt supuse la teste de conformanță. Standardizarea este definită de foruri internaționale cum ar fi IEEE, ANSI și IEC. Cele mai utilizate magistrale sunt prezentate mai jos, însă nu toate sunt formal standardizate.

IEEE	Denumire	Utilizare
488	GPB	Magistrală pentru instrumente de laborator
583	CAMA	Magistrală pentru achiziție de date și instrumentație
696	S100	Microsisteme de dimensiune medie
796	MULTIBUS I, II	Microsisteme de dimensiune medie
P896	Futurebus	Sisteme multiprocesor
P996	PC Bus	Pentru calculatoare personale
P1014	VME Bus	Sisteme microprocesor performante (bazate pe familia Motorola 68000)
P119	Nubus	Sisteme multiprocesor
	Unibus	Minicalculatoare, PDP 11
	QBus	Minicalculatoare, VAX
	SCASI	Magistrala pentru periferice (disc, bandă)

Tabelul 4.1 Standarde de magistrală

Pot conlucra mai multe standarde de magistrală într-un sistem de calcul, fiecare specializat pe transferul de date între anumite componente de sistem. De exemplu, pentru transferul dintre procesor și memorie se folosește magistrala de mare viteză, pentru conectarea unor periferice rapide (disc, interfata video) se utilizează magistrala cu acces multiplu (multimaster) iar o magistrală de mică viteză se folosește pentru periferice lente. Pentru achiziția datelor de proces în aplicațiile de control se utilizează o magistrală adaptată de instrumentație.

După cum se vede, s-au dezvoltat familii de magistrale pentru a acoperi toată gama de cerințe. Acestea sunt variante ale unei magistrale de bază fiind oarecum compatibile între ele (interfețele software dezvoltate necesită modificări minore pentru compatibilizare). Unele dintre aceste semi-standarde de magistrale sunt dezvoltate pentru:

- procesoarele Intel – MULTIBUS I, MULTIBUS II și extensii ale acestora
- procesoare Motorola – magistralele VME
- calculatoarele DEC – Unibus, Qbus și VAXBI
- familia GPB (a Hewlett Packard), IEEE 488 și Camac.

Dintre standardele impuse pentru calculatoarele personale se pot aminti:

- ISA (Industrial Standard Architecture)– magistrală de sistem a primelor calculatoare personale compatibile IBM PC și care se regăsește în majoritatea calculatoarelor personale
- EISA (Extended ISA) - varianta extinsă a magistralei ISA
- VESA Local Bus (Video Electronics Standard Association)– magistrala proiectată inițial pentru accelerarea transferului între procesor și interfața video-grafică care s-a extins și pentru alte tipuri de interfețe de mare viteză (ex. disc)

- SCSI (Small Computer System Interface) – magistrală pentru conectarea dispozitivelor de stocare externă a datelor (disc, banda magnetică)
- PCI – magistrală de mare viteză adaptată cerințelor procesoarelor din familia Intel.

4.1.3.1. Magistrala ISA

Magistrala ISA s-a impus odată cu calculatoarele personale compatibile IBM PC XT și AT. Prin acest bus sunt conectate în sistem interfețele de intrare/ieșire specifice unui calculator personal: interfața de disc, interfața video, interfața de sunet, interfețe utilizator, etc. și este o magistrală asincronă, ce poate să transfere date pe 8 și respectiv 16 biți.

Semnalele magistralei se regăsesc pe sloturile de extensie ale calculatorului personal. Un slot se compune din doi conectori, de 64 și respectiv 36 de pini.

Transferul de date se realizează pe bază de cicluri și se disting 5 tipuri de cicluri funcție de direcția de transfer:

1. ciclu de citire memorie
2. ciclu de scriere memorie
3. ciclu de citire port de intrare
4. ciclu de scriere port de ieșire
5. ciclu de rezolvare a întreruperii (identificare a sursei de întrerupere)

Diagrama de timp prezintă un ciclu de transfer ce presupune activarea și dezactivarea unor semnale (mai jos este prezentată diagramele de timp pentru un ciclu de citire memorie și pentru un ciclu de scriere memorie).

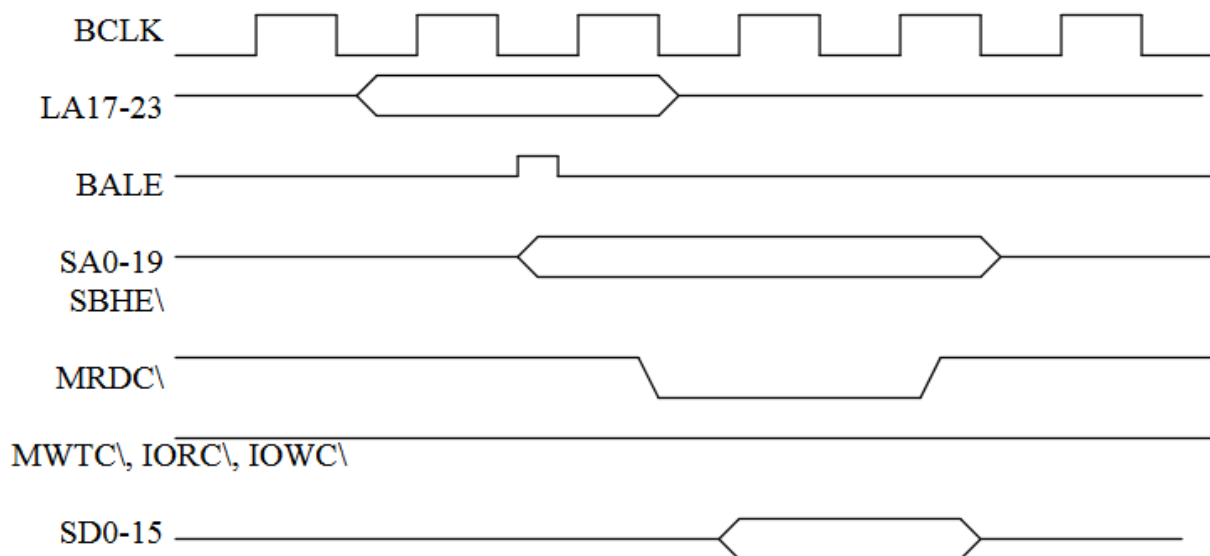

Figura 4.4. Ciclul citire memorie

Tipul de ciclu este indicat prin activarea semnalului de comandă corespunzător :

- *MRDC* (Memory Read Command),
- *MWTC* (Memory Write Command),
- *IORC* (Input Output Read Command),
- *IOWC* (Input Output Write Command)
- *INTA* (Interrupt Acknowledge).

Iar:

- *BCLK* = Bus Clock; semnal de ceas; frecvența semnalului variază tipic între 4.77 MHz și 8MHz
- *LAn* = Lachable Address ; linii de adrese nememorate (sunt valide pe durata semnalului BALE); n=16..23
- *BALE* = Bus Address Latch Enable ; frontul căzător al acestui semnal indică prezența unei adrese valide pe magistrală ; adresa este înscrisă în buffere pe frontul urcător al semnalului
- *SA0-19* = Semnale de adresă, menținute valide pe toată durata ciclului de transfer
- *SBHE* = System Bus High Enable ; semnal ce indică un transfer pe partea superioară a magistralei de date (SD8-15); împreună cu SA0 controlează lățimea cuvântului de date care se transferă
- *SD0-15* = System Data lines ; linii bidirecționale pentru transferul de date.

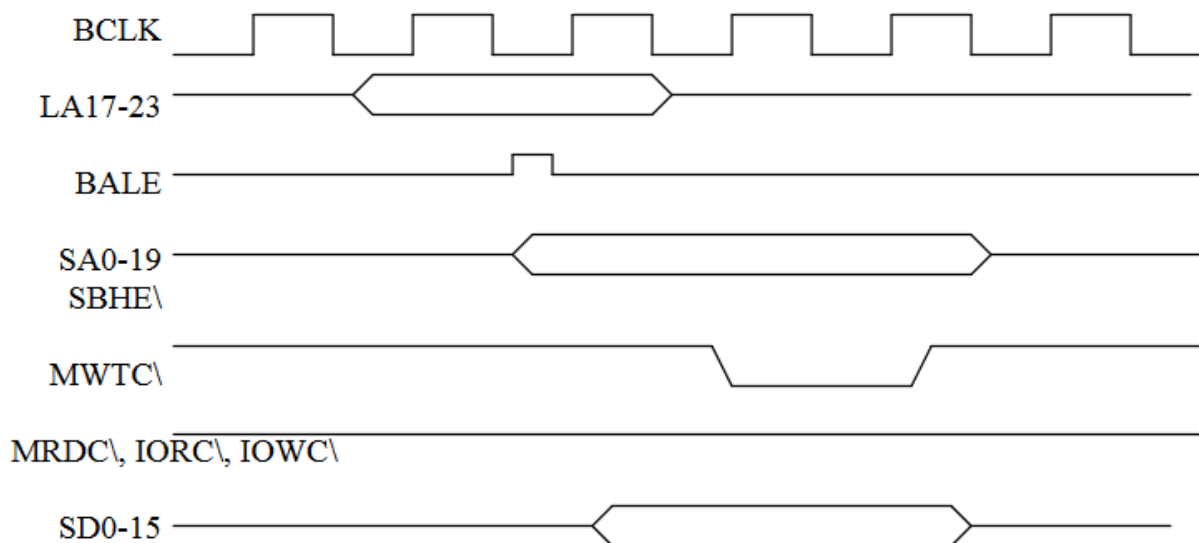

Figura 4.5. Ciclul scriere memorie

Diferența dintre cele două diagrame este dată de:

- la un ciclu de citire, întâi se activează semnalul de comandă (MRDC\ ) și apoi data citită apare pe liniile de date
- la un ciclu de scriere procesorul pune întâi data pe liniile de date și apoi activează semnalul de scriere.

Pentru ambele cazuri semnalele de adresă trebuie să fie valide pe toată durata ciclului de transfer.

Ciclurile de citire și scriere a porturilor de intrare/ieșire au diagrame de timp similare, cu diferența că în locul semnalelor de comandă pentru memorie (MRDC\ și MWTC\ ) se activează semnalele corespunzătoare pentru interfețele de intrare/ieșire (IORC\ și IOWC\ ).

Pentru modulele mai lente ciclul de transfer se poate prelungi prin dezactivarea temporară a semnalului CHRDY ; în acest caz ciclul se prelungește cu un număr întreg de perioade de ceas.

4.1.3.2. Magistrala PCI

Magistrala Peripheral Component Interconnect (PCI) este deosebit de fiabilă (bune performanțe și cost redus) fiind adaptată cerințelor de viteză ale procesoarelor de generație mai nouă. Standardul a fost impus de firma Intel și apoi adoptat de alte companii importante (Machintosh, SUN, etc).

Aceasta dispune de 32 de linii de date (cu varianta extinsă 64 linii) și 32 de linii de adresă la o frecvență de lucru uzuală de 33MHz, rezultând o viteză maximă de transfer de 132 Mbps (264 pentru varianta pe 64 de biti). Liniile de adresă și date sunt multiplexate pentru a reduce spațiul ocupat de conector și implicit pentru a reduce costurile.

În mod uzual magistrala lucrează în rafală (burst) speculând astfel posibilitățile rapide de transfer pentru circuitele de memorie dinamică. La inițierea unui transfer se transmite adresa de unde începe blocul de date urmând ca datele să fie transferate fără validarea fiecărei celule de memorie, acestea fiind consecutive (concatenate). De precizat că nu există limită privind lungimea ciclului de transfer în rafală.

Sunt posibile trei tipuri de adrese (spații de adresare) :

- memorie,
- intrare/ieșire,
- configurare.

La inițializarea sistemului, pentru configurarea automată (plug-and-play) a plăcilor PCI, un dispozitiv PCI este configurat cu informații referitoare la tipul dispozitivului, producător, caracteristici constructive, registrul pentru adresa de bază, registrul pentru latență, etc.

Fiecărei plăci i se asignează o adresă de bază și eventual un nivel de întrerupere. Aceste plăci pot conține o memorie ROM cu programe pentru inițializarea și utilizarea eficientă a cardului.

Standardul permite cuplarea mai multor unități de tip master. Unitatea care face legătura dintre magistrala PCI și magistrala procesorului gazdă va arbitra centralizat accesul la bus-ul master. Latența primită la inițializare de către fiecare dispozitiv PCI master indică timpul maxim de păstrare a controlului magistralei de către dispozitivul respectiv.

Adaptarea magistralei PCI la magistralele noilor variante de procesoare se produce printr-un circuit specializat de tip bridge, ce leagă cele două magistrale.

În concluzie, ținând cont de performanțele ridicate ale magistralei PCI, aceasta a fost adoptată ca standard de multe companii cu mari șanse de rămâne în continuare în topul magistrelor.

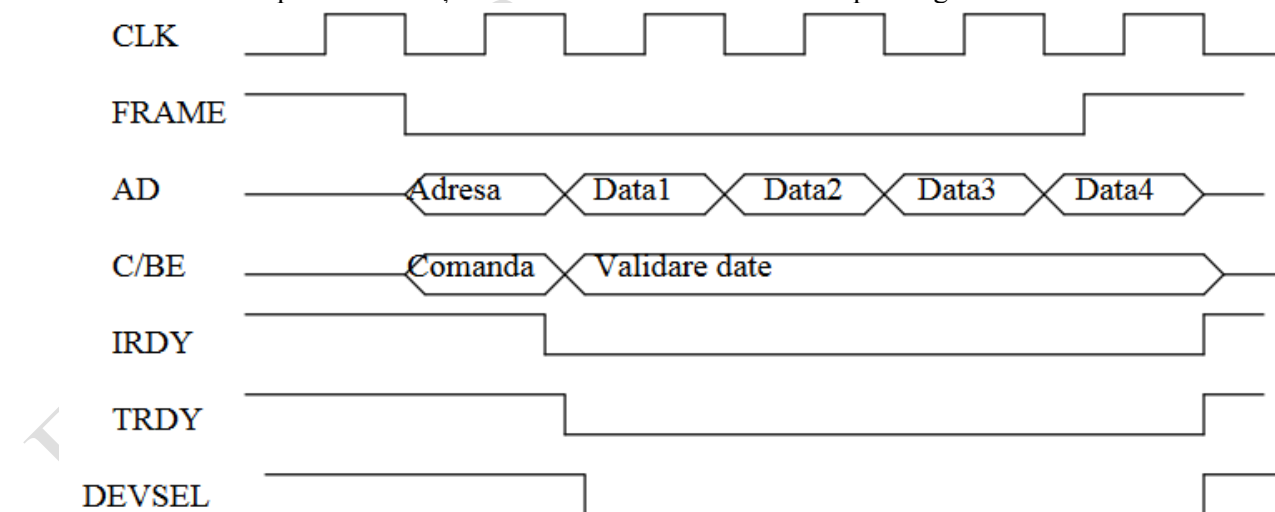

Figura 4.6. Ciclul de transfer în rafală al magistralei PCI

Unde:

- *CLK* = Clock ; semnal de ceas (uzual max. 33MHz)
- *FRAME* = Semnal folosit pentru a indica dacă ciclul este în fază de adresă sau în fază de date

- *AD* = Address/Data lignes; semnale de adrese și date multiplexate; $n=0..31$
- *C/BE* = Comand, Byte Enable; semnale multiplexate în timp: în primă fază a ciclului de transfer indică tipul ciclului iar în partea a doua controlează lățimea cuvântului transferat; $n=0..3$
- *IRDY* = Initiator Ready
- *TRDY* = Target Ready ; unitatea adresată pregătită pentru transfer
- *DEVSEL* = Device Select

4.2. Unitatea centrală, procesorul (execuția unei instrucțiuni, tipuri de unități centrale, exemple de microprocesoare)

Microprocesorul este elementul central al structurii unui sistem de calcul, fiind responsabil cu aducerea din memorie, decodificarea și execuția instrucțiunilor mașină, codificate binar. În conformitate cu aceste instrucțiuni, microprocesorul generează secvențial toate semnalele (adrese, date, comenzi) necesare memoriilor și interfețelor pe care le gestionează.

Acesta conține regiștri interni, unități de execuție, o unitate de comandă cablată sau microprogramată, bus-uri interne de interconectare etc. În general microprocesorul este integrat pe un singur circuit.

În sfera comercială, primul microprocesor (pe 4 biți) s-a realizat în anul 1971 la compania *Intel* și a fost proiectat de către inginerul *Tedd Hoff*. S-a numit *Intel 4004*. (În domeniul militar existau asemenea sisteme integrate complexe; spre ex. în comandă avioanelor militare americane *F14A* a existat un microsistem pe 20 de biți, cu procesare *pipeline* a instrucțiunilor).

Magistrala (bus) de adrese este unidirecțională de tip *tree state* (TS). Prin intermediul acestui bus microprocesorul pune adresa de acces a memoriei sau a porturilor I/O (*Input/Output*).

Microprocesorul poate “vedea” în exterior exclusiv din memorii și interfețe de intrare/ ieșire. Acestea sunt resursele ce pot fi accesate (scris /citite) de către microprocesor. Așadar, acesta nu “vede” în mod direct perifericele ci interfețele specifice de I/O.

Magistrala (bus) de date este de tip bidirecțional TS. Prin intermediul acestui bus microprocesorul aduce din memorie instrucțiunea, respectiv citește data (operandul) din memorie sau dintr-un port de intrare (arhitectura *Princeton* de memorie).

Pentru scriere microprocesorul plasează pe *bus-ul de date* rezultatul pe care dorește să-l scrie în memorie sau într-un port de ieșire. Pentru citire, bus-ul preia rezultatul din memorie sau dintr-un port de intrare. Microprocesorul activează, în ambele cazuri, adresa respectivă pe bus-ul de adrese împreună cu semnalele de comandă aferente (*Read, Write, Memorie, Interfață* etc.) pe bus-ul de comenzi.

Pe bus-ul de stări, dispozitivele *slave* (memorii, interfețe) comunică informații referitoare la modul de desfășurare al transferului (ex. semnalul emis spre microprocesor “așteaptă”, având semnificația că transferul de date comandat nu este încă încheiat).

Unitatea centrală de prelucrare (UCP) reprezintă elementul principal al unui calculator, executând practic programele stocate în memorie. Componentele care asigură disponibilitățile UCP sunt:

- Unitatea de Comandă (UC);
- Unitatea Aritmetică și Logică (UAL);
- Registrele Generale (RG).

a. Unitatea de Comandă aduce instrucțiunile din memorie, determină tipul lor după care descompune fiecare instrucțiune într-o secvență de faze. Fiecare fază este caracterizată de un set de microcomenzi a căror finalitate este reprezentată de efectuarea unor operații elementare în unitățile de execuție ale UCP respectiv *registre, UAL, memorie, interfețe de intrare / ieșire*. Unitatea de comandă conține mai multe module care fac posibilă realizarea funcțiilor sale.

- **Registrul de Instrucțiuni (RI)** păstrează codul instrucțiunii în curs de execuție.

- *Numărătorul de Program (NP)* conține adresa instrucțiunii curente.
- *Registrul de Stare (RS)* este format dintr-un set de bistabile de stare care conțin informații legate de modul de execuție a instrucțiunilor (validarea întreruperilor, execuția pas cu pas, etc.), rezultatele operațiilor aritmetice și logice (depășire de capacitate de reprezentare, transport spre rangul superior, etc.), sau informații legate de conținutul anumitor registre (par sau impar, zero, etc.).
- *Blocul Circuitelor de Comandă (BCC)* semnalele de comandă (specifice tipului unei instrucțiuni, fazei curente și informației de stare) necesare execuției instrucțiunilor.
- *Generatorul de Tact (GT)* generează semnalul de tact (a cărui frecvență determină viteza de lucru) pentru funcționarea sincronă a întregului calculator.
- *Generatorul de Fază (GF)* creează succesiunea specifică de faze care compun o instrucțiune. Faza următoare este determinată de faza curentă, tipul instrucțiunii și informația de stare din UCP.

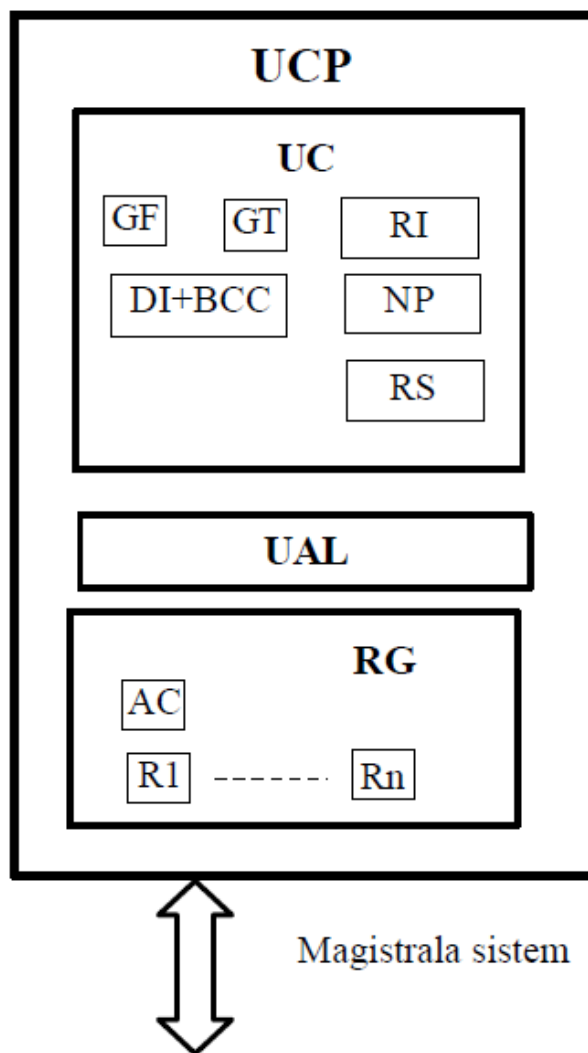

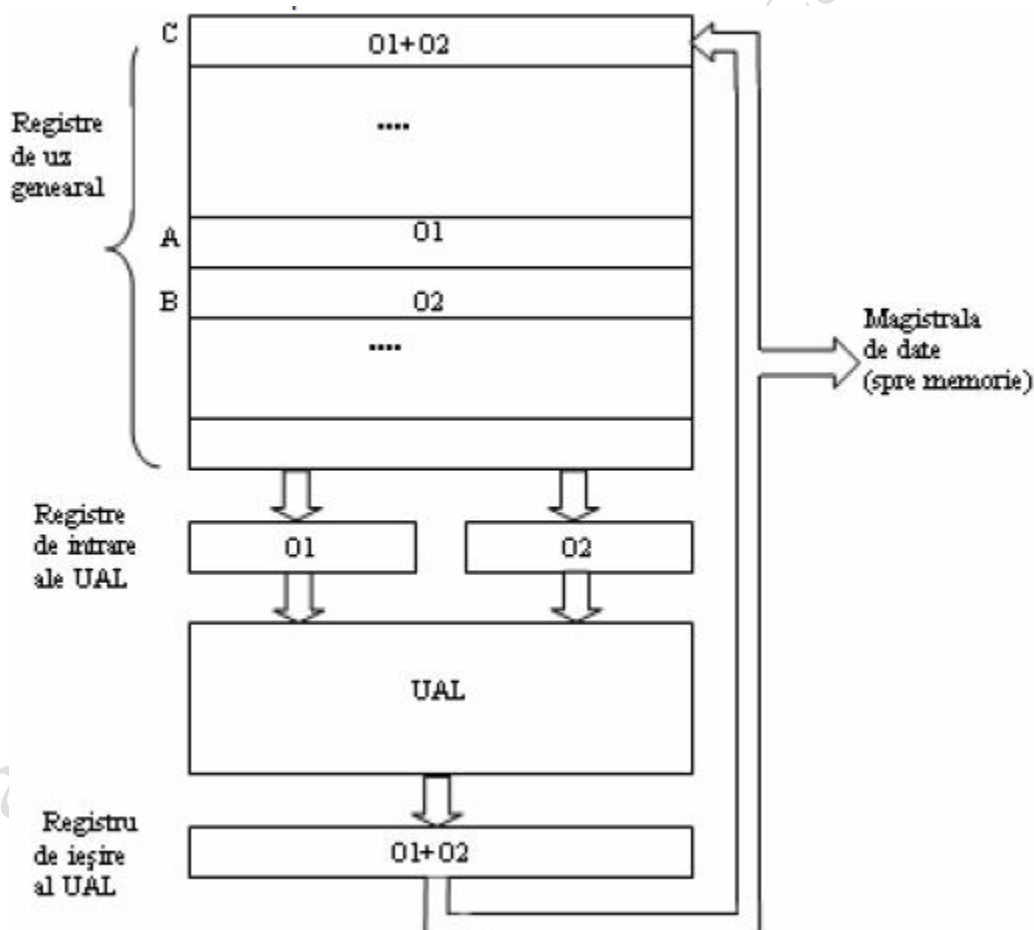
Figura 4.4. Structura UCP

b. Unitatea Aritmetică și Logică (UAL) execută totalitatea operațiilor aritmetice (adunare, scădere, înmulțire, împărțire) și logice (Si, SAU, NU, SAU EXCLUSIV, etc.). O importantă apartență pentru UAL prezintă registrul acumulator AC, care de multe ori este tratat ca făcând parte din aceasta.

c. **Registrele Generale** (RG) pastrează date cu care lucrează programul în execuție, având rolul unor locații de memorie rapidă. Registrul acumulator este implicat în toatalitatea operațiilor efectuate de UAL pastrând unul din operanzi și rezultatul.

4.2.1. Structura unui procesor

Unitatea aritmetica și logica. Registre mai importante Procesorul este format în principal din unitatea aritmetica și logica (UAL) și mai multe registre, care sunt legate împreuna prin magistrale interne. Unul dintre cele mai importante registre al unui procesor este registrul numărator de program (program counter, PC). Acesta conține totdeauna adresa din memorie a instrucțiunii care se executa (sau urmeaza să se execute), și își modifica conținutul în ritmul executării programului. De asemenea, un alt registru important este și registrul de instrucțiuni, care păstrează instrucțiunea în curs de execuție. În plus, UCP conține mai multe registre de uz general. UAL executa asupra datelor de intrare operații aritmetice (adunari, scaderi, înmulțiri, împărțiri), operații logice (SI, SAU) și alte operații simple. În figură se prezintă o parte a UCP, numită „calea de date von Neumann”, având ca element central UAL.

În continuare se exemplifica realizarea unei adunari de catre aceasta structura.

- Cei doi operanzi, O1 și O2, se află în două registre de uz general, A și B.
- Operanzii sunt transferati în cele două registre de intrare ale UAL.
- UAL calculeaza rezultatul adunarii, și depune rezultatul în registrul de ieșire.

- Rezultatul este mutat în alt registru de uz general al UAL, C. Apoi, dacă se dorește, conținutul registrului C poate fi transferat în memorie.

Majoritatea instrucțiunilor este de tipul registru-registru sau registru-memorie.

În primul caz, operanzii (operandul) sunt extrasi din registre și adusi în registrele de intrare ale UAL, iar rezultatul este depus într-un alt registru.

În al doilea caz, operanzii (operandul) sunt adusi din memorie în registre, de unde pot fi folosiți ca date de intrare pentru UAL.

Rezultatul este depozitat înapoi în memorie. În principiu, pașii pe care îi realizează procesorul la execuția unei instrucțiuni sunt următorii:

1. Transferă instrucțiunea din memorie în registrul de instrucțiuni (extrage instrucțiunea).
2. Schimbă numărătorul de program astfel încât acesta să indice adresa următoarei instrucțiuni (conținutul acestuia crește cu un număr egal cu numărul de octeți al instrucțiunii în curs de execuție).
3. Determină tipul instrucțiunii proaspăt extrase (decodifica).
4. Dacă instrucțiunea are nevoie de un operand (cuvânt) din memorie, determină unde se găsește acesta.
5. Extrage (aduce) cuvântul respectiv în unul dintre registrele UCP, dacă este cazul.
6. Execută instrucțiunea.
7. Salt la pasul 1 pentru a începe execuția instrucțiunii următoare. Deseori, această secvență de pași este denumită ciclul extrage-decodifică-execută (fetch-decode-execute).

Trebuie precizat că există situații când execuția programului conține ramificații sau salturi, adică instrucțiunile executate nu sunt situate la locații succesive în memorie. În acest caz la punctul 6 de mai sus efectul instrucțiunii este că în registrul numărător de program este introdusă adresa instrucțiunii de salt, care este diferită de adresa instrucțiunii introduse la punctul 2.

Tehnica pipeline

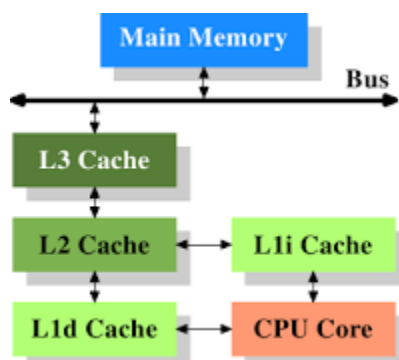
În scopul creșterii vitezei de execuție a instrucțiunilor, procesoarele folosesc tehnica numită pipeline (banda de asamblare sau conductă). Astfel, execuția unei instrucțiuni este împartită în mai multe părți, de fiecare parte ocupându-se o componentă hardware dedicată (unitate) a procesorului. Toate unitățile hardware pot să funcționeze în paralel. De exemplu la o bandă de asamblare cu 4 unități (numite și segmente) avem: S1 pentru extragere instrucțiune, S2 pentru decodificare, S3 pentru extragere operanți iar S4 pentru execuție. Funcționarea este prezentată în continuare: -pe perioada ciclului 1, unitatea S1 extrage instrucțiunea 1 (I1) din memorie; -pe perioada ciclului 2, unitatea S1 extrage instrucțiunea 2 (I2) din memorie, iar unitatea S2 decodifică I1; -pe perioada ciclului 3, unitatea S1 extrage instrucțiunea 3 (I3) din memorie, unitatea S2 decodifică I2, iar unitatea S3 extrage operanzii pentru I1; -pe perioada ciclului 4, unitatea S1 extrage instrucțiunea 4 (I4) din memorie, unitatea S2 decodifică I3, unitatea S3 extrage operanzii pentru I2, iar unitatea S4 execută I1. Astfel, după 4 cicluri, instrucțiunea 1 este executată complet, instrucțiunea 2 este executată în proporție de 75%, etc.

Memoria intermediară

În general, procesoarele pot lucra la viteze mult mai mari în raport cu memoriile. Introducerea unei memorii mai mari în interiorul UCP i-ar crește aceste dimensiuni și costul. Memoria intermediară sau cache (de la frantuzescul cacher, a ascunde) este o memorie de capacitate mai mică dar foarte rapidă. Memoria principală a calculatorului (identificată de obicei ca RAM) are o capacitate foarte mare dar este mai lentă. Ideea de bază a memoriei intermediare este următoarea: cuvintele de memorie cele mai frecvent utilizate sunt păstrate în memoria intermediară; doar când UCP nu găsește un cuvânt, îl caută în memoria principală. Orice procesor are un controler de memorie cache care este responsabil cu aducerea datelor din memoria

principala în cea de tip cache. O caracteristică a memoriei cache este raportul dintre cache hit (numărul de accesări reușite la memoria cache, adică atunci când datele de care procesorul avea nevoie au fost găsite în memoria cache) și numărul total de accesări.

Termenul de cache miss se referă la cazurile în care datele solicitate de procesor nu au fost încărcate în prealabil în memoria cache, urmând să fie preluate din memoria principală, mai lentă. De exemplu, un procesor Intel Core Duo 6600 are o memorie intermediară pe două niveluri. Există o pereche de memorii intermediare de 32 KB pentru instrucțiuni și 32 KB pentru date, chiar în cipul UCP (level 1-nivelul 1), precum și o memorie intermediară unificată, situată tot în interiorul capsulei circuitului integrat care găzduiește UCP, legată de UCP printr-o cale de mare viteză (nivelul doi), de 4 MB.

Ambele memorii rulează la frecvența cu care lucrează și procesorul, adică 2 GHz. Procesorul Itanium a fost construit chiar cu 3 niveluri de memorie cache. Pentru alte procesoare dual core sau quad core memoria cache L2 este în gama 6MB -12 MB. Această memorie este folosită în comun de toate procesoarele.

Modul protejat

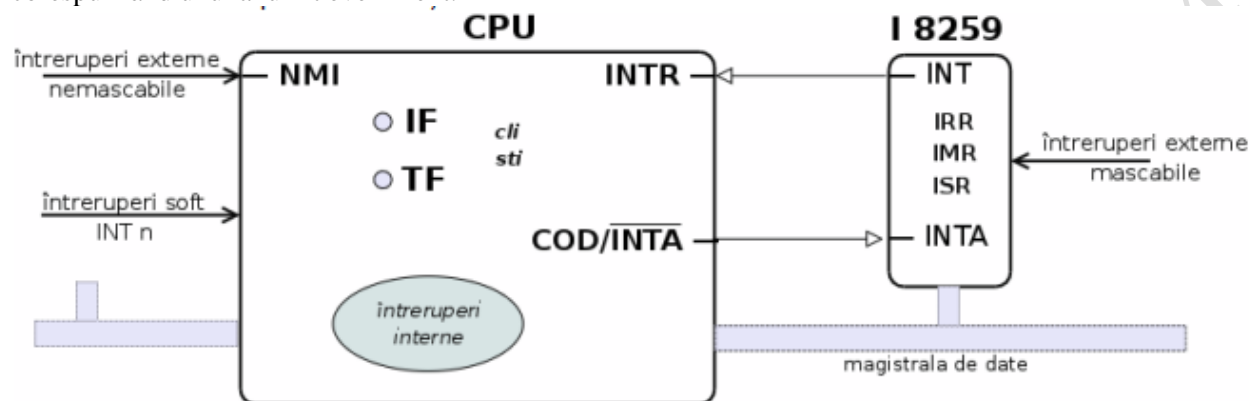
Inițial, procesoarele (8088 și 80286) rula în așa numitul mod real. În acest mod, sistemul de operare (asigură gestionarea resurselor hardware și software ale calculatorului și interfata cu utilizatorul) era de tipul single-tasking, adică numai un program rula la un moment dat. Sistemul de operare folosea instrucțiuni de 16 biți și putea adresa 1 MB de memorie. Nu există protecție incorporată pentru ca un program să nu suprascrie peste un alt program sau chiar peste sistemul de operare. Astfel, dacă rula mai multe programe, întregul sistem se putea bloca. O importantă facilităție a procesoarelor, apărută odată cu generația Intel 386, o reprezintă existența modului protejat. Conform acestui mod nu se pot face scrieri la orice adresă din spațiul de memorie. Acest mod este folosit pentru facilitarea unui mod de lucru multitasking foarte bun. Modul multitasking înseamnă că pe un calculator pot rula în același timp mai multe programe aplicative, fără ca ele să interfereze unul cu celălalt. Sistemele de operare scrise pentru aceste calculatoare operează cu instrucțiuni pe 32 de biți și pot adresa întregul spațiu de memorie. Un program eronat nu putea deteriora alte programe sau sistemul de operare. Putea fi terminat, în timp ce restul sistemului continua să funcționeze fără a fi afectat.

Întreruperi

Un alt aspect important al procesoarelor este conceptul de întrerupere. În principiu prin întrerupere se înțelege întreruperea execuției normale a unui program datorită unui eveniment care a avut loc în exteriorul sau în interiorul UCP. Ca efect, programul în rulare va fi întrerupt și se va face un salt la un alt program a cărui adresă depinde de evenimentul care a generat întreruperea. Programul respectiv trebuie să realizeze niste acțiuni în funcție de evenimentul (sursa) care a generat întreruperea. După efectuarea acelui program, procesorul va continua cu rularea programului inițial, din punctul în care a fost întrerupt. O alternativă mult mai puțin eficientă este ca UCP să verifice periodic dacă anumite evenimente au avut loc. În acest caz s-ar pierde timp în situațiile în care verificarea se face degeaba. În plus, s-ar putea ca anumite evenimente să apară între două verificări consecutive, iar deservirea lor ulterioară să fie prea târzie. Semnalele (cererile) de întreruperi pot veni de la diverse surse. De exemplu, apăsarea unei taste, recepția unui octet la portul

serial sau conectarea unui dispozitiv la un port USB generează întreruperi. Acestea sunt întreruperi hardware. Întreruperile inițiate în urma execuției unui program se numesc întreruperi software (de exemplu la realizarea unei împărțiri cu zero).

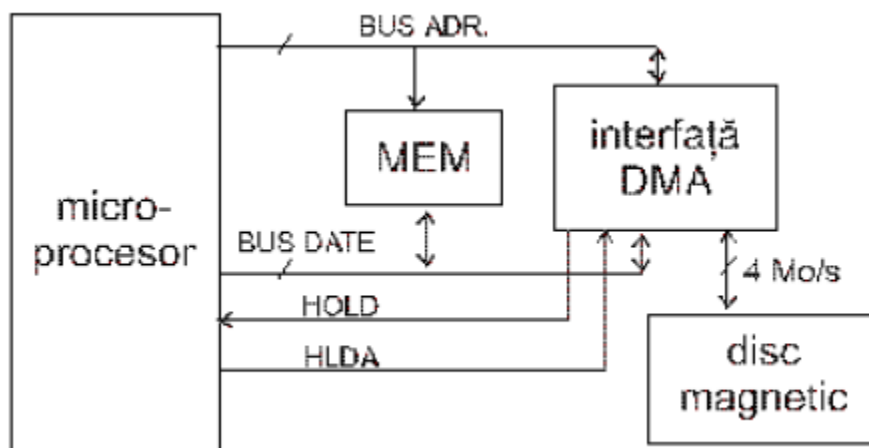
IRQ (Interrupt ReQuest line) reprezintă liniile prin care dispozitivele hardware pot cere întreruperi procesorului. Fiecare dispozitiv (porturi, tastatura, hard disc,...) are alocată o astfel de linie, numită IRQi, cu i având valori între 1 și 15. Cele 15 linii sunt conectate la intrările a două circuite speciale numite controllere de întreruperi, legate în cascada, de unde o singură linie este conectată la o intrare specială (pin) al procesorului. Procesoarele din familia Intel acceptă 256 de tipuri de întreruperi (15 hardware), fiecare corespunzând unui anumit eveniment.

Prin construcție, s-a stabilit modalitatea de determinare a adresei unde se va face saltul pentru deservirea întreruperii, astfel: în memorie există o tabelă, cu 1024 de locații, situată chiar la începutul memoriei; pentru fiecare întrerupere există alocati 4 octeți, în funcție de care se calculează adresa de salt. Aceasta tabelă este creată în timpul procedurii de inițializare a sistemului, de către programul conținut în memoria ROM BIOS.

Tehnica DMA

O altă caracteristică standard a procesoarelor din PC-uri este tehnica DMA. De fiecare dată când are loc un transfer între un dispozitiv de intrare-ieșire (prin intermediul unui port) către memorie sau invers, acesta are loc în două etape: în prima octetul este citit de UCP într-unul dintre registre, iar în a doua octetul este scris în memorie.

Dacă numărul de octeți care trebuie transferat este mare, această metodă are dezavantajul că UCP nu poate face altceva în acel timp și, respectiv, transferul se face în doi pași. Pentru a elimina acest neajuns, proiectanții PC-urilor au decis să încorporeze în acesta un circuit (procesor) suplimentar, numit controller de acces direct la memorie (Direct Memory Access, DMA). Astfel, UCP poate să-i spună controller-ului

de DMA să transfere un bloc de octeți din memorie într-un dispozitiv de ieșire, sau în sens invers, dintr-un dispozitiv de intrare în memorie. Un PC are 8 canale DMA, folosite de placa de sunet, unitățile de hard disc și de discheta, etc.

Când PC-ul este pus sub tensiune, procesorul sare automat la adresa FFFF0h, așteptând să găsească aici instrucțiuni de executat. Rezulta că la adresa respectivă trebuie să existe memorie ROM, care păstrează informația în permanentă. Deoarece aceasta adresa este cu exact 16 octeți mai jos de sfârșitul primului megaoctet (MB) de memorie, care reprezintă tot ceea ce vede procesorul la pornire, la adresa respectivă trebuie înscrisă o adresa de salt la o adresa mai mică.

Un **program** reprezintă o listă secvențială de instrucțiuni. Un procesor poate să facă în principal următoarele trei tipuri de instrucțiuni:

- operații aritmetice și logice pe baza UAL
- poate transfera un operand dintr-o locație de memorie în altă
- poate testa rezultatul operațiilor efectuate și apoi, funcție de rezultatul testului, poate face salturi în program.

Există mai multe tipuri de limbaje de programare:

- -Limbaje de nivel înalt (C, Pascal, BASIC)
- -Limbaje de nivel coborât, numite limbaje de asamblare.

Orice program trebuie translatat într-un limbaj mașină pe care îl înțelege procesorul. Acest lucru este realizat de programe numite compilatoare, interpretoare sau asamblatoare.

Exemple de instrucțiuni în limbaj de asamblare:

- **LOADA *mem*** – încarcă registrul A cu conținutul locației de memorie de la adresa *mem*.
- **LOADB *con*** – încarcă registrul B cu constanta *con*.
- **SAVEB *mem*** – salvează registrul B în locația de memorie de la adresa *mem*.
- **ADD** – adună registrele A și B și depune rezultatul în registrul C.
- **SUB** – scade registrele A și B și depune rezultatul în registrul C.
- **JUMP *addr*** – salt la adresa *addr*
- **JNEQ *addr*** – salt la adresa *addr*, dacă operandul A nu este egal cu B.

Fiecare instrucțiune în limbaj de asamblare este reprezentată prin 1, 2 sau mai mulți octeți. Aceste numere binare reprezintă limbajul mașină. Astfel, un program este reprezentat printr-un număr de octeți în memorie.

4.3. Tipuri de memorie (memoria principală, memoria de lucru, memoria cache, memoria ROM, memoria video, memoriile secundare)

Memoria poate fi văzută într-o primă abordare ca o stivă de locații binare (cuvinte), fiecare cuvânt fiind caracterizat de o adresă binară unică.

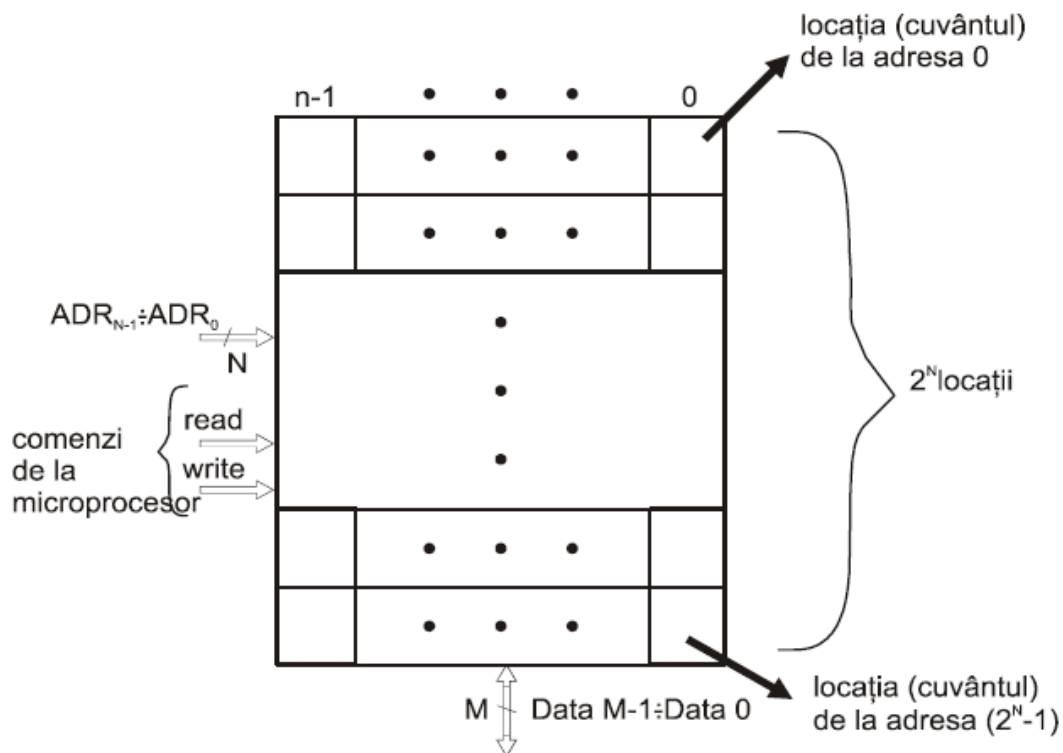

Figura 4.4. Schemă generică de memorie

În general $M=8,16,32,64 \Leftrightarrow$ lărgime bus date microprocesor (microsistem pe M biti)

Memoria este caracterizată prin 2 parametri de bază:

- capacitatea (nr. de locații pe care le conține)
- latența (timpul de acces) care este o caracteristică intrinsecă a circuitului de memorie și reprezintă în principiu timpul scurs din momentul furnizării adresei de către microprocesor până în momentul în care memoria a încheiat operația comandată (citire sau scriere).

Firește, se doresc capacități cât mai mari și latente cât mai mici, cerințe în general contradictorii.

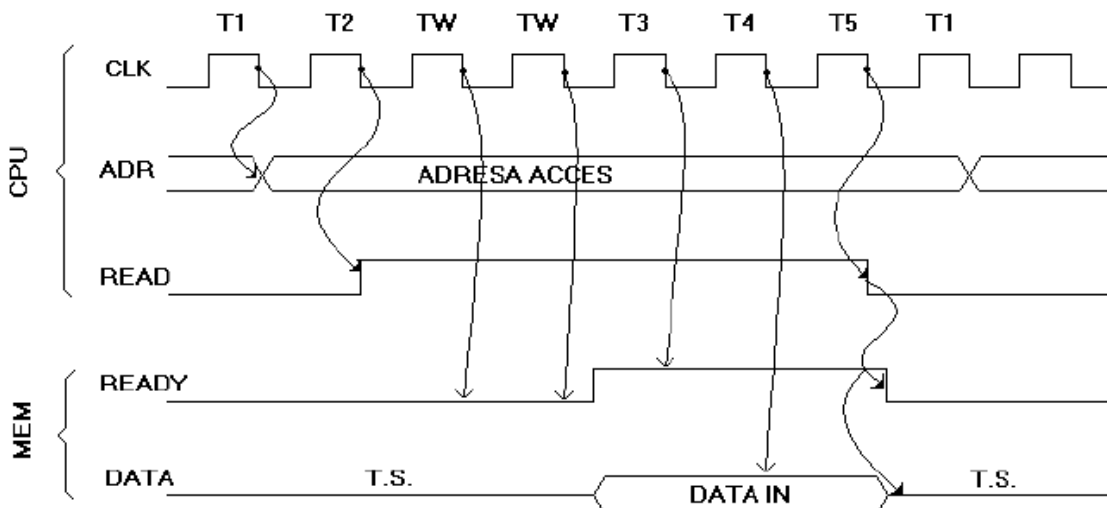

Figura 4.5. Ciclul extern citire memorie

Între busul de adrese și memorie există un decodificator $N:2^N$ ca în figură:

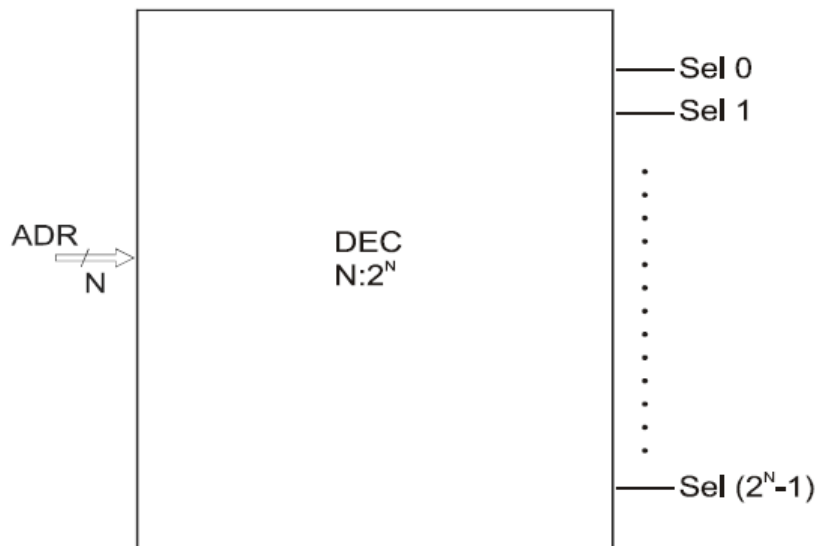

Figura 4.5. Decodificator $N:2^N$

Cu 10 biți de adrese $\Rightarrow 2^{10}$ cuvinte = 1k cuvânt (kilo)
 Cu 20 biți de adrese $\Rightarrow 2^{20}$ cuvinte = 2^{10} k cuvânt = 1M cuvânt (mega)
 Cu 30 biți de adrese $\Rightarrow 2^{30}$ cuvinte = 2^{10} M cuvânt = 1G cuvânt (giga)
 Cu 40 biți de adrese $\Rightarrow 2^{40}$ cuvinte = 2^{10} G cuvânt = 1T cuvânt (terra)
 $M = 8 \Rightarrow 1$ cuvânt = 1 octet

4.3.1. Clasificare memoriei

Din punct de vedere tehnologic memoriile se împart:

- ROM (*Read Only Memory*) – EPROM, EEPROM
- RAM (*Random Acces Memory*)
- SRAM (static)
- DRAM (dinamic) – uzual este memoria pricipală

Memoriile EPROM sunt memorii rezidente care păstrează conținutul și după decuplarea tensiunii de alimentare. Ele sunt reprogramabile în sensul în care pot fi șterse prin expunere la raze ultraviolete și reînscrise pe baza unui dispozitiv special numit programator de EPROM –uri.

EPROM-urile păstrează așa numitul **program monitor** înscris de către fabricant care este primul program procesat de către sistem imediat după alimentarea (resetarea) sa. Acest lucru este absolut necesar întrucât conținutul memoriilor RAM este neprecizabil imediat după alimentare. Prin urmare, imediat după RESET conținutul PC-ului este inițializat și va pointa spre prima instrucțiune din programul monitor rezident în EPROM. Rolul programului monitor este de a efectua o testare sumară a microprocesorului și a celorlalte componente ale microsistemului, după care va iniția încărcarea sistemului de operare (*Linux, Windows* etc.) de pe disc în memoria RAM. După aceasta programul monitor dă controlul sistemului de operare rezident acum în RAM. De asemenea ROM-ul conține rutinele de intrare – ieșire BIOS.

4.3.1.1. SRAM

Sunt memorii deosebit de rapide, timp de acces de $t_0 = 1 \text{ ns} \div 15 \text{ ns}$, având capacitate de integrare redusă (sute de Ko per circuit).

4.3.1.2. DRAM (memoria principală)

Constituie peste 95 % din memoria oricărui sistem de calcul de uz general datorită faptului că oferă densități mari de integrare (64 Mbiți – 256 Mbiți / chip) și timpi de acces “relativ rezonabili” $t_0 = 30 \text{ ns} \div 60 \text{ ns}$.

Totuși, decalajul între timpul de acces ridicat al acestor memorii și viteza mare de execuție a microprocesorului, constituie una dintre marile probleme tehnologice și arhitecturale în ingineria calculatoarelor. Fiind realizate în tehnologie MOS puterea absorbită este redusă. Din păcate au 2 mari dezavantaje:

1. Accesare (citire / scriere) complicată. Circuitele DRAM sunt organizate sub o formă matricială, pe linii și coloane. Bitul ce se dorește a fi accesat se află la intersecția liniei cu coloana selectată.

2. Necesitatea regenerării memoriei DRAM.

Bitul de informație DRAM este implementat sub forma unui condensator. Din păcate acest condensator se descarcă în timp și prin urmare cu timpul poate să piardă informația pe care o memorează => deci că periodic el trebuie reîncărcat (*refresh*, regenerare).

Regenerarea se face pe întreg rândul din matricea de memorare. Conform catalogului un anumit rând “ține minte” informația circa 2 ms. După acest interval, întreg rândul trebuie regenerat. Algoritmul de regenerare va trebui să fie unul de tip secvențial care să regenereze rând după rând în mod ordonat. Rezultă că rata de regenerare a 2 rânduri succesive i respectiv $(i+1)$ trebuie să se facă la un interval de maxim $2 \text{ ms}/N$, unde N =nr. de rânduri al circuitului de memorie DRAM.

De exemplu, considerând $N=128$ rânduri (DRAM 4116, 4164) => rata de regenerare $2 \text{ ms}/128 \sim 15,6 \mu\text{s}$.

Prin urmare vom avea accese la DRAM din 2 părți:

- din partea μ procesorului care citește / scrie conform programului pe care îl execută
- din partea unui automat de regenerare care regenerează periodic, rând după rând, memoria DRAM.

Posibilele conflicte la memoria DRAM între microprocesor și automatul de regenerare vor trebui gestionate corespunzător, eventual acceptând chiar prin blocaje reciproce, rezultând scăderea performanței. Ar fi utilă implementarea unei “regenerari transparente” (care să nu blocheze deloc procesorul). Acest deziderat necesită compromisuri între viteza de procesare și gradul de transparență al regenerării.

Standardizarea bus-urilor și a protocoalelor aferente a condus la conceptul fecund de **microsistem de dezvoltare**. Într-un asemenea microsistem, prin simpla conectare la bus-ul comun (date, adrese, comenzi, stări) standard a unor noi module compatibile (memorii, interfețe) se permite o dezvoltare în timp a microsistemului inițial. Spre exemplu, cunoscutele microsisteme standardizate de tip IBM PC, constituie astfel de sisteme de dezvoltare construite în jurul unor magistrale standardizate.

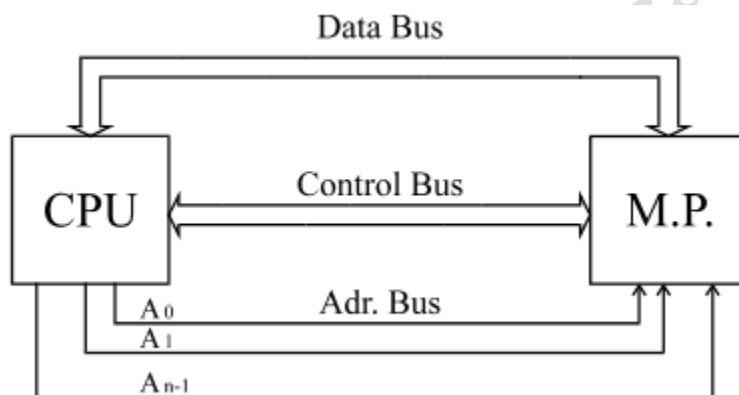
4.3.2. Memoria principală

Memoria principală este o memorie operativă adică aici se încarcă programele lansate în execuție și datele aferente.

- Este o memorie construită în tehnologie semiconductoare
- Este o memorie volatilă
- Este o memorie cu acces direct din punctul de vedere al procesorului
- Este o memorie cu acces aleator:
  - Memoriile cu acces aleator sunt caracterizate prin faptul că fiecare locație poate fi accesată independent, timpul de acces pentru oricare locație fiind același - independent de poziția locației
  - Fiecare celulă conține linii de date (citire sau scriere - numite linii de bit la majoritatea celulelor bipolare sau unipolare) și linii de selecție.

Unitatea de memorie în calculatoarele contemporane se realizează cu ajutorul modulelor integrate. Legătura dintre CPU și memoria principală se realizează prin trei magistrale:

- magistrala de adrese ADRBUS;
- magistrala de date DATA BUS;
- magistrala de control CONTROL BUS.

Magistrala de adrese este unidirecțională, cea de date este bidirecțională, iar cea de control conține linii de comandă, dar și linii informație de stare. Memoria este organizată pe locații:

0	B_{m-1}	.....	B_1	B_0
1				
...				
k-1				
k				
k+1				
...				
$2^n - 1$				

O locație are m ranguri notate B_{m-1} , ... B_1 , B_0 .

Citirea și scrierea memoriei se face paralel, deci, se scrie sau se citește un cuvânt pe m biți. Adresarea memoriei se face prin magistrala de adrese (ADRBUS) și se presupune că această magistrală are n linii. Pentru fiecare combinație de biți ai acestei magistrale se definește o anumită adresă. Deci, legătura între conținutul magistralei și o anumită locație se face printr-un proces de decodificare. Dacă de adrese are n linii atunci mulțimea adreselor este 2^n .

$$A = \{0, 1, \dots, 2^n - 1\}$$

unde A este spațiul adreselor.

Pe de altă parte, dându-se o geometrie a memoriei rezultă mulțimea locațiilor fizice în care sunt memorate cuvinte care conțin m biți.

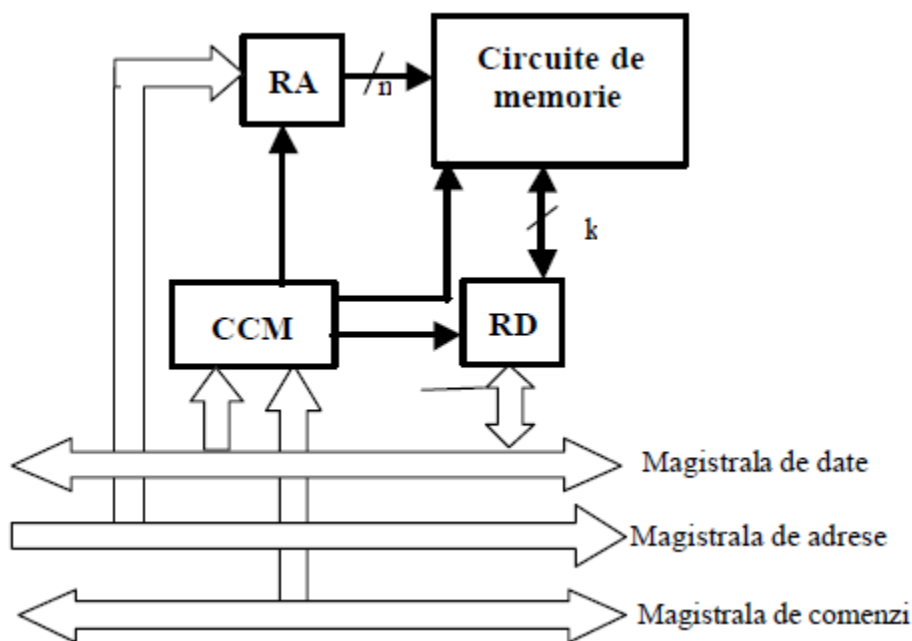
Atunci când lățimea cuvântului memorie nu este suficientă pentru reprezentarea datei, atunci se vor utiliza mai multe locații consecutive. Dacă de exemplu, o dată se reprezintă pe două cuvinte în memorie (UIA), atunci pentru a reprezenta data, se va folosi prima locație pentru reprezentarea cuvântului mai puțin semnificativ (de la adresa j), iar locația următoare (adresa $j+1$) pentru cuvântul mai semnificativ.

Procesoarele moderne au facilități de gestiune a memoriei. Operațiile de gestiune se referă la implementarea memoriei virtuale, protecția memoriei etc.

Unitatea de gestiune a memoriei (Memory Management Unit - MMU) poate fi încorporată în unitatea de control din CPU sau poate fi externă unității de control. În particular, în cazul microprocesoarelor pot fi încorporate în microprocesoare sau sunt livrate ca un modul separat - modulul MMU).

Memoria principală (MP) conține informația în curs de prelucrare cum ar fi programul în execuție și date cu care operează acesta. Pentru a se realiza o viteză ridicată de transfer MP este conectată direct la magistralele sistemului. Adresa locației referite este pastrată în **Registrul de Adrese (RA)**, iar datele citite/scrise din/în memorie se păstrează în **Registrul de Date (RD)**. RA și RD vor mai fi întâlnite și la microprocesoare ca registre tampon. Prezența lor este absolut necesară deoarece magistralele nu trebuie reținute pe toată durata transferului în/din memorie.

Circuitele de control ale memoriei (CCM) generează semnalele de selecție și comandă a modulelor de memorie.

4.3.3. Memoria cache

Memoria cache este o memorie situată din punct de vedere logic între CPU (Central Processing Unit - unitate centrală) și memoria principală (uzual DRAM - Dynamic Random Access Memory), mai mică, mai rapidă și mai scumpă (per byte) decât aceasta și gestionată – în general prin hardware – astfel încât să existe o cât mai mare probabilitate statistică de găsire a datei accesate de către CPU, în cache. Așadar, cache-ul este adresat de către CPU în paralel cu memoria principală (MP): dacă data dorită a fi accesată se găsește în cache, accesul la MP se abortează, dacă nu, se accesează MP cu penalizările de timp impuse de latența

mai mare a acesteia, relativ ridicată în comparație cu frecvența de tact a CPU. Oricum, data accesată din MP se va introduce și în cache.

Memoriile cache sunt implementate în tehnologii de înaltă performanță, având deci un timp de acces foarte redus dacă sunt integrate în microprocesor (cca. 1 – 5 ns la ora actuală). Ele reduc timpul mediu de acces al CPU la MP, ceea ce este foarte util.

Se definește un acces al CPU cu hit în cache, un acces care găsește o copie în cache a datei accesate. Un acces cu miss în cache este unul care nu găsește o copie în cache a datei accesate de către CPU și care, prin urmare, adresează MP cu toate penalizările de timp care derivă din accesarea acesteia.

Se definește ca parametru de performanță al unei memorii cache rata de hit, ca fiind raportul statistic între numărul acceselor cu hit în cache respectiv numărul total al acceselor CPU la memorie. Măsurat pe benchmark-uri (programe de test) reprezentative, la ora actuală sunt frecvente rate de hit de peste 90 %.

În esență, eficiența memoriilor cache se bazează pe 2 principii de natură statistică și care caracterizează intrinsec noțiunea de program: principiile de localitate temporală și spațială. Conform principiului de localitate (vecinătate) temporală, există o mare probabilitate ca o dată (instrucțiune) accesată acum de către CPU să fie accesată din nou, în viitorul imediat. Conform principiului de localitate spațială, există o mare probabilitate ca o dată situată în imediata vecinătate a unei date accesate curent de către CPU, să fie și ea accesată în viitorul apropiat (pe baza acestui principiu statistic se aduce din MP în cache un întreg bloc și nu doar strict cuvântul dorit de către CPU). O buclă de program – structură esențială în orice program – exemplifică foarte clar aceste principii și justifică eficiența conceptului de cache.

Din punct de vedere arhitectural, există 3 tipuri distincte de memorii cache în conformitate cu gradul de asociativitate: cu mapare directă, semiasociative și total asociative.

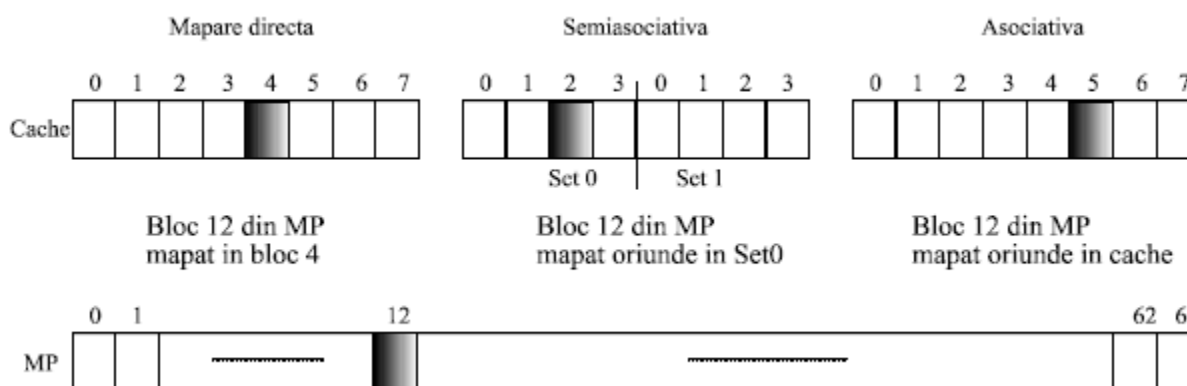

Figura 4.6. Scheme de mapare în cache

La cache-urile cu mapare directă, ideea principală constă în faptul că un bloc din MP poate fi găsit în cache (hit) într-un bloc unic determinat. În acest caz regula de mapare a unui bloc din MP în cache este:

$$(\text{Adresa bloc MP}) \bmod (\text{Nr. blocuri din cache})$$

Strictețea regulii de mapare conduce la o simplitate constructivă a acestor memorii dar și la fenomenul de interferență al blocurilor din MP în cache. Astfel, de exemplu, blocurile 12, 20, 28, 36, 42 etc. nu pot coexista în cache la un moment dat întrucât toate se mapează pe blocul 4 din cache. Prin urmare, o buclă de program care ar accesa alternativ blocurile 20 și 28 din MP ar genera o rată de hit egală cu zero.

La cache-urile semiasociative există mai multe seturi, fiecare set având mai multe blocuri componente. Aici, regula de mapare precizează strict doar setul în care se poate afla blocul dorit, astfel:

$$(\text{Adresa bloc MP}) \bmod (\text{Nr. seturi din cache})$$

În principiu blocul dorit se poate mapa oriunde în setul respectiv. Mai precis, la un miss în cache, înainte de încărcarea noului bloc din MP, trebuie evacuat un anumit bloc din setul respectiv. În principiu, în mod uzual, există implementate două-trei tipuri de algoritmi de evacuare: pseudorandom (cvasialeator, ușor de implementat), FIFO (sau *round-robin*, se evacuează blocul cel mai vechi din cache. Contorul aferent se încarcă doar la încărcarea blocului în cache și nu la fiecare hit per bloc, ca la algoritmul LRU) și LRU (“*Least Recently Used*”).

Dacă un set din cache-ul semiasociativ conține N blocuri atunci cacheul se mai numește “tip N-way set associative”. Mai nou, se implementează algoritmi de evacuare predictivi, care anticipează pe baze euristice utilitatea de viitor a blocurilor memorate în cache, evacuându-l pe cea mai puțin valoros. Deși acești algoritmi depășesc în mod normal cadrul acestui curs de inițiere în domeniul microprocesoarelor, în continuare se va prezenta totuși unul, integrat în arhitectura numită *Selective Victim Cache*.

Este evident că într-un astfel de cache rata de interferență se reduce odată cu creșterea gradului de asociativitate (N “mare”). Aici, de exemplu, blocurile 12, 20, 28 și 36 pot coexista în setul 0. Prin reducerea posibilelor interferențe ale blocurilor, creșterea gradului de asociativitate determină îmbunătățirea ratei de hit și deci a performanței globale. Pe de altă parte însă, asociativitatea impune căutarea după conținut (se caută deci într-un set dacă există memorat blocul respectiv) ceea ce conduce la complicații structurale și deci la creșterea timpului de acces la cache și implicit la diminuarea performanței globale. Optimizarea gradului de asociativitate, a capacității cache, a lungimii blocului din cache etc., nu se poate face decât prin laborioase simulări software, variind toți acești parametri în vederea minimizării ratei globale de procesare a instrucțiunilor [instr./cicli].

În fine, memoriile cache total asociative, implementează practic un singur set permițând maparea blocului practic oriunde în cache. Ele nu se implementează deocamdată în siliciu datorită complexității deosebite și a timpului prohibit de căutare. Reduc însă (practic) total interferențele blocurilor la aceeași locație cache și constituie o metrică superioară utilă în evaluarea ratei de hit pentru celelalte tipuri de cache-uri (prin comparație).

Pentru a reduce rata de miss a cache-urilor mapate direct (fără să se afecteze însă timpul de hit sau penalitatea în caz de miss), cercetătorul *Norman Jouppi* (DEC) a propus conceptul de “victim cache”. Aceasta reprezintă o memorie mică complet asociativă, plasată între primul nivel de cache mapat direct și memoria principală. Blocurile înlocuite din cache-ul principal datorită unui miss sunt temporar memorate în victim cache. Dacă sunt referite din nou înainte de a fi înlocuite din victim cache, ele pot fi extrase direct din victim cache cu o penalitate mai mică decât cea a memoriei principale. Deoarece victim cache-ul este complet asociativ, multe blocuri care ar genera conflict în cache-ul principal mapat direct, ar putea rezida în victim cache fără să dea naștere la conflicte. Decizia de a plasa un bloc în cache-ul principal sau în victim cache (în caz de miss) este făcută cu ajutorul unei informații de stare asociate blocurilor din cache. Biții de stare conțin informații despre istoria blocului. Această idee a fost propusă de McFarling, care folosește informația de stare pentru a exclude blocurile sigure din cache-ul mapat direct, reducând înlocuirile ciclice implicate de același bloc. Această schemă, numită excludere dinamică, reduce miss-urile de conflict în multe cazuri. O predicție greșită implică un acces în nivelul următor al ierarhiei de memorie contrabalansând eventuale câștiguri în performanță. Schema este mai puțin eficientă cu blocuri mari, de capacități tipice cache-urilor microprocesoarelor curente.

Pentru a reduce numărul de interschimbări dintre cache-ul principal și victim cache, Stiliadis și Varma au introdus un nou concept numit *selective victim cache* (SVC).

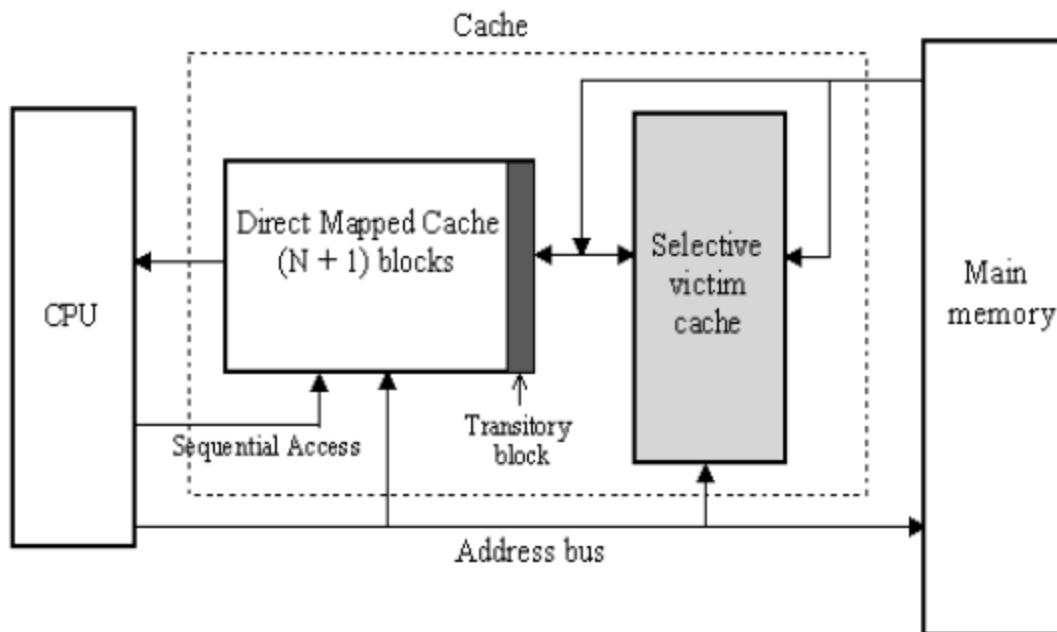

Figura 4.7. Ierarhia de memorie pentru schema SVC

Cu SVC, blocurile aduse din memoria principală sunt plasate selectiv fie în cache-ul principal cu mapare directă fie în selective victim cache, folosind un algoritim de predicție euristic bazat pe istoria folosirii sale. Blocurile care sunt mai puțin probabil să fie accesate în viitor sunt plasate în SVC și nu în cache-ul principal. Predicția este de asemenea folosită în cazul unui miss în cache-ul principal pentru a determina dacă este necesară o schimbare a blocurilor conflictuale. Algoritmul obiectiv este de a plasa blocurile, care sunt mai probabil a fi referite din nou, în cache-ul principal și altele în victim cache.

Metrici de performanță

Metricile de performanță folosite sunt rata de miss la nivelul L1 de cache și timpul mediu de acces la ierarhia de memorie. În cazurile cu victim cache simplu și cel cu victim cache selectiv, folosim de asemenea și numărul de interschimbări între cache-ul principal și victim cache ca metrică de comparație. Rata de miss la nivelul L1 de cache se bazează pe numărul de referințe propagate în nivelul următor al ierarhiei de memorie. În caz de miss în cache-ul principal acestea sunt servite de către victim cache, fiind plătită o penalitate pentru accesul în victim cache precum și pentru interschimbările de blocuri rezultate între cache-ul principal și victim cache. Timpul mediu de acces la ierarhia de memorie ia în calcul și aceste penalizări și de aceea este un bun indicator al performanței memoriei sistemului, desigur mai complet decât rata de miss în nivelul L1 de cache.

Timpul mediu de acces pentru un cache mapat direct se calculează astfel:

$$T_d = \text{clk} \times \frac{R + p \times M_d}{R} = \text{clk} \left(1 + p \cdot \frac{M_d}{R} \right)$$

Unde R este numărul total de referințe generate de programele de tip trace, M_d reprezintă numărul total de accese cu miss în cache. Pentru fiecare miss, sunt necesari p cicli suplimentari. Presupunem că cei p cicli includ toate "cheltuielile" CPU-ului. În cazul victim cache-ului simplu, o penalitate de p cicli este produsă la fiecare miss în primul nivel al ierarhiei de memorie.

Folosirea victim cache-ului selectiv determină îmbunătățiri ale ratei de miss precum și ale timpului mediu de acces la memorie, atât pentru cacheuri mici cât și pentru cele mari (4Kocteți - 128 Kocteți). Simulări făcute pe trace-uri de instrucțiuni a 10 benchmark-uri SPEC'92 arată o îmbunătățire de aproximativ 21% a

ratei de miss, superioară folosirii unui victim cache simplu de 16 Kocteți cu blocuri de dimensiuni de 32 octeți; numărul blocurilor interschimbate între cache-ul principal și victim cache s-a redus cu aproximativ 70%.

4.3.4. Memoria virtuală (secundară)

Este descris în capitolul 7.1.

4.3.5. Memoria video

Din punct de vedere constructiv, memoria video este de tip RAM dinamic (DRAM), în mai multe variante. Memoria RAM dinamica are avantajul densității mari de integrare și deci al raportului capacitate/preț mare, dezavantajul fiind, în schimb, necesitatea reamprospătării periodice a informației conținute [DRAM refresh]. Astfel încât, în intervalul de reamprospătare [duty cycle], nu se pot face accesările normale de citire/scriere la memorie.

Un alt dezavantaj îl reprezintă faptul că la un moment dat se poate face doar un singur acces la memorie (citire sau scriere). La nivelul plăcii grafice au însă loc două tipuri de transfer de date: transferul informației de la unitatea centrală a calculatorului, la memoria video; și transferul datelor din memoria video spre registrul de deplasare, pentru afișarea imaginii pe ecran. Deci capacitatea totală de acces la memorie va trebui împărțită la 2.

La adresabilități mari de pixel și la adâncimi mari de culoare, spre monitor vor trebui transferate cantități enorme de date pentru ca afișarea să nu se altereze (rata de reamprospătare a imaginii [monitor refresh rate] va fi mare), ceea ce cu unele tipuri de memorie video nu se reușește.

În încercarea de a elimina dezavantajele enumerate mai sus (și deci de a crește capacitatea totală de acces la memoria video), s-au conceput diverse alte variante de memorie RAM, printre care se remarcă prin performanțe, varianta VRAM [Video RAM].

Memoria VRAM este o memorie DRAM de tip dual-port, adică suportă două accese simultane (citire sau scriere), dublând astfel capacitatea totală de acces la ea. Necesitatea reamprospătării informației din memorie se păstrează, fiind tot RAM dinamică. În schimb conține un registru de deplasare propriu, cu încărcare paralelă (echivalentul unui ciclu de citire), de capacitate foarte mare (un rând întreg din matricea memoriei). Acest registru poate fi sincronizat separat de accesările normale la memorie, și este utilizat pentru reamprospătarea video. Astfel, dacă la memoria DRAM clasică, reamprospătarea imaginii afișate ocupă un procent de 50% din accesările la memoria video, în cazul memoriei VRAM, operația ocupă 0.5%.

Capacitatea de memorie a celor mai moderne plăci video variază de la 128 MB la 16 GB. Din moment ce memoria video trebuie să fie accesată de către GPU (Graphics Processing Unit) și circuitele de afișaj, se folosește adesea memorie specială multi-port sau de mare viteză, cum ar fi VRAM, WRAM, SGRAM etc. În jurul anului 2003, memoria video era de obicei bazată pe tehnologia DDR. În timpul și după acest an, producătorii s-au îndreptat spre DDR2, GDDR3, GDDR4, și chiar GDDR5 utilizată în special de către ATI Radeon HD 4870. Rata efectivă a ceasului memorie în plăcile grafice moderne este, în general, cuprinsă între 400 MHz și 3.8 GHz.

Memoria video poate fi utilizată pentru stocarea altor date, precum și a imaginii de pe ecran, cum ar fi Z-bufferul, care gestionează coordonatele de adâncime în grafica 3D, texturi, buffer-e vertex, programe compilate de shader.

Memoria grafică este în general clasificată în două tipuri majore: dedicată și partajată. Memorie grafică dedicată, după cum sugerează și numele, este memoria care este disponibilă pentru utilizarea exclusivă de către subsistemul grafic. Aplicațiile non-grafice și alte subsisteme din sistemul de operare nu pot accesa acest tip de memorie. Un exemplu de memorie grafică dedicată este de memoria care este prezentă fizic pe adaptoarele grafice "discrete". Acest lucru a fost denumit în mod obișnuit ca "la bord" sau "de memorie video locală"-care este, aproape de unitatea de procesare grafică (GPU). Memoria dedicată, cu toate acestea, nu se limitează la memorie on-board. O porțiune de memorie de sistem poate fi, de asemenea, dedicată subsistemelor grafice. Această porțiune de memorie de sistem nu este niciodată disponibilă pentru alte

subsisteme sau aplicații și sunt deținute exclusiv de către subsistemele grafice. Memoria partajată de sistem este o porțiune din memoria sistemului, care pot fi utilizată de către subsistemele grafice atunci când este necesar. Pentru adaptoarele grafice discrete, acest tip de memorie este adesea menționată ca "memoria video non-locală"-care este, departe de cea a GPU-ului. Memorie partajată este disponibilă pentru alte subsisteme sau aplicații non-grafice atunci când nu este utilizată de către subsistemele grafice. Astfel, acesta nu este garantat să fie disponibilă pentru grafică, deoarece ar putea fi deja în uz.

Diferențele dintre un adaptor grafic "discret" și unul "integrat" pot fi evidențiate în contextul de memorie grafică dedicată versus partajată. Adaptoarele grafice discrete sunt de obicei conectate la sistem prin port grafic accelerat (AGP), PCI, sau PCI Express bus. Cele mai multe adaptoare discrete au o anumită cantitate de memorie grafică dedicată cu un bus foarte larg și rapid de memorie locală de a acces, oferind performanțe mult mai bune decât memoria sistemului. Adaptoarele grafice discrete pot accesa, de asemenea, și utilizează memorie de sistem prin intermediul AGP sau PCI-Express bus de memorie video non-local discutat mai devreme. Deoarece memoria de sistem este accesat în magistrala sistemului, accesul este mult mai lent decât accesul la memoria locală. Adaptoarele grafice discrete împart, în general, o porțiune din memoria sistemului cu CPU. De obicei, aceste adaptoare nu cer pentru utilizarea dedicată de memorie de sistem pentru grafică, lăsând astfel mai multe resurse disponibile pentru restul sistemului.

4.3.5.1. Memorii secundare

4.4. Dispozitive de intrare/ieșire (organizare, conectare, interfețe).

Sistemul de intrare/ieșire permite introducerea/extragerea informațiilor și este constituit din:

- **Dispozitive de memorare externă (ME)**, de exemplu *SSD, hard-disc, stick memorie, floppy-disc, compact-disc*, etc.
- **Dispozitive de intrare (DI)**, de exemplu tastatură, *mouse*, etc.
- **Dispozitive de ieșire (DE)**, de exemplu monitor, imprimantă, etc.

Comunicarea între aceste componente se realizează prin intermediul unor magistrale. O magistrală reprezintă un grup de linii de conexiune ce permit transmiterea de semnale. Există două tipuri de magistrale într-un calculator:

- **Magistrale de Adrese (MA)** transmit numai adrese de memorie și conectează **UCP** cu memoria **RAM**.
- **Magistrale de Date (MD)** transmit date și instrucțiuni și conectează **UCP**, memoria **RAM** și celelalte componente ale sistemului.

Dispozitivele de intrare/ieșire (I/O devices) sunt tastatura, mouse, monitor, imprimanta, placa de rețea, etc. cu următoarele elementele principale:

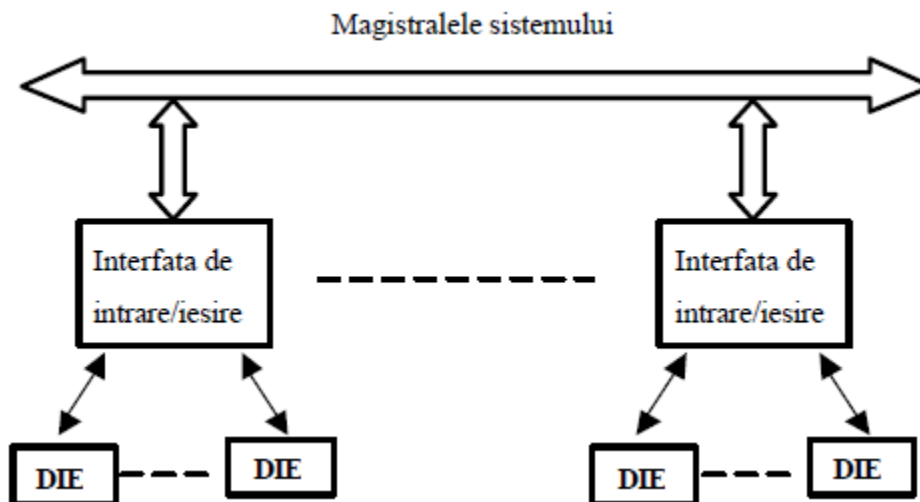
- controller-e de intrare/ieșire
- comunicatia sistemului de operare cu dispozitivele de intrare/ieșire = programare /O(intreruperi/drivers)
- interfețele puse la dispoziția utilizatorului

Un dispozitiv I/O este orice dispozitiv care permite introducerea sau extragerea de informație din calculator:

- dispozitive de intrare: tastatura, mouse, joystick;
- dispozitive de ieșire: monitor, imprimanta, boxe;
- dispozitive de intrare & ieșire: placa de rețea, modem, harddisk, floppy disk, USB stick (dispozitive de stocare)

Dispozitivele de intrare/ieșire (DIE) asigură introducerea și extragerea informației în/din calculator. Numite și *Dispozitive Periferice (DP)* acestea pot îndeplini mai multe categorii de funcții cum ar fi comunicarea dintre calculator și utilizatorul uman, comunicarea între calculatoare, legătura cu procese reale etc.

DIE se conectează la unitatea centrală prin intermediul *interfetelor de intrare/ieșire*, a căror complexitate variază foarte mult de la simple *registre* până la *controlere inteligente realizate cu microprocesor*.

Din punctul de vedere al sistemului de operare DIE sunt văzute ca *fișiere* iar interfetele în calitate de *canale de comunicație*.

Dispozitive de ieșire.

Din punctul de vedere al suportului folosit pentru vizualizarea informației extrase din calculator există două tipuri de dispozitive de ieșire:

- *dispozitive hardcopy* – exemplu: imprimante cu ace, laser, cu jet de cerneala, termica; plotterele cu penita sau electrostatic - creează imaginea fixă, stabilă pe un suport fizic cum ar fi hârtia sau folia de plastic;
- *dispozitive de afisare* – exemplu: dispozitive cu tub catodic monocrom sau color (CRT), tuburile cu memorare directă (DVST), dispozitivele de afisare cu cristale lichide (LCD), ecrane cu plasma, dispozitive de afisare electroluminiscente, etc. - sunt caracterizate de o anumită frecvență de reîmprospătare a imaginii pe un ecran, putându-se obține și efecte dinamice.

Dispozitive de intrare.

Servesc la introducerea datelor sub diverse forme în sistem. Există șase dispozitive logice de introducere a datelor grafice și anume: *locator* (locator), *flux* (stroke), *optiune* (choise), *culegere* (pick), *text* (text), *valoare* (valuator). Pentru acestea au fost realizate dispozitive fizice cum ar fi: *tableta grafică*, *mouse*, *trackball*, *joystick*, *ecranul senzitiv*, *creionul optic*, *butoane*, *chei*, *tastatura*, *valoare*.

Execuția unui proces de intrare/ieșire

Viteza de lucru a perifericelor diferă în funcție de performanțele lor tehnologice (foarte mică la dispozitivele exclusiv mecanice) dar este mult mai mică decât a unității centrale, care funcționează pe principii exclusiv electronice. Printr-o analogie umană, noi gândim adesea mult mai repede decât putem scrie. După ce unitatea de comandă cere perifericelor execuția unei operații de intrare-ieșire, ea așteaptă un timp îndelungat (față de timpii ei de lucru) pentru terminarea operației. Astfel, apare un gol în activitatea unității de comandă. Problema a fost rezolvată prin introducerea unui bloc auxiliar de comandă care să preia controlul asupra operațiilor de intrare-ieșire efectuate cu ajutorul perifericelor după inițierea lor de către

unitatea de comandă. Prin intermediul procesorului auxiliar care controlează operațiile cu perifericele se permite cuplarea, indirectă, la unitatea centrală, a mai multor dispozitive periferice. Această unitate funcțională a calculatoarelor a apărut odată cu generația a doua de calculatoare sub numele de *canal de intrare-ieșire*. Rolul său a fost preluat la sistemele de calcul medii mari de unitatea de schimburi multiple (USM), la minicalculatoare – de dispozitivul de control al magistralei de comunicații iar la microcalculatoare – de o extensie a magistralei. În timp ce procesorul specializat în operații de intrare-ieșire controlează schimbul de date între memorie și periferice, blocul de comandă poate superviza execuția altor operații, dintr-un alt program. Modul de lucru cu o unitate centrală și mai multe programe rezidente în memorie spre execuție se numește *multiprogramare* sau *multitasking*. Programele aflate în memoria internă a unui calculator care funcționează în regim de multitasking se găsesc în diverse stări: pot aștepta terminarea unei operații de intrare-ieșire, pot aștepta să fie lansate în execuție iar un singur program este prelucrat la un moment dat de unitatea centrală; politica de servire a acestor programe este stabilită de algoritmii implementați în sistemul de operare.

După terminarea unei operații de intrare-ieșire, unitatea de comandă este anunțată, printr-un semnal numit *întrerupere*, că citirea sau scrierea s-a încheiat, astfel încât poate continua execuția programului respectiv. Noua unitate componentă a sistemului de calcul poate fi încorporată în schema generală a unui calculator.

Interfețe

Interfețele și dispozitivele de intrare-ieșire ale unui calculator personal sunt adaptate pentru modul de lucru cu un singur utilizator. De exemplu: există o singură intrare de tastatură și se folosește o singură interfață de afișare. Informațiile afișate se păstrează într-o zonă de memorie direct accesibilă procesorului. Astfel pot fi implementate aplicații care necesită o viteză mare de schimbare a informațiilor afișate. În cazul sistemelor mulți-utilizator interfața utilizator este asigurată de mai multe dispozitive inteligente de tip display care încorporează o tastatură și un dispozitiv de afișare; legătura cu calculatorul gazdă se realizează prin canale seriale. Viteza de schimbare a informațiilor afișate este limitată de viteza relativ mică a canalului serial.

Configurația tipică de dispozitive și interfețe de intrare-ieșire pentru un calculator personal este următoarea: tastatură, monitor de vizualizare, unitate de disc flexibil, unitate disc rigid, unitate de disc optic, dispozitiv de indicare (mouse), imprimantă, interfață de rețea, sistem audio (interfață soundblaste și boxe). Tastatura este compusă dintr-o matrice de contacte (taste) și un microsistem bazat pe un microcontrolor. Microsistemul are rolul de a detecta eventualele contacte închise (taste apăsate) și de a transmite această informație sistemului de calcul. La calculatorul IBM-PC comunicația dintre tastatură și calculator se realizează printr-o legătură serială sincronă. Alimentarea tastaturii se face de la calculator prin cablul de comunicație (prin semnale separate de alimentare).

Unitatea de disc rigid (hard-disk) are rolul de a păstra programe și date care sunt folosite în mod uzual într-un anumit sistem de calcul. Tot pe hard-disk se păstrează de obicei și sistemul de operare al calculatorului, care se încarcă la inițializarea sistemului. O parte a spațiului de pe disc se poate utiliza pentru extinderea memoriei interne prin tehnica denumită memorie virtuală.

Unitatea de disc optic permite citirea informațiilor digitale înregistrate pe un suport optic. Ca și funcționalitate această unitate se situează între unitatea hard-disk și cea de disc flexibil: informațiile înregistrate pe discul optic pot fi transportate între calculatoare. Scrierea se face secvențial pe tot discul sau pe o porțiune a sa (înscriere multisesiune). Există diferite standarde pentru viteza de transmisie a datelor citite: X4, X8, X32, X40, X48

Monitorul video are rolul de a afișa rezultatele execuției unui program precum și informațiile de operare. Partea “inteligentă” a ieșirii video este interfața video. Există mai multe standarde pentru implementarea interfeței video: MGA, CGA, EGA, VGA și SVGA. Diferențele constau în: rezoluție pe orizontală (320-1024 puncte), rezoluție pe verticală 200800 puncte), paleta de culori (2-256 culori) și facilități de citire-scriere a informațiilor grafice. Primele 3 variante de interfață generează semnale digitale, iar ultimele semnale analogice. De obicei tipul monitorului trebuie să fie în concordanță cu tipul interfeței video. Imprimanta este un dispozitiv de ieșire ce permite tipărirea pe hârtie a rezultatelor unei prelucrări pe

calculator. De obicei legătura cu calculatorul se realizează pe canalul paralel. Imprimanta poate să lucreze în mod alfanumeric (caz în care acceptă coduri ASCII și secvențe specifice de comandă – ESC), sau în mod grafic (caz în care informațiile transmise descriu prin puncte o imagine grafică). Există mai multe standarde pentru limbajul de comunicație între calculator și imprimantă (ex: EPSON, IBM, Hewlett-Packard, etc.). Acestea diferă mai ales prin modul grafic. O imprimantă poate să emuleze (să înțeleagă) mai multe tipuri de limbaje.

Interfața de rețea permite cuplarea calculatorului într-o rețea locală (LAN). Cel mai răspândit standard de rețea LAN pentru calculatoare personale este Ethernet 10Base5. Conectarea în rețea se poate face cu cablu coaxial, cu cablu bifilar înfășurat (UTP-Unshielded Twisted Pair) sau prin fibră optică (mai rar). Pentru comunicație se pot folosi mai multe pachete de protocoale: Novel-Netware, Windows-Netware, TCP/IP și altele.

Mouse-ul este un dispozitiv de indicare, util mai ales pentru sistemele de operare și programele aplicative care au o interfață grafică utilizator bazată pe meniuri. Mișcările mouse-ului sunt transformate în mișcări ale unui cursor pe ecran cu ajutorul unui program de interfață (driver). Prin intermediul celor două sau trei butoane se pot selecta funcții ale programului care rulează. Există mai multe standarde pentru limbajul de comunicație între mouse și calculator. Legătura se realizează printr-un canal serial.

Interfața audio permite redarea înregistrărilor audio, mixarea diferitelor surse de sunet (CD, fisier, microfon), înregistrarea semnalelor audio de intrare, generarea de efecte speciale, filtrarea semnalelor de intrare, etc. Interfața este alcătuită dintr-o placă de sunet (sound-blaster) și boxe. O ieșire a unității de disc optic este conectată la placa de sunet pentru a permite redarea discurilor de muzică.

5. Nivelul fizic

5.1. Microprocesorul, întreruperile, magistralele de comunicație (magistralele sincrone și asincrone, arbitrajul magistralei)

O magistrală (bus) definește setul de reguli după care informația circulă în interiorul unui sistem de calcul, între mai multe sisteme de calcul sau între sisteme de calcul și echipamente specializate. Un standard de magistrală conține mai multe tipuri de specificații:

- mecanice - conectorii, cablurile, topologia de cuplare;
- electrice - nivelele de tensiune, curenții impedențe;
- funcționale - descrierea semnalelor.

Unele calculatoare au impus un standard de magistrală prin popularitatea lor (PC AT au impus magistrala ISA, apoi PCI). Uneori standardele sunt create de grupuri de producători care au interese comune. Un astfel de standard este SCSI (Small Computer Interface System). Unele standarde sunt adoptate de organisme ca IEEE. Magistralele realizează legătura electrică între procesor, memorie, dispozitive I/O

și definesc cel mai jos nivel pentru un protocol de comunicație. Magistrala este o cale de comunicație folosită în comun de mai multe blocuri funcționale și este realizată fizic de un set de fire conductoare.

O magistrală trebuie să fie versatilă și să aibă un preț scăzut. Datorită versatilității, odată definită o schemă de conexiuni, este foarte ușor să se adauge noi dispozitive în sistem sau acestea să poată fi ușor mutate dintr-un calculator în altul, dacă cele două calculatoare sunt construite cu același tip de magistrală.

Pe de altă parte, folosirea unei magistrale poate fi dezavantajoasă datorită limitărilor de viteză de transfer a datelor (throughput) pe care aceasta le poate crea. Viteza la care poate lucra o magistrală este impusă în primul rând de factori fizici ca: lungimea traseelor și numărul dispozitivelor atașate (acestea din urmă aduc constrângeri atât ca număr efectiv cât și ca diversitate din punct de vedere al ratelor de transfer și a timpilor de întârziere).

O magistrală este organizată în grupe de semnale care au aceeași funcționalitate:

- un set de semnale de control;
- un set de semnale de date.

Semnalele de control sunt folosite pentru a indica cereri, acceptări sau pentru a indica tipul informației de pe liniile de date. Setul semnalelor de date este folosit pentru a transporta informația între blocurile funcționale ale calculatorului de la sursă la destinație (de la inițiator la țintă). Informația poate fi date, comenzi sau adrese. Adesea magistralele de date sunt despărțite în două seturi pentru a separa informația ce reprezintă adrese. Astfel există și o magistrală de adrese pentru ca datele și adresele să poată fi vehiculate într-o singură tranzacție de la sursă la destinație.

După funcționalitatea semnalelor magistralele pot fi magistrale de control, magistrale de date și magistrale de adrese. O clasificare a magistrelor poate fi făcută după blocurile care se conectează la aceasta. Conform acestui criteriu magistralele pot fi:

- magistrale procesor- memorie;
- magistrale I/O;
- magistrale de fundal.

Magistrala procesor memorie este scurtă și de mare viteză. După cum îi spune numele, este concepută pentru a lega procesoarele de memorie.

Magistralele I/O sunt în primul rând mai lungi și suportă o gamă largă de rate de transfer ca o necesitate a conectării unei game largi de dispozitive I/O la sistem. De obicei magistralele I/O nu sunt conectate direct la procesor, ci folosesc fie o magistrală procesor memorie, fie o magistrală de fundal.

Magistralele de fundal sunt proiectate astfel încât atât procesorul, memoria cât și dispozitivele I/O să folosească aceeași cale de comunicație. La acest tip de magistrală se face un compromis pentru a satisface atât necesitățile comunicației între procesor și memorie cât și ale comunicației dintre dispozitivele I/O, sacrificând desigur performanța sistemului.

Magistralele I/O și magistralele de fundal sunt definite prin specificații, deseori publice, iar magistralele procesor memorie sunt specifice (proprietatea producătorului).

O altă clasificare a magistrelor se poate face după metoda de comunicație folosită:

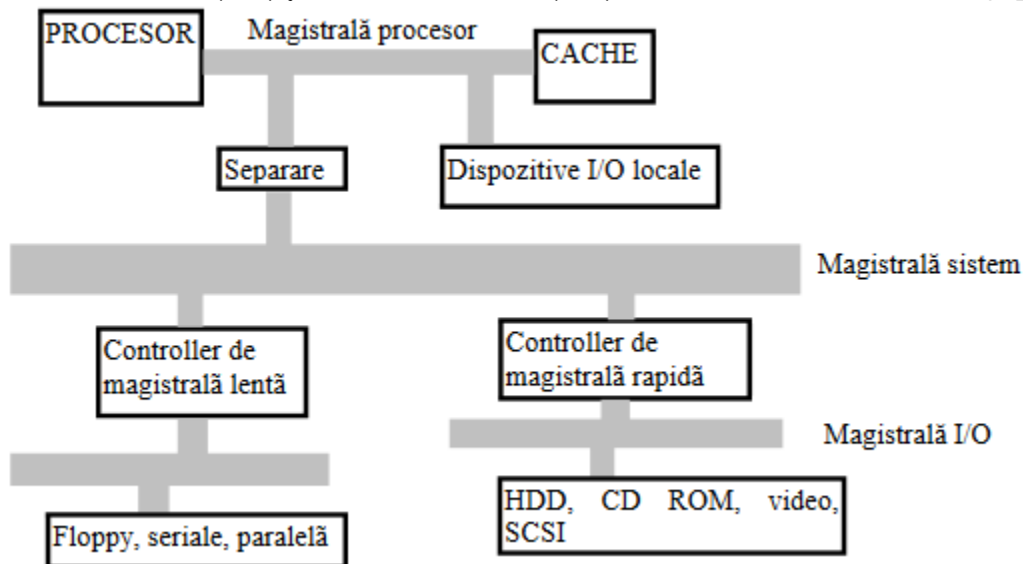
- magistrale sincrone;
- magistrale asincrone.

Magistrale sincrone dispun de o linie de tact în liniile de control, condusă de un oscilator cu cuarț, între 5-133MHz. Toate transferurile au loc după un protocol fix care este raportat la semnalul de tact, într-un număr întreg de cicluri, numite cicluri de bus. Pentru că protocolul este predeterminat și logica implicată este simplă, magistralele sincrone pot fi foarte rapide. Avantajul magistrelor sincrone este simplitatea deoarece nu există un dialog (protocoalele pot fi implementate prin automate finite simple). Dezavantajul este că dacă un transfer este mai scurt el trebuie totuși să dureze un număr întreg de cicluri de bus, ca urmare îmbunătățirile tehnologice ale plăcilor I/O nu duc la mărirea vitezei. Într-un cuvânt, dacă avem plăci lente și rapide pe o magistrală sincronă, transferurile au loc la viteza celei mai lente. Un alt dezavantaj este că, din cauza deformării semnalului de ceas, liniile magistralei nu pot fi foarte lungi și nici foarte încărcate.

La magistrale asincrone transferurile pot dura oricât, motiv pentru care acestea se poate adapta ușor la o mare varietate de dispozitive conectate. Coordonarea transferurilor de la sursă la destinație se face pe baza unui protocol de dialog conversațional (handshaking). Un astfel de protocol constă într-o serie de pași parcurși de sursă și destinație astfel încât trecerea la pasul următor se face numai cu acordul ambelor părți. Pentru implementarea unui astfel de protocol sunt necesare linii de control suplimentare (DATA REQUEST, DATA READY etc.).

Așa cum este firesc, cel puțin două blocuri sunt conectate la o magistrală. Pentru a evita haosul pe magistrală, controlul acesteia este făcut de un MASTER de magistrală. Un MASTER trebuie să poată să inițieze cereri pentru acces la magistrală și să poată să controleze toate tranzacțiile. Un procesor este capabil să fie MASTER pe când memoria poate fi numai SLAVE. Cel mai simplu sistem este un sistem cu un singur MASTER, acesta fiind procesorul. Implicarea procesorului în toate tranzacțiile este inefficientă, de aceea există alternativa de magistrală cu mai mulți MASTER. Într-o astfel de magistrală

fiecare MASTER este capabil să inițieze un transfer. În aceste condiții trebuie să existe un mecanism de arbitrare a accesului la magistrală ce decide care MASTER va prelua controlul. Arbitrul primește cererea de administrare a magistralei (BUS REQUEST) pe care o onorează sau nu (GRANT) în urma unei analize. O magistrală cu mai mulți MASTER conține linii speciale pentru arbitrare. Există mai multe metode de arbitrare. Toate metodele respectă principiul priorității și al corectitudinii (fairness). Pentru cuplarea diferitelor subsisteme la magistrale trebuie ținut cont de diafonie, de reflexii, de impedanțele liniilor etc. Pentru legarea semnalelor la liniile de transmisie se folosesc circuite driver, așa cum sunt de exemplu 74HCxxx sau 74AHCxxx pentru CMOS și 74ABTxxx pentru TTL. Structura tipică a unei unități centrale arată că magistrala este ierarhizată, în funcție de viteză, pe două nivele; unul de viteză mare (PCI) și unul de viteză mică (ISA).

La magistrala de viteză mare se conectează echipamente periferice rapide (hard disc, rețea Ethernet, video, SCSI etc.) iar la cea de viteză mică se conectează echipamente periferice lente (unitatea de disc flexibil, canalele seriale, canalul paralel, etc.).

5.1.2. Moduri de lucru între microprocesor și interfetele I/O

Legătura între procesor și EP (Echipamente Periferice) se realizează prin canale I/O (de intrare/ieșire) prin intermediul magistralei. Evoluția în timp a canalelor I/O este în același timp o evoluție a creșterii complexității și performanțelor. Pot fi enumerate următoarele etape:

1. CPU controlează direct EP;
2. Este adăugat un modul I/O (o interfață serială sau paralelă, programabilă). CPU comandă EP prin transfer programat (direct sau prin interogare);
3. Aceeași configurație ca la 2, dar transferul are loc prin întreruperi;
4. Modulul I/O are acces direct la memorie prin DMA. Modulul poate muta informația direct în memorie, accesul CPU fiind necesar doar la începutul și sfârșitul transferului;
5. Modulul I/O folosește un microcalculator sau un microcontroller, cu instrucțiuni proprii. CPU programează procesorul I/O pentru un transfer, pe care acesta îl execută folosind instrucțiunile proprii. Când transferul se termină, procesorul I/O întrerupe CPU pentru a comunica rezultatele transferului;

6. Microcontrollerul are memorie locală. El poate controla astfel mai multe EP cu o intervenție minimă din partea CPU. Memoria locală poate fi folosită și ca buffer de date, realizând astfel o rată de transfer mare.

Evoluția microcontrollerelor integrate a fost paralelă cu cea a procesoarelor. Dacă la procesoare s-a urmărit o creștere a vitezei de prelucrare prin creșterea tactului, creșterea mărimii memoriei CACHE (uzual 256K integrat), lărgimea busului de date și adrese, la microcontrollere s-a urmărit integrarea de cât mai multe subsisteme utile (memorie EPROM, RAM, convertoare AD și DA). Dacă prețul unui procesor nu a scăzut sub câteva zeci de dolari (PII/450MHz), prețul unui microcontroller poate ajunge la câțiva dolari, ceea ce încurajează eforturile proiectanților de a realiza module I/O inteligente cu microcontroller, sau alte aplicații cu microcontroller.

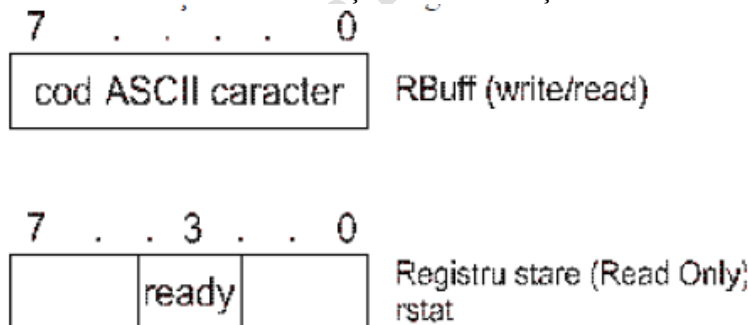
Conexiunea între un modul I/O și unitatea centrală poate fi:

- Punct-la-punct; linii dedicate pentru transferul de date (de exemplu la un PC AT tastatura, RS232 etc.);
- Multipunct; la liniile de interfață se pot lega mai multe EP (module I/O; ca la SCSI)

Dacă o legătură punct cu punct se numește indiscutabil interfață, o legătură multipunct se poate numi atât interfață cât și magistrală. Interfața serială multipunct USB (Universal Serial Bus) conține în numele ei denumirea de magistrală.

Modul de lucru prin interogare (“polling”)

Se bazează pe testarea de către microprocesor a unui bit de stare asociat dispozitivului periferic. Microprocesorul nu va inițializa transferul cu perifericul decât în momentul în care bitul de stare semnifică faptul că perifericul este pregătit pentru transfer (nu lucrează la un transfer inițiat anterior). Să considerăm de exemplu interfața cu o tastatură. Această interfață trebuie să conțină minimum 2 registre.

RBuf va memora un octet care reprezintă codul ASCII (Unicode) al tastei apăsate de către utilizator.

Exemple:

“A” = 41h ⇔ 0100.0001

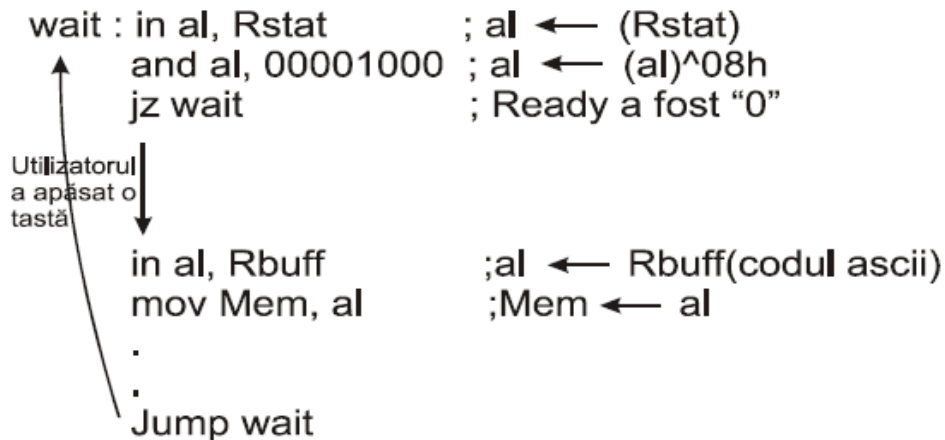
“a” = 61h ⇔ 0110.0001

“0” = 30h

“ ” = 20h

Bitul *Ready* din registrul de stare este un bit de tip *Read Only* cu următoarea semnificație: dacă registrul RBuf se încarcă cu un octet (utilizatorul a apăsă o tastă) atunci *Ready* se pune automat pe “1” arătând microprocesorului că poate să preia codul din RBuf. Bitul *Ready* se va reseta automat odată cu preluarea codului din RBuf de către microprocesor.

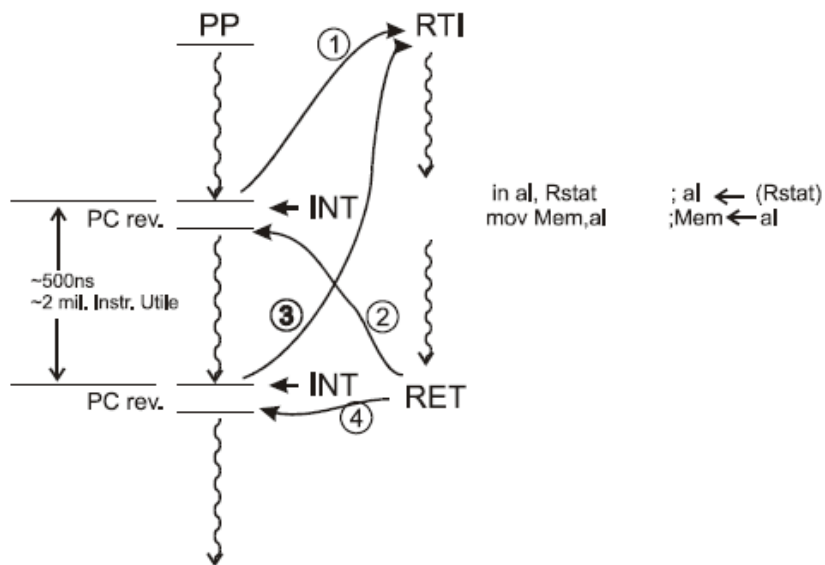
Un program - absolut principal - de gestiune a tastaturii s-ar scrie ca mai jos:

Dezavantajul acestei metode constă în faptul că microprocesorul așteaptă un timp T , neacceptabil de mare la nivelul vitezei sale, pentru a inspecta dacă perifericul este sau nu este pregătit. Considerând că utilizatorul apasă o tastă la interval de 500 ms și că o instrucțiune a microprocesorului durează cca. 250 ns (vezi justificarea anterioară) $\Rightarrow$ că "pierde" $500 \text{ ms} / 250 \text{ ns} = 2$ milioane instrucțiuni în bucla de așteptare în loc să execute instrucțiuni utile. Acest dezavantaj este eliminat de metoda următoare de comunicare procesor-interfață.

Modul de lucru prin întreruperi hardware

Se bazează pe generarea unui semnal de întrerupere INT de la interfață (port) spre microprocesor ori de câte ori acesta dorește un serviciu de la microprocesor. Ca urmare a recepționării semnalului INT microprocesorul va abandona programul principal (PP) urmând să intre într-o așa numită rutină **tratate a întreruperii** în care va satisface cererea interfeței. La finele rutinei de tratare a întreruperii printr-o instrucțiune de tip RETURN, microprocesorul va reveni în PP, în general dar nu întotdeauna, pe instrucțiunea imediat următoare ultimei instrucțiuni din PP executate. În cazul exemplului cu tastatura anterior considerat, interfața va genera întreruperea INT ori de câte ori utilizatorul a apăsă o tastă, adică registrul RBuff este "plin", deci conține codul (ASCII, Unicode etc.) al caracterului tastat.

Așadar RTI după ce execută serviciul necesar perifericului (în cazul acesta preluare și depozitare caracter în memorie) revine în PP, unde până când perifericul cere un nou serviciu (de ex. se apasă din nou o tastă),

microprocesorul va executa instrucțiuni utile din PP (sistem de operare, program utilizator etc.) și deci nu mai este necesar să mai aștepte inutil ca în cazul 1.

Totalitatea acțiunilor executate de către microprocesor din momentul apariției semnalului de întrerupere INT până în momentul procesării primei instrucțiuni din RTI formează așa numitul **protocol hardware de acceptare a întreruperii** (săgețile 1 și 3 din figură). În principiu acest protocol se desfășoară în următoarele etape succesive:

1. Odată sesizată întreruperea INT de către microprocesor acesta își va termina instrucțiunea în curs de execuție după care, dacă anumite condiții sunt îndeplinite (nu există activată o cerere de întrerupere sau de bus mai prioritar etc.), va trece la pasul 2. În general, microprocesoarele examinează activarea întreruperilor la finele ultimului ciclu aferent instrucțiunii în curs de execuție.

2. Recunoașterea întreruperii: microprocesorul va inițializa așa numitul **ciclu de achitare a întreruperii**. Pe parcursul acestui ciclu extern va genera un semnal de răspuns (achitare) a întreruperii INTACK (*interrupt acknowledge*) spre toate interfețele de intrare - ieșire. Ca urmare a recepționării INTACK interfața care a întrerupt va furniza microprocesorului prin intermediul bus-ului de date un așa numit octet **vector de întrerupere (VI)**. Acest VI este diferit pentru fiecare periferic în parte, individualizându-l deci într-un mod unic. Pe baza acestui VI și conform unui algoritm care diferă de la microprocesor la microprocesor, acesta va determina adresa de început a RTI, adresă ce va urma să o introducă în PC. Firește, la VI diferiți vor corespunde adrese de început diferite.

3. Microprocesorul va salva într-o zonă specială de program numită **memorie stivă**, PC-ul aferent instrucțiunii imediat următoare instrucțiunii executate de către microprocesor din PP (PCrev), pentru a putea ști la finele RTI unde să revină exact în PP.

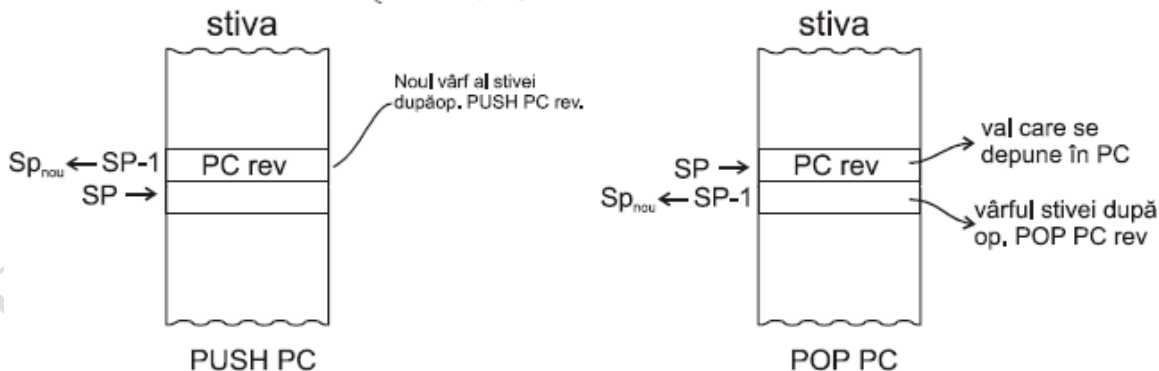
Memoria stivă este o zonă de memorie RAM caracterizată la un moment dat de așa numitul vârf al stivei **adică de ultima locație ocupată din stivă**. Acest vârf al stivei este pointat (adresat) permanent de conținutul unui registru special dedicat, existent în orice microprocesor modern, numit SP (*stack pointer*). În memoria stivă sunt posibile 2 tipuri de operații:

operația PUSH Reg care se desfășoară astfel:

$$\begin{cases} SP \leftarrow (SP) - 1 \text{ (cuvânt = octet)} \\ (Reg) \rightarrow \text{Mem} | \text{adr. SP} \end{cases}$$

operația POP Reg:

$$\begin{cases} (Reg) \leftarrow \text{Mem} | \text{adr. SP} \\ SP \rightarrow (SP) + 1 \end{cases}$$

Stiva este o memorie de tip LIFO (*last in first out*) și care spre deosebire de PC în procesarea secvențială, "crește" (PUSH) de obicei înspre adrese descrescătoare evitându-se astfel suprapunerea zonelor de program (cod) cu cele de stivă.

4. Intrarea în RTI se face simplu prin introducerea adresei de început a RTI calculată în pasul 2, în registrul PC. Normal în continuare microprocesorul va aduce și executa prima instrucțiune din RTI protocolul de tratare fiind în acest moment încheiat și controlul fiind preluat de RTI a perifericului care a fost întrerupt.

După cum s-a observat protocolul de tratare salvează în stiva doar PC-ul de revenire (la anumite microprocesoare se mai salvează registrul de stări - *flags*). Acest fapt se poate dovedi insuficient având în vedere că în cadrul RTI pot fi alterați anumiți regiștri interni ai microprocesorului.

Această alterare a regiștrilor poate fi chiar catastrofală la revenirea în PP. Din acest motiv cade în sarcina celui care scrie RTI să salveze (instrucțiuni PUSH) respectiv să returneze corespunzător (instrucțiuni POP) acești regiștri.

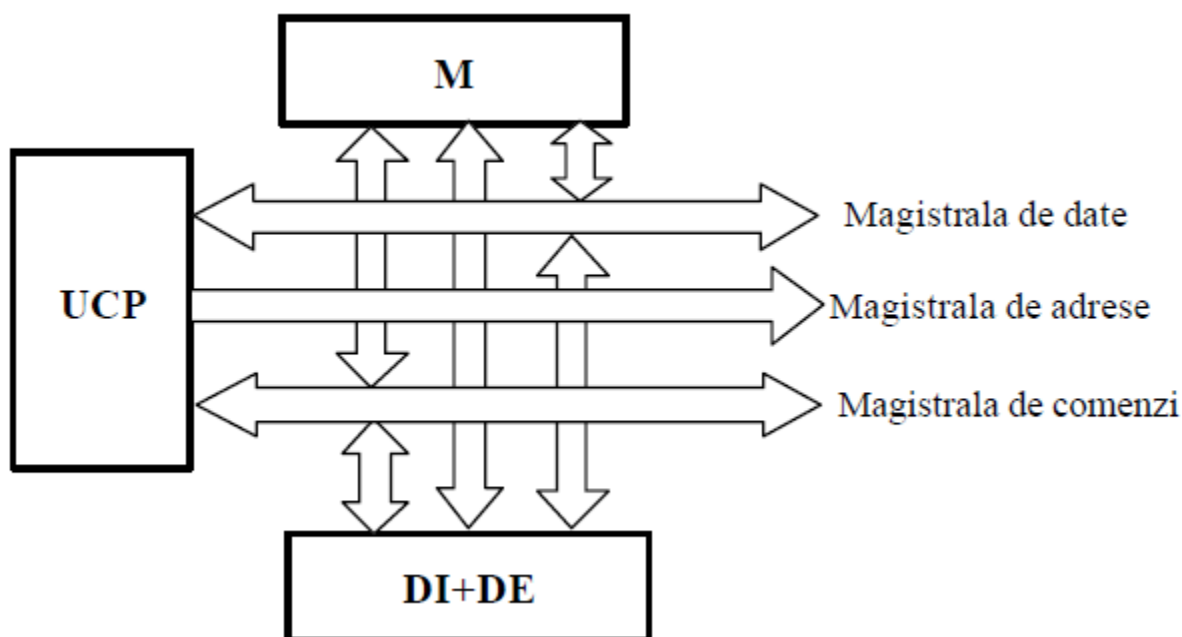
5.2. Magistrala procesorului, magistrala de date, magistrala de adrese, magistrala I/O

Magistrala se definește ca un mediu de comunicație între componentele unui calculator.

O magistrală se compune dintr-un set de semnale prin care se transmit date și comenzi. Transferul de date pe magistrală se face pe baza unui set de reguli. Aceste reguli stabilesc cine, când și cum comunică pe magistrală; stabilesc secvența de apariție a semnalelor, intercondiționările existente între semnale și relațiile de timp între semnale.

Clasificarea magistrelor s-a făcut în capitolul 4.1.

Schema bloc a unui microsistem (Microprocesor, amplificatoare de magistrale, magistrale de adrese, date comenzi și stări, module memorie ROM și RAM, porturi I/O lente, porturi I/O rapide – interfețe DMA, program încărcator - POST, programe BIOS) este prezentată mai jos:

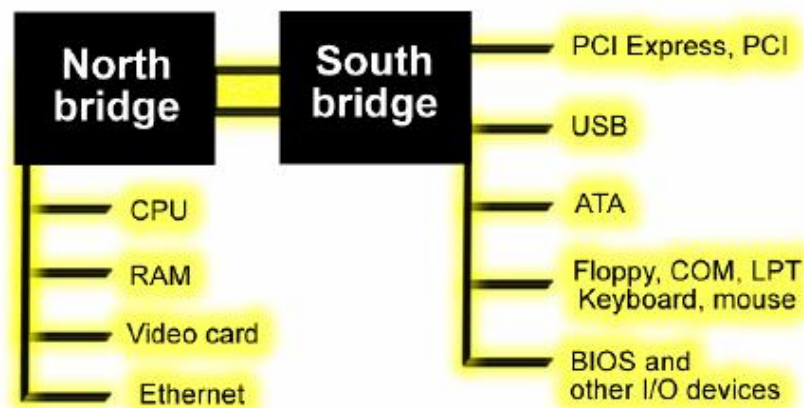
Liniile de comunicație între cele patru module sunt grupate în **magistrale**. Informația vehiculată *date, adrese și semnale de comandă*, astfel încât în structura calculatorului există trei magistrale, respectiv:

- magistrala de date;
- magistrala de adrese;
- magistrala de comenzi.

5.3. Exemple și comparații.

Magistrale în calculatoare personale

Clasificarea magistrelor dintr-un calculator personal este prezentată mai jos.

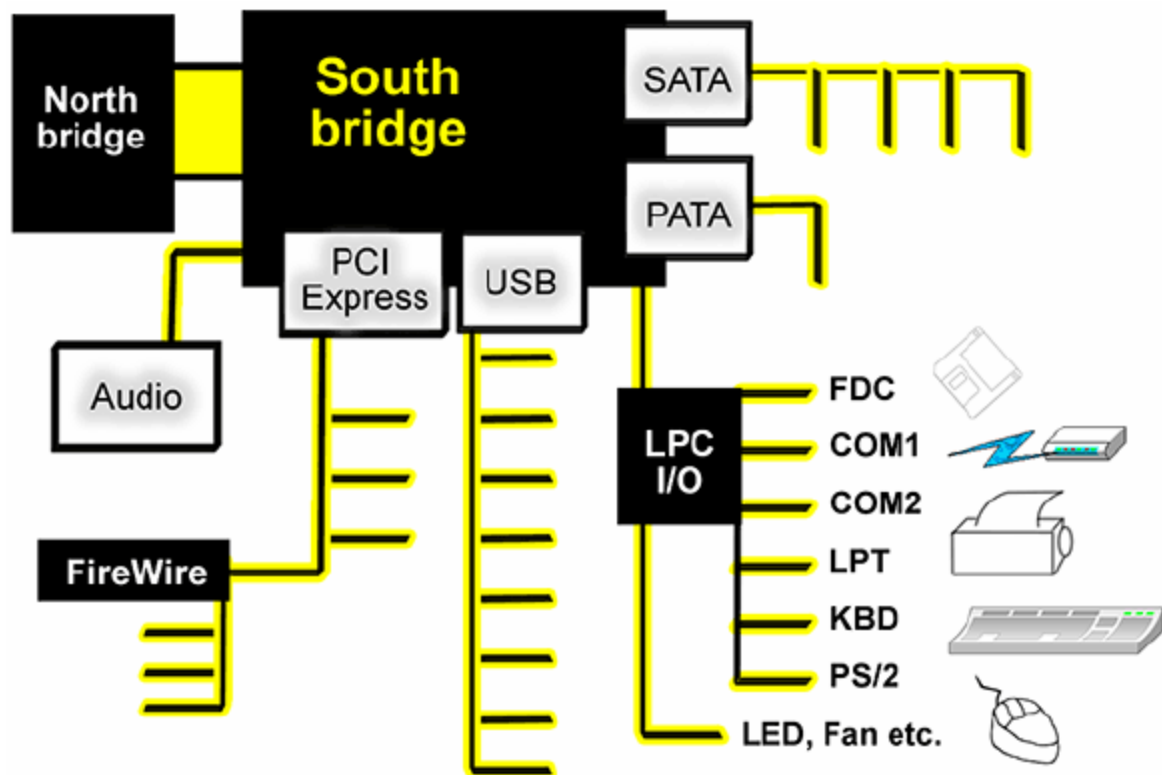

Bus	The north bridge's buses	The I/O buses
Variants	FSB, RAM, AGP, PCI Express X16, CSA	ISA, PCI, PCI Express, USB, ATA, SCSI, FireWire
Connects	CPU, RAM, Video, Ethernet	All other devices.
Clock freq.	66 - 1066 MHz	Typically 10-33 MHz.
Maximum capacity	> 3 GB/sec.	Typically 20-500 MB/sec. per bus

Name	Devices
KBD, PS2, FDC, Game	Keyboard, mouse, floppy disk drive, joystick, etc.
ROM, CMOS	BIOS, setup, POST.
ATA	Hard disk, CD-ROM/RW, DVD etc.
PCI and PCI Express	Network card, SCSI controller, video card, sound cards and other adapters.
USB	Mouse, scanner, printers, modem, external hard disks and much more.
Firewire	Scanner, DV camera, external hard disk
SCSI	Hard disks, CD-ROM drives, scanners, tape devices etc. (older)
LPT, COM	Parallel and serial devices such as printers, modems, etc

- Magistrale I/E , “south bridge” și controlerul “Super I/O”

Funcțiile “South bridge”

Componenta	Descriere
DMI	Direct Media Interface este conexiunea cu memoria cu o latime de banda de max 2 GB/sec.
PCI Express	Bus hi-speed pt. adaptoare I/O
PCI ports	Standard I/O bus.
Serial ATA	Controler pentru pana la patru hard disc-uri SATA
Matrix Storage	Advanced Host Controller Interface pentru RAID 0 and 1 pe aceleasi drive-uri.
Ultra ATA/100	Controler pentru dispozitive PATA ca hard discuri, unitati DVD- si CD.
USB ports	Porturi Hi-speed USB 2.0.
7.1 channel audio	Dispozitiv sunet cu surround, Dolby Digital and Digital Theater System.
AC97 modem	Modem integrat.
Ethernet	Controler retea 10/100 Mbs.

Funcțiile “Super I/O”

Controler	Descriere
FDC	Controler floppy disk compatibil 82077
UART	Port serial, controler compatibil 16550, incluzand IrDA (infrarosu)
LPT	Port imprimanta paralel
Game	Pentru un joystick
KBD	Controler tastatura compatibil 8042
PS/2	Port mouse
LED	Control LED-uri panou frontal PC
Fan	Control ventilator

6. Compilatoare și asambloare

Software pentru generarea de programe în limbaj mașină sunt de regulă compilatoarele și asambloarele.

Un **compilator** este un program care transformă programul scris într-un limbaj de programare de nivel înalt în limbaj mașină. Compilatoarele pentru un limbaj de programare vor avea partea „din față” (cea care recunoaște construcțiile din limbajul de programare de nivel înalt) identică, iar „partea din spate” (cea care creează codul mașină) diferită pentru fiecare tip de sistem de calcul. Se poate ca același program compilat cu compilatoare diferite pentru același sistem de calcul să producă cod diferit.

În procesul de compilare al unui program, programul sursă, scris într-un limbaj de programare de nivel înalt, este transformat în cod în limbaj de asamblare iar mai apoi codul în limbaj de asamblare este transformat în cod mașină de către asamblor. Aceste traduceri au loc în faza de compilare respectiv de asamblare. Programul obiect care rezultă poate fi link-editat cu alte programe obiect în faza de linkeditare. Programul link-editat, stocat de regulă pe disc, este încărcat în memoria principală în faza de încărcare a programului și este executat de către procesor în faza de execuție (run-time).

Pentru activitatea de programare sunt utile generatoarele de programe. Acestea transformă programul sursă într-un nou format. Din această categorie fac parte: macrogeneratorul, asamblorul (relocabil, absolut), compilatoarele, interpretoarele, editorul de legături, bibliotecarul, editoarele de texte etc.

Macrogeneratorul analizează un text sursă conținând descrieri într-un limbaj special și prezintă la ieșire un fișier cu text scris în limbaj de asamblare, care poate fi prelucrat ulterior de asamblorul relocabil sau cel absolut. De exemplu, folosind TASM (al firmei Borland) se pot asambla programe în format (cod) Intel. Pentru a putea avea portabilitate între sistemele de tip Microsoft și Linux, pentru procesoare Intel și compatibile se poate utiliza NASM. Pentru testarea programelor scrise în limbajul MMIXAL, pentru procesorul MMIX, se poate utiliza un simulator MMIX.

Programul sursă, scris de utilizator în limbaj de (macro)asamblare, este constituit dintr-un număr de linii. Fiecare linie conține o instrucțiune a limbajului de asamblare sau o directivă de macrogenerare. Rolul macrogeneratorului este de a expanda macroinstrucțiunile existente și a rezolva, pe cât posibil, blocurile condiționale.

Macrogeneratorul recunoaște și analizează: directivele de control numeric (tipul bazei de numerație), directivele de terminare (**.END**), directivele de asamblare condițională (**.IF**, **.IFF**, **.IFT** etc.), directivele de definire a macroinstrucțiunilor (**.MACRO**, **.ENDM**), directivele de control (mesaje de eroare), directivele de generare și substituie, directivele de apelare a macrodefinițiilor dintr-o bibliotecă etc.

Asamblorul relocabil transformă modulele sursă scrise în limbaj de asamblare într-un modul obiect relocabil, o tabelă de simboluri și un listing de asamblare. Asamblorul relocabil acceptă la intrare unul sau mai multe fișiere sursă în limbaj de asamblare obținute folosind macrogeneratorul sau scrise de utilizator. Ieșirile asamblorului constau dintr-un fișier obiect (**.obj**, **.o**, **.mmo** etc.), un fișier de listare (**.lst**) și o tabelă de simboluri (**.map**).

Asamblorul absolut transformă modulele scrise în limbaj de asamblare (ieșire a macrogeneratorului sau scrise de utilizatori) într-un program executabil (**.tsk**, **.cmd**, **.out**, etc.)

Compilatoarele efectuează translatarea programului sursă în program obiect relocabil. Pentru ca un astfel de modul să devină program executabil este necesară editarea legăturilor. Funcția principală a editorului de legături este de a transforma și înlănțui modulele obiect relocabile rezultate în procesul de asamblare și/sau compilare pentru a obține un program executabil acceptabil de programul încărcător al sistemului de operare. În faza de editare a legăturilor pot fi incorporate și module obiect situate în biblioteci relocabile.

Un compilator este structurat în patru componente principale:

- analizor lexical,

- analizor sintactic și semantic,
- generator de cod și
- optimizator.

Toate aceste componente gestionează un tabel de simboluri.

Analizorul lexical realizează o primă traducere a textului programului sursă într-un șir de entități lexicale ce constituie reprezentări interne ale unor categorii sintactice precum: cuvinte cheie, identificatori, constante, delimitatori, operatori etc. Astfel, în fazele următoare se poate lucra cu simboluri de lungime fixă și cu un număr mai mic de categorii sintactice. Analizorul lexical va completa tabelul de simboluri.

Analizorul sintactic și semantic verifică corectitudinea sintactică a instrucțiunilor și colectează atributele semantice ale categoriilor sintactice din program. ieșirea analizorului sintactic și semantic o constituie o reprezentare codificată a structurii sintactice și un set de tabele ce conțin atributele semantice ale diferitelor categorii sintactice (simboluri, constante etc.)

Generatorul de cod va traduce ieșirea analizorului sintactic și semantic în format binar relocabil sau în limbaj de asamblare.

Optimizatorul are rolul de a prelucra ieșirea generatorului de cod cu scopul de a minimiza memoria necesară la execuție și a elimina redundanțele din corpul programului. Unele compilatoare efectuează anumite optimizări înainte de generarea codului.

O funcție importantă a compilatorului constă în detectarea erorilor din programul sursă și corectarea sau acoperirea lor. Spre deosebire de compilatoare, interpretoarele efectuează și executarea programului odată cu traducerea programului sursă, furnizând la ieșire rezultatele programului.

Mai precis, diferența față de un compilator este aceea că interpretorul nu produce un program obiect ce urmează a fi executat după interpretare, ci chiar execută acest program.

Din punct de vedere structural, un interpretor se aseamănă cu un compilator, dar forma intermediară obținută nu e folosită la generarea de cod, ci pentru a ușura decodificarea instrucțiunii sursă în vederea executării ei. Este cazul interpretorului sistemului AUTOCAD care analizează linia de comandă și, dacă comandă este corectă, realizează funcția solicitată.

Un editor de texte este un program on-line (răspunsul la comenzi este imediat), ce acceptă comenzi introduse de la terminal pentru a scrie și/sau șterge caractere, linii sau grupuri de linii din programul sursă sau din orice fișier text.

Editoarele de texte pot lucra în mod linie și/sau mod ecran. Ele pun la dispoziție comenzi privind deplasarea cursorului în text (pe linie, în cadrul unui bloc sau în cadrul întregului fișier), manipularea blocurilor de text (marcare, deplasare, copiere, ștergere), comenzi de formatare a ieșirii etc. Exemplificăm prin Edit (MS-DOS, Windows), Notepad (Windows), vi sau emacs (UNIX) etc.

Cu toate că majoritatea programelor se scriu în limbaje de nivel înalt, programatorii pot scrie programe sau secvențe din unele programe, care trebuie să ruleze foarte repede, în asamblare. În plus, s-ar putea să nu existe compilatoare pentru anumite procesoare speciale sau compilatoarele să nu poată fi folosite pentru a efectua anumite operații speciale. În aceste cazuri, programatorul este nevoit să recurgă din nou la limbajul de asamblare.

Limbajele de programare de nivel înalt ne permit să ignorăm arhitectura sistemului de calcul țintă. Pe de altă parte, la nivel limbaj mașină, arhitectura este cel mai important aspect de care trebuie ținut cont.

6.1. Limbaje de nivel înalt, limbaje de nivel scăzut

Limbajele de programare de nivel înalt sunt independente de mașină (microarhitectura hardware) pe care se procesează. Nivelul hardware este abstractizat din punct de vedere al limbajului (operațiile nu depind de arhitectura setului de instrucțiuni – ISA) [Patt03, Zah04]. C este primul limbaj de nivel mediu (considerat

de nivel înalt de către alți cercetători) destinat creării de sisteme de operare (anterior acestuia sistemele de operare erau scrise în limbaje de asamblare). De asemenea, în C este permisă manipularea structurilor hardware ale calculatoarelor (registrii, memorie, porturi). C este un limbaj de programare standardizat, compilat, implementat pe marea majoritate a platformelor de calcul existente azi. Este apreciat pentru eficiența codului obiect pe care îl poate genera, și pentru portabilitatea sa. A fost dezvoltat la începutul anilor 1970 de Brian Kernighan și Dennis Ritchie, care aveau nevoie de un limbaj simplu și portabil pentru scrierea nucleului sistemului de operare UNIX. Sintaxa limbajului C a stat la baza multor limbaje create ulterior și încă populare azi: C++, Java, JavaScript, C#. C este un limbaj *case sensitive*.

Instrucțiunile din C care rezolvă o problemă sunt mult mai puține decât cele ale limbajului asamblare aferent calculatorului LC-3 care rezolvă aceeași problemă [Patt03]. De asemenea, LC-3 nu asigură instrucțiuni de înmulțire și împărțire. Limbajele de nivel înalt sunt mai expresive decât cele de nivel mediu sau jos (asamblare). Sunt folosite simboluri pentru variabile și expresii simple pentru structuri de control (if-else, switch-case) sau repetitive (for, while, do-while). Permite compilarea condiționată. Deși limbajul C oferă o libertate foarte mare în scrierea codului, acceptând multe forme de scriere care în alte limbaje nu sunt permise, acest lucru poate fi și un dezavantaj, în special pentru programatorii fără experiență.

6.1.1. Compilare vs. Interpretare

Programele de nivel înalt (*High Level Languages* – HLL) pot fi translatate în instrucțiuni mașină (ISA corespunzătoare arhitecturii hardware pe care se va procesa) prin două metode:

- **Interpretare:** Codul sursă HLL este „interpretat” de o mașină virtuală (cele mai cunoscute sunt mașinile virtuale Java – JVM) care translatează „secțiuni” din codul sursă în limbaj mașină și îl execută direct pe arhitectura gazdă, trecând apoi la următoarea secțiune de cod sursă. Dintre avantajele interpretării față de metodele tradiționale de compilare s-ar menționa simplitatea implementării hardware dar și faptul că nu necesită o zonă mare de memorie pentru stocarea programului compilat. Principalul dezavantaj îl reprezintă viteza scăzută de execuție a aplicației, dar și necesitatea existenței în momentul interpretării atât a codului sursă HLL cât și a mașinii virtuale care realizează interpretarea.
- **Compilare:** Compilarea directă translatează codul sursă (poate fi Java, C, C++, Fortran, Pascal) în instrucțiuni mașină, direct executabile pe un procesor țintă, dar nu le execută ca în cazul interpretoarelor. Orice modificare a codului sursă necesită recompilare. Procesul este realizat static și poate îngloba tehnici de optimizare de tip analiza dependențelor de date dintre instrucțiuni, analiză interprocedurală. Se caracterizează printr-o lipsă de portabilitate.

6.2. Descrierea componentelor unui compilator

Compilatorul translatează un program sursă scris într-un limbaj de nivel înalt (C, Pascal) în același program - obiect, de regulă scris în limbaj de asamblare. În literatura de specialitate, este denumită *fază* a unui compilator o succesiune de operațiuni prin care un program de la intrare suferă anumite modificări. Prin *trecere* aparținând unui compilator se înțelege o citire a programului dintr-un fișier, transformarea lui conform unor faze și scrierea rezultatului în alt fișier(de ieșire).

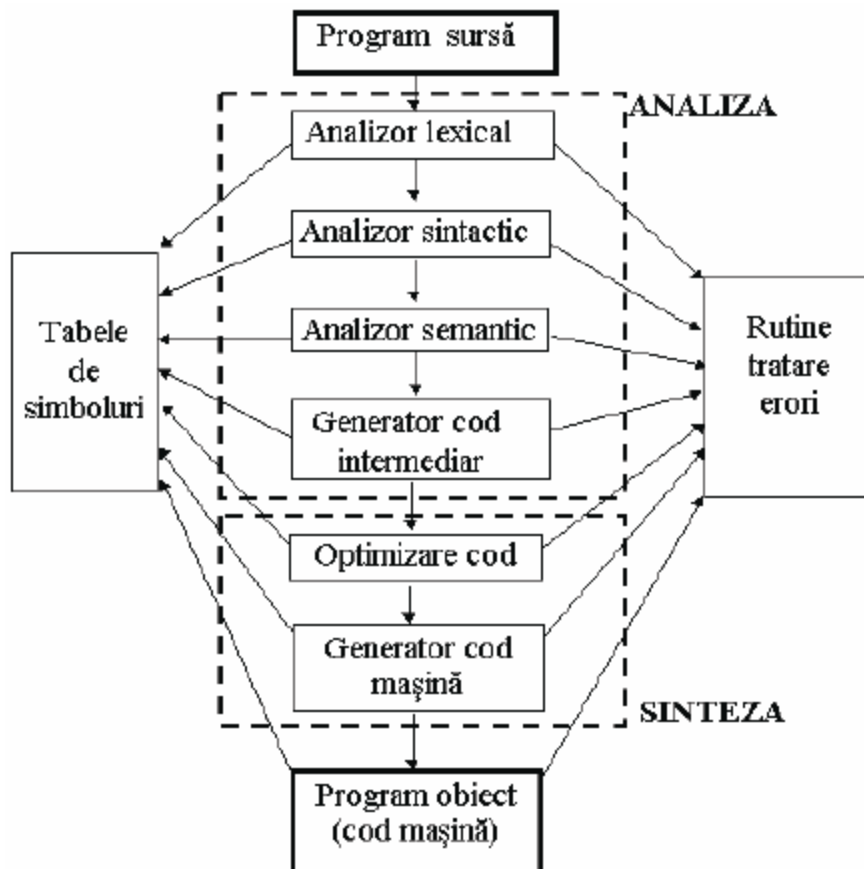

Figura anterioară ilustrează cele două faze majore ale procesului de compilare propriu-zisă:

- **analiza** (de tip “front end”) - în care se identifică părțile constituente fundamentale ale programului (variabile, expresii, declarații, definiții, apeluri de funcții) și se construiește o reprezentare internă a programului original, numită „cod intermediar” (*analiza lexicală* produce un -> șir de atomi lexicali -> *analiza sintactică* generează -> arborele sintactic -> *analiza semantică* construiește o reprezentare a programului sursă în-> *cod intermediar*). Este dependentă de limbajul de nivel înalt și nu de mașina pe care se va procesa.
- **sinteza** (de tip “back end”) - generează cod mașină eventual optimizat. Se disting două etape
  - optimizare cod intermediar (scheduling) pentru o anumită mașină;
  - generare de cod mașină (generare cod într-o gamă variată de formate: *limbaj mașină absolut*, *limbaj mașină relocabil* sau *limbaj de asamblare* urmat de alocare de resurse). Această fază este puternic dependentă de mașină pe care se va executa codul obiect generat.

Înainte a primei faze din cadrul procesului de compilare trebuie realizată de cele mai multe ori o **preprocesare**. Preprocesorul translatează un program al cărui limbaj sursă este de nivel înalt (C, Pascal) într-un program destinație (obiect) scris tot într-un limbaj de nivel înalt C. Practic are loc interpretarea *directivelor de preprocesare* (încep cu # - *include*, *define*, *if !defined(...)...endif*). De exemplu, preprocesorul trebuie să introducă conținutul fișierului `<stdio.h>` în codul sursă al aplicației create acolo unde apare respectiva directivă de preprocesare, sau, să înlocuiască anumite valori constante declarate ca șiruri de caractere cu valorile numerice aferente, dacă acest lucru se specifică printr-o directivă de tip *#define* în cadrul programului.

Analiza lexicală reprezintă prima fază a procesului de compilare, și care este responsabilă de transformarea programului sursă văzut ca o succesiune de caractere (text) într-o succesiune de atomi lexicali și de atribute ale lor. Conform definiției din , un atom lexical este o entitate indivizibilă a unui program - identificatori de variabile/funcții, constante de diverse tipuri, operatori, cuvinte cheie (if, else, switch/case...), delimitatori. Atributele atomilor lexicali sunt: clasă, tip, lungime, loc în tabela de simboluri, dacă a fost definit sau nu, etc. Clasa atributului se referă la faptul că este cuvânt-cheie, identificator de variabilă, constantă de tip întreg sau real etc.

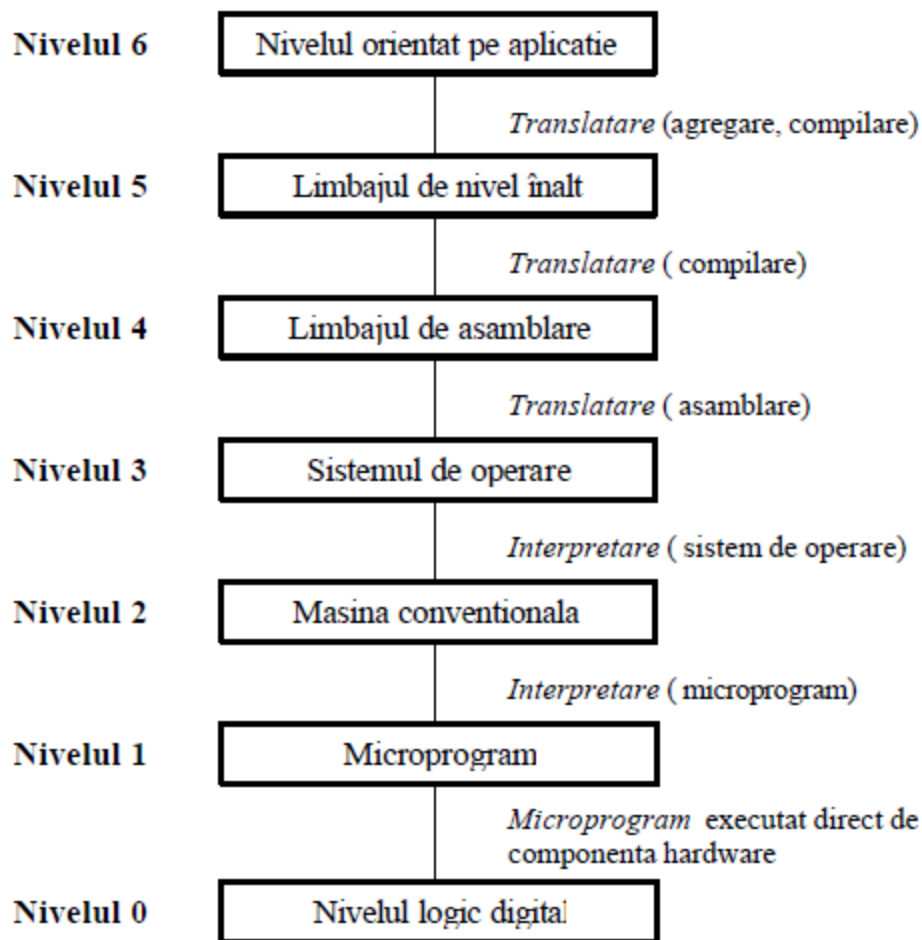
Toate fazele unui compilator dispun de **rutine de tratare a erorilor** și lucrează în comun cu una sau mai multe tabele de simboluri în care se păstrează informații despre cuvintele cheie ale limbajului, identificatorii de variabile (tip, lungime, adresă stocare în memorie etc.), etichete de instrucțiuni, identificatori de proceduri și funcții și alte informații utile despre programul în curs de compilare. **Tabela de simboluri** este creată în faza de analiză a programului sursă și folosită în scopul validării numelor simbolice facilitând generarea de cod . Tabela de simboluri realizează o asociere simbolică între numele (identificatorul) unei variabile și caracteristicile acesteia (tip, domeniu de vizibilitate, deplasament față de începutul zonei de date statice sau dinamice, stivă). Compilatorul folosește tabela de simboluri pentru a urmări domeniul de utilizare și valabilitate a unui nume și de a adăuga informații despre un nume. Tabela de simboluri este cercetată de fiecare dată când un nume este întâlnit în textul sursă. Mecanismul asociat tablei de simboluri trebuie să permită adăugarea a noi intrări și găsirea informațiilor existente în mod eficient. Tabela de simboluri este similară celei generate de asamblor însă cuprinde mai multe informații decât aceasta. În asamblare, toți identificatorii (variabilele) erau etichete (*labels*) și informațiile reprezentate de acestea erau adrese. Tabela de simboluri conține informații legate de toate variabilele din program.

Generatorul de cod constituie faza finală a unui compilator. Primește la intrare reprezentarea intermediară a programului sursă împreună cu informația din tabela de simboluri - folosită la determinarea run-time a adresei obiectelor de date, desemnate de nume în reprezentarea intermediară, și produce la ieșire un program obiect echivalent. Codul de ieșire trebuie să fie corect și de înaltă calitate, aceasta însemnând că el trebuie să folosească eficient resursele mașinii pentru a putea fi procesat cât mai rapid.

Ieșirile generatorului de cod se găsesc într-o gamă variată de forme: *limbaj de asamblare*, *limbaj mașină relocabil* sau *limbaj mașină absolut*. Producând un program într-un limbaj de asamblare, caracterizat de o mai mare lizibilitate, generarea codului se realizează mult mai ușor. Pot fi generate instrucțiuni simbolice precum și utilizate facilitățile de macro-asamblare ajutătoare la generarea de cod. Producând un program în limbaj mașină absolut, există avantajul că programul poate fi plasat într-o locație fixă a memoriei și poate fi imediat executat. Producând un program în limbaj mașină relocabil, acesta permite subprogramelor să fie compilate separat (similar cu fișierul *Makefile* din cadrul setului de instrumente SimpleScalar 3.0). O mulțime de module-obiect relocate pot fi *legate (linked)* împreună și apoi încărcate pentru execuție de către un *loader*. Câștigul de flexibilitate care dă posibilitatea compilării separate a subrutinelor și apelarea altor programe compilate anterior dintr-un modul obiect este tribut ar costurilor suplimentare pentru legare și încărcare.

6.3. Programarea în limbaj de asamblare

Limbajul de asamblare permite accesul la unele dintre resursele fizice ale mașinii în condițiile utilizării unor mnemonice mai ușor de manevrat decât codurile numerice asociate instrucțiunilor limbajului mașină și are nivelul 4 – nivelul limbajului de asamblare:

Există câte un astfel de limbaj specific fiecărei familii de procesoare.

6.3.1. Familia de procesoare Intel x86

Familia de procesoare Intel x86 cuprinde seria de procesoare 8086, 8088, 80286, '386, '486, Pentium, Pentium Pro, și variantele ultime Pentium II, III și IV. Toate aceste procesoare împărtășesc o arhitectură comună și utilizează același set de instrucțiuni de asamblare. Îmbunătățirile arhitecturale aduse în decursul timpului la noile versiuni de procesoare s-au făcut în așa fel încât să se mențină compatibilitatea cu imaginea inițială a unui procesor I8086. Chiar dacă în interior un procesor din ultima generație diferă semnificativ de structura primului procesor din familie, acest lucru este vizibil în mică măsură pentru un programator. De aceea nu se mai vorbește de o anumită arhitectură particulară de procesor ci de o arhitectură corespunzătoare unui set de instrucțiuni de asamblare. Astfel pentru seria de procesoare Intel pe 16 și 32 de biți se operează cu imaginea arhitecturală denumită ISA x86 (Instruction Set Architecture).

În același mod pentru procesoarele pe 64 de biți s-a introdus arhitectura ISA 64. Această arhitectura diferă semnificativ de cea a procesoarelor pe 16 și 32 de biți, iar setul instrucțiunilor de asamblare este diferit. Astfel un program scris pentru arhitectura ISA 64. nu mai este compatibil la nivel de coduri de instrucțiune cu arhitectura ISA x86. Este interesant de observat că Intel a propus această nouă arhitectură chiar înainte de lansarea pe piață a unui procesor pe 64 de biți.

În ceea ce privește arhitectura ISA x86, aceasta a suferit anumite modificări impuse de introducerea, în versiunile mai noi de procesoare, a unor elemente arhitecturale și funcționale noi. Însă aceste elemente noi

nu modifică componentele existente deja, iar programele scrise pentru primele versiuni de procesoare rulează și pe versiunile noi fără nici o modificare.

Cunoașterea arhitecturii ISA x86 este strict necesară pentru a putea scrie programe în limbaj de asamblare.

Componentele

În continuare se prezintă acele componente ale unui procesor care sunt vizibile și accesibile pentru un programator în limbaj de asamblare. Astfel, un procesor dispune de un set de registre interne folosite pentru păstrarea temporară a datelor, a adreselor sau a instrucțiunilor. Există registre generale folosite în majoritatea operațiilor aritmetico-logice și registre speciale, care au o destinație specială.

La arhitectura ISA x86 pe 16 biți există 8 registre generale pe 16 biți, registre denumite în felul următor: AX, BX, CX, DX, SI, DI, BP, SP. Dintre acestea primele patru se folosesc cu precădere în operații aritmetico-logice pentru păstrarea operanzilor, iar următoarele patru mai ales pentru păstrarea și calculul adreselor de operanzi. Primele patru registre se pot adresa și pe jumătate, adică la nivel de octet. Astfel fiecare registru are o parte superioară "HIGH" (biții D15-D8) și o parte inferioară "LOW" (biții D7-D0). Denumirea lor este AH și AL pentru registrul AX, BH și BL pentru registrul BX și așa mai departe.

La procesoarele pe 32 de biți (începând de la '386) aceste registre s-au extins la 32 de biți. Astfel registrele pot fi adresate pe 32 de biți (cu denumirile EAX, EBX, ECX, ... ESP) sau în mod uzual pe 16 sau 8 biți. Partea superioară a unui registru pe 32 de biți (D31-D16) nu se poate adresa individual.

În principiu registrele generale respectă principiul de ortogonalitate, adică pentru majoritatea operațiilor oricare registru este utilizabil. La unele procesoare (ex: procesoarele Motorola) acest principiu este respectat strict. În cazul procesoarelor Intel anumite operații speciale impun utilizarea anumitor registre, ceea ce înseamnă că există o oarecare specializare între registre. Această specializare decurge de multe ori și din denumirea registrelor. Astfel:

- registrul AX (EAX în varianta pe 32 de biți) – se folosește ca registru "acumulator" în majoritatea operațiilor aritmetice și logice, adică păstrează unul dintre operanzi și apoi rezultatul operației; la operațiile de înmulțire și împărțire în mod obligatoriu primul operand și rezultatul se păstrează în acest registru
- registrul BX (EBX) – se folosește pentru în operații aritmetico-logice sau pentru calculul adresei operandului la "adresarea bazată"
- registrul CX (ECX) – se folosește pentru operații aritmetico-logice sau în mod implicit, la anumite instrucțiuni (ex: instrucțiuni de buclare), pe post de contor
- registrul DX (EDX) – se folosește pentru operații aritmetico-logice sau pentru păstrarea adresei porturilor la instrucțiunile de intrare/ieșire; de asemenea la operațiile de înmulțire și împărțire se folosește ca extensie a registrului acumulator
- registrele SI și DI (ESI, EDI) – denumite și registre index, se folosesc cu precădere pentru calculul adresei operanzilor la "adresarea indexată"; SI adresează elementele șirului sursă (source index), iar DI elementele șirului destinație (destination index)
- registrul BP (EBP) – se folosește cu precădere pentru calculul adresei operanzilor la "adresarea bazată", alături de registrul BX
- registrul SP (ESP) – se folosește aproape în exclusivitate pentru adresarea stivei (stack pointer); conținutul registrului se incrementează și se decrementează automat la orice operație cu stiva

În afara registrelor generale un procesor mai are și registre speciale sau de control. La procesoarele Intel numai o parte din aceste registre sunt vizibile și accesibile pentru programator. Aceste registre controlează regimul de lucru al procesorului, sau permit efectuarea unor operații speciale de manipulare a spațiului de memorie.

Arhitectura ISA x86 operează cu următoarele registre speciale:

- registrul PC – "program counter" – păstrează adresa instrucțiunii care urmează; nu este adresabil direct (prin nume) dar conținutul său se poate modifica prin execuția instrucțiunilor de salt
- registrul PSW – "program status word" – păstrează indicatorii de stare ai procesorului;
  - o o parte din indicatori caracterizează rezultatul obținut în urma unei anumite instrucțiuni:
    - ZF – rezultat 0,

- SF – semnul rezultatului
- OF – "overflow" indică o depășire de capacitate la ultima operație aritmetică
- PF – indicator de paritate (arată paritatea rezultatului)
- CF – indicator de transport ("carry"), arată dacă s-a generat un transport
- AC – indicator de transport auxiliar, arată dacă după primii 4 biți s-a generat un transport
- o parte din indicatori controlează modul de lucru al procesorului:
  - IF – indicator de întrerupere (interrupt"), dacă este setat (1 logic) atunci se blochează toate întreruperile mascabile, în caz contrar (0 logic) se validează
  - DF – indicatorul de direcție, arată direcția de parcurgere a șirurilor de caractere la instrucțiunile pe șiruri (în ordine ascendentă sau descendentă a adreselor)
- registrele de segment – se utilizează pentru calculul adresei operanzilor și a instrucțiunilor; cu ajutorul lor memoria este divizată în segmente; există 4 registre segment în versiunea inițială ISA x86 și 6 registre segment în versiunea pe 32 de biți:
  - registrul CS – registrul segment de cod, folosit pentru adresarea instrucțiunilor (a codurilor); acest registru păstrează adresa de început (descriptorul în varianta extinsă) pentru segmentul de cod (segmentul unde se află programul)
  - registrul DS – registrul segment de date, folosit pentru adresarea operanzilor din memorie; acest registru păstrează adresa de început (sau descriptorul) pentru segmentul de date
  - registrul SS – registrul segment de stivă, folosit pentru adresarea memoriei stivă; păstrează adresa de început (descriptorul) segmentului unde se află organizata stiva
  - registrul ES – registrul extra-segmentului de date, folosit pentru păstrarea adresei celui de al doilea segment de date
  - registrele FS și GS – registre segment introduse începând de la versiunea '386 și care se folosesc pentru adresarea operanzilor

Versiunile mai noi de procesoare conțin și alte registre speciale, dar acestea au o importanță mai mică pentru un programator obișnuit. Ele vor fi introduse pe parcurs în momentul în care acest lucru va fi necesar.

Un limbaj de asamblare conține instrucțiuni corespunzătoare unor operații simple care sunt direct interpretate și executate de procesor. Fiecărei instrucțiuni din limbajul de asamblare îi corespunde în mod strict un singur cod executabil. În contrast, unei instrucțiuni dintr-un limbaj de nivel înalt (ex: C, Pascal, etc.) îi corespunde o secvență de coduri (instrucțiuni în cod mașină). Un anumit limbaj de asamblare este specific pentru un anumit procesor sau eventual pentru o familie de procesoare. Instrucțiunile sunt în directă corelație cu structura internă a procesorului. Un programator în limbaj de asamblare trebuie să cunoască această structură precum și tipurile de operații permise de structura respectivă.

Un program în asamblare scris pentru o anumită arhitectură de procesor nu este compatibil cu un alt tip de procesor. Pentru implementarea unei aplicații pe un alt procesor programul trebuie rescris. În schimb programele scrise în limbaj de asamblare sunt în general mai eficiente atât în ceea ce privește timpul de execuție cât și spațiul de memorie ocupat de program. De asemenea, programarea în limbaj de asamblare dă o mai mare flexibilitate și libertate în utilizarea resurselor unui calculator. Cu toate acestea astăzi utilizarea limbajului de asamblare este mai puțin frecventă deoarece eficiența procesului de programare este mai scăzută, există puține structuri de program și de date care să ușureze munca programatorului, iar programatorul trebuie să cunoască structura procesorului pentru care scrie aplicația. În plus programele nu sunt portabile, adică nu rulează și pe alte procesoare.

6.4. Directive și instrucțiuni ASM.

Un program scris în limbaj de asamblare conține instrucțiuni și directive. Instrucțiunile sunt traduse în coduri executate de procesor; ele se regăsesc în programul executabil generat în urma compilării și a editării de legături. Directivele sunt construcții de limbaj ajutătoare care se utilizează în diferite scopuri (ex:

declararea variabilelor, demarcarea segmentelor și a procedurilor, etc.) și au rol în special în fazele de compilare și editare de legături. O directivă nu se traduce printr-un cod executabil și în consecință NU se execută de către procesor.

6.4.1. Sintaxa unei instrucțiuni în limbaj de asamblare

O instrucțiune ocupă o linie de program și se compune din mai multe câmpuri, după cum urmează (parantezele drepte indică faptul că un anumit câmp poate să lipsească):

[<eticheta>:]   [<mnemonica> [<parametru_1> [,<parametru_2>]]   [;<comentariu>]

- <eticheta> - este un nume simbolic (identificator) dat unei locații de memorie care conține instrucțiunea care urmează; scopul unei etichete este de a indica locul în care trebuie să se facă un salt în urma executării unei instrucțiuni de salt; eticheta poate fi o combinație de litere, cifre și anumite semne speciale (ex: _), cu restricția ca prima cifră să fie o literă
- <mnemonica> - este o combinație de litere care simbolizează o anumită instrucțiune (ex: add pentru adunare, mov pentru transfer, etc.); denumirile de instrucțiuni sunt cuvinte rezervate și nu pot fi utilizate în alte scopuri
- <parametru_1> - este primul operand al unei instrucțiuni și în același timp și destinația rezultatului; primul parametru poate fi un registru, o adresă, sau o expresie care generează o adresă de operand; adresa operandului se poate exprima și printr-un nume simbolic (numele dat unei variabile)
- <parametru_2> - este al doilea operand al unei instrucțiuni; acesta poate fi oricare din variantele prezentate la primul operand și în plus poate fi și o constantă
- <comentariu> - este un text explicativ care arată intențiile programatorului și efectul scontat în urma execuției instrucțiunii; având în vedere că programele scrise în limbaj de asamblare sunt mai greu de interpretat se impune aproape în mod obligatoriu utilizarea de comentarii; textul comentariului este ignorat de compilator; comentariul se considera până la sfârșitul liniei curente

Într-o linie de program nu toate câmpurile sunt obligatorii: poate să lipsească eticheta, parametrii, comentariul sau chiar instrucțiunea. Unele instrucțiuni nu necesită nici un parametru, altele au nevoie de unul sau doi parametri. În principiu primul parametru este destinația, iar al doilea este sursa.

Constantele numerice care apar în program se pot exprima în zecimal (modul implicit), în hexazecimal (constante terminate cu litera 'h') sau în binar (constante terminate cu litera 'b'). Constantele alfanumerice (coduri ASCII) se exprimă prin litere între apostrof sau text între ghilimele.

Clase de instrucțiuni

În această prezentare nu se va face o prezentare exhaustivă a tuturor instrucțiunilor cu toate detaliile lor de execuție. Se vor prezenta acele instrucțiuni care se utilizează mai des și au importanță din punct de vedere al structurii și al posibilităților procesorului. Pentru alte detalii se pot consulta documentații complete referitoare la setul de instrucțiuni ISA x86 (ex: cursul AoA – The Art of Assembly Language, accesibil pe Internet).

6.4.2. Instrucțiuni de transfer

Instrucțiunile de transfer realizează transferul de date între registre, între un registru și o locație de memorie sau o constantă se încarcă într-un registru sau locație de memorie. Transferurile de tip memorie-memorie nu sunt permise (cu excepția instrucțiunilor pe șiruri). La fel nu sunt permise transferurile directe între două registre segment. Ambii parametri ai unui transfer trebuie să aibă aceeași lungime (număr de biți).

Instrucțiunea MOV

Este cea mai utilizată instrucțiune de transfer. Sintaxa ei este:

[<eticheta>:] MOV <parametru_1>, <parametru_2> [;<comentariu>]

unde:

<parametru_1> = <registru>| <reg_segment>|<adresa_offset>|<nume_variabilă>|<expresie>
<parametru_2> = <parametru_1>|<constantă>
<registru> = EAX|EBX|....ESP|AX|BX|....SP|AH|AL|....DL
<expresie> = [[<registru_index>][+<registru_bază>][+<deplasament>]]
; aici parantezele drepte marcate cu bold sunt necesare
<registru_index> = SI| DI |ESI | EDI
<registru_bază> = BX|BP |EBX| EBP
<deplasament> = <constantă>

Exemple:

mov ax,bx	et1: mov ah, [și+100h]
mov cl, 12h	mov al, 'A'
mov dx, var16	mov și, 1234h
mov var32,eax	sf: mov [și+bx+30h], dx
mov ds, ax	mov bx, cs

Exemple de erori de sintaxă:

mov ax, cl	; operanzi inegali ca lungime
mov var1, var2	; ambii operanzi sunt locații de memorie
mov al, 1234h	; dimensiunea constantei este mai mare decât cea a registrului
mov ds, es	; două registre segment

Instrucțiunea LEA, LDS și LES

Aceste instrucțiuni permit încărcarea într-un registru a unei adrese de variabile. Prima instrucțiune LEA ("load effective address") încarcă în registrul exprimat ca prim parametru adresa de offset a variabilei din parametrul 2. Următoarele două instrucțiuni încarcă atât adresa de offset cât și adresa de segment; LDS încarcă segmentul în registrul DS, iar LES în ES.

LEA parametru_1>, <parametru_2>
LDS <parametru_1>, <parametru_2>

Exemple:

lea și, var1	; SI<= offset(var1)
lds bx, text	; DS<= segment(text), BX<=offset(text)
lea di, [bx+100]	; DI<= BX+100

Instrucțiunea XCHG

Această instrucțiune schimbă între ele conținutul celor doi operanzi.

XCHG <parametru_1>, <parametru_2>

Atenție: parametrul 2 nu poate fi o constantă.

Exemple:

xchg al, bh
xchg ax, bx

Instrucțiunile PUSH și POP

Cele două instrucțiuni operează în mod implicit cu vârful stivei. Instrucțiunea PUSH pune un operand pe stivă, iar POP extrage o valoare de pe stivă și o depune într-un operand. În ambele cazuri registrul indicator de stivă (SP) se modifică corespunzător (prin decrementare și respectiv incrementare) astfel încât registrul SP să indice poziția curentă a vârfului de stivă. Sintaxa instrucțiunilor este:

```
PUSH <parametru_1>  
POP <parametru_1>
```

Transferul se face numai pe 16 biți. Aceste instrucțiuni sunt utile pentru salvarea temporară și refacerea conținutului unor registre. Aceste operații sunt necesare mai ales la apelul de rutine și la revenirea din rutine.

Exemple:

```
push ax      push var16  
pop bx       pop var16
```

6.4.3. Instrucțiuni aritmetice

Aceste instrucțiuni efectuează cele patru operații aritmetice de bază: adunare, scădere, înmulțire și împărțire. Rezultatul acestor instrucțiuni afectează starea indicatorilor de condiție.

Instrucțiunile ADD și ADC

Aceste instrucțiuni efectuează operația de adunare a doi operanzi, rezultatul plasându-se în primul operand. A doua instrucțiune ADC (ADD with carry) în plus adună și conținutul indicatorului de transport CF. Această instrucțiune este utilă pentru implementarea unor adunări în care operanzii sunt mai lungi de 32 de biți.

```
ADD <parametru_1>,<parametru_2>  
ADC <parametru_1>,<parametru_2>
```

Exemple:

```
add ax, 1234h  
add bx, ax  
adc dx, var16
```

Instrucțiunile SUB și SBB

Aceste instrucțiuni implementează operația de scădere. A doua instrucțiune, SBB (Subtract with borrow) scade și conținutul indicatorului CF, folosit în acest caz pe post de bit de împrumut. Ca și ADC, SBB se folosește pentru operanzi de lungime mai mare.

```
SUB <parametru_1>,<parametru_2>  
SBB <parametru_1>,<parametru_2>
```

Instrucțiunile MUL și IMUL

Aceste instrucțiuni efectuează operația de înmulțire, MUL pentru întregi fără semn și IMUL pentru întregi cu semn. De remarcat că la operațiile de înmulțire și împărțire trebuie să se țină cont de forma de reprezentare a numerelor (cu semn sau fără semn), pe când la adunare și scădere acest lucru nu este necesar. Pentru a evita dese depășiri de capacitate s-a decis ca rezultatul operației de înmulțire să se păstreze pe o

lungime dublă față de lungimea operanzilor. Astfel dacă operanzii sunt pe octet rezultatul este pe cuvânt, iar dacă operanzi sunt pe cuvânt rezultatul este pe dublu-cuvânt. De asemenea se impune ca primul operand și implicit și rezultatul să se păstreze în registrul acumulator. De aceea primul operand nu se mai specifică.

```
MUL <parametru_2>
IMUL <parametru_2>
```

Exemple:

```
mul dh      ; AX<=AL*DH
mul bx      ; DX:AX<= AX*BX  DX este extensia registrului acumulator AX
imul var8   ; AX<=AL*var8
```

Instrucțiunile DIV și IDIV

Aceste instrucțiuni efectuează operația de împărțire pe întregi fără sem și respectiv cu semn. Pentru a crește plaja de operare se consideră că primul operand, care în mod obligatoriu trebuie să fie în acumulator, are o lungime dublă față de al doilea operand. Primul operand nu se specifică.

```
DIV <parametru_2>
IDIV <parametru_2>
```

Exemple:

```
div cl      ; AL<=AX/CL și AH<=AX modulo CL (adică restul împărțirii)
div bx      ; AX<= (DX:AX)/BX și DX<=(DX:AX) modulo BX
```

Instrucțiunile INC și DEC

Aceste instrucțiuni realizează incrementarea și respectiv decrementarea cu o unitate a operandului. Aceste instrucțiuni sunt eficiente ca lungime și ca viteză. Ele se folosesc pentru contorizare și pentru parcurgerea unor șiruri prin incrementarea sau decrementarea adreselor.

```
INC <parametru>
DEC <parametru>
```

Exemple:

```
inc si      ; SI<=SI+1
dec cx      ; CX<=CX-1
```

Instrucțiunea CMP

Această instrucțiune compară cei doi operanzi prin scăderea lor. Dar rezultatul nu se memorează; instrucțiunea are efect numai asupra indicatorilor de condiție. Această instrucțiune precede de obicei o instrucțiune de salt condiționat. printr-o combinație de instrucțiune de comparare și o instrucțiune de salt se pot verifica relații de egalitate, mai mare, mai mic, mai mare sau egal, etc.

```
CMP <parametru_1>, <parametru_2>
```

Exemplu:

```
cmp ax, 50h
```

6.4.4. Instrucțiuni logice

Aceste instrucțiuni implementează operațiile de bază ale logicii booleene. Operațiile logice se efectuează la nivel de bit, adică se combină printr-o operație logică fiecare bit al operandului 1 cu bitul corespunzător din operandul al doilea. Rezultatul se generează în primul operand.

Instrucțiunile AND, OR, NOT și XOR

Aceste instrucțiuni implementează cele patru operații de bază: ȘI, SAU, Negație și SAU-Exclusiv.

AND <parametru_1>, <parametru_2>

OR <parametru_1>, <parametru_2>

NOT <parametru_1>

XOR <parametru_1>, <parametru_2>

Exemple:

```
and    al, 0fh
or      bx, 0000111100001111b
and     al, ch
xor     ax, ax           ; șterge conținutul lui ax
```

Instrucțiunea TEST

Această instrucțiune efectuează operația ȘI logic fără a memora rezultatul. Scopul operației este de a modifica indicatorii de condiție. Instrucțiunea evită distrugerea conținutului primului operand.

TEST <parametru_1>, <parametru_2>

Exemple:

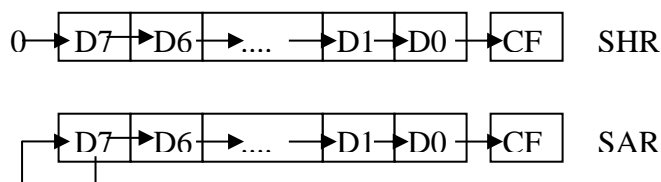
```
test al, 00010000b      ; se verifică dacă bitul D4 din al este zero sau nu
test bl, 0fh             ; se verifica dacă prima cifră hexazecimală din bl este 0
```

6.4.5. Instrucțiuni de deplasare și de rotire

Instrucțiunile SHL, (SAL), SHR și SAR

Aceste instrucțiuni realizează deplasarea (eng. shift) la stânga și respectiv la dreapta a conținutului unui operand. La deplasarea "logică" (SHL, SHR) biții se copiază în locațiile învecinate (la stânga sau la dreapta), iar pe locurile rămase libere se înscrie 0 logic. La deplasarea "aritmetică" (SAL, SAR) se consideră că operandul conține un număr cu semn, iar prin deplasare la stânga și la dreapta se obține o multiplicare și respectiv o divizare cu puteri ale lui doi (ex: o deplasare la stânga cu 2 poziții binare este echivalent cu o înmulțire cu 4). La deplasarea la dreapta se dorește menținerea semnului operandului, de aceea bitul mai semnificativ (semnul) se menține și după deplasare. La deplasarea la stânga acest lucru nu este necesar, de aceea instrucțiunile SHL și SAL reprezintă aceeași instrucțiune.

În figura de mai jos s-a reprezentat o deplasare logică și o deplasare aritmetică la dreapta. Se observă că bitul care iese din operand este înscris în indicatorul de transport CF

Formatul instrucțiunilor:

```
SHL    <parametru_1>, <parametru_2>
SAL    <parametru_1>, <parametru_2>
SHR    <parametru_1>, <parametru_2>
SAR    <parametru_1>, <parametru_2>
```

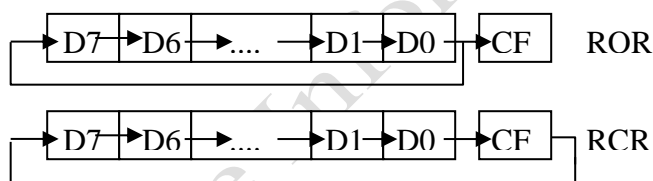
Primul parametru este în concordanță cu definițiile anterioare; al doilea parametru specifică numărul de poziții binare cu care se face deplasare; acest parametru poate fi 1 sau dacă numărul de pași este mai mare atunci se indica prin registrul CL. La variantele mai noi de procesoare se acceptă și forma în care constanta este diferită de 1.

Exemple:

```
shl    ax, 1
shr    var, cl
```

Instrucțiunile de rotire ROR, ROL, RCR, RCL

Aceste instrucțiuni realizează rotirea la dreapta sau la stânga a operandului, cu un număr de poziții binare. Diferența față de instrucțiunile anterioare de deplasare constă în faptul că în poziția eliberată prin deplasare se introduce bitul care iese din operand. Rotirea se poate face cu implicarea indicatorului de transport (CF) în procesul de rotație (RCR, RCL) sau fără (ROR, ROL). În ambele cazuri bitul care iese din operand se regăsește în indicatorul de transport CF. Figura de mai jos indică cele două moduri de rotație pentru o rotație la dreapta.

Formatul instrucțiunilor:

```
ROR    <parametru_1>, <parametru_2>
ROL    <parametru_1>, <parametru_2>
RCR    <parametru_1>, <parametru_2>
RCL    <parametru_1>, <parametru_2>
```

Referitor la parametri, se aplică aceleași observații ca și la instrucțiunile de deplasare.

6.4.6. Instrucțiuni de salt

Instrucțiunile de salt se utilizează pentru controlul secvenței de execuție a instrucțiunilor. În principiu există două tipuri de salt:

- instrucțiuni de ramificare și ciclare (buculare)
- instrucțiuni de apel și revenire din rutine

6.4.7. Instrucțiunile de apel și revenire din rutine

Utilizarea rutinelor (a procedurilor) permite structurarea programelor scrise în limbaj de asamblare și implicit scade complexitatea procesului de proiectare și programare. Se recomandă ca anumite operații care se repetă să fie scrise sub formă de rutine, urmând a fi apelate de mai multe ori. Uneori se justifică utilizarea de rutine chiar și numai cu scop de structurare a programului.

Instrucțiunile CALL și RET

Instrucțiunea CALL realizează un salt la adresa exprimată în instrucțiune. Înainte de salt procesorul salvează pe stivă adresa de revenire în programul apelant (adresa instrucțiunii de după instrucțiunea CALL). Instrucțiunea RET se plasează la sfârșitul rutinei și realizează revenirea în programul apelant. În acest scop se extrage de pe stivă adresa de revenire și se face salt la această adresă. O rutină conține mai multe instrucțiuni RET dacă există mai multe ramificări în secvența rutinei.

Formatul instrucțiunilor:

CALL <adresă>

RET [<constantă>]

unde:

<adresă> - este o etichetă (numele rutinei) sau o expresie evaluabilă ca și o adresă

<constantă> indică numărul de poziții cu care trebuie să se descarce stiva înainte de revenirea din rutină; în mod uzual acest parametru lipsește

Exemple:

call rut_adunare

call 1000:100

ret

ret 2 ; descărcarea stivei cu 2 unități

Funcție de poziția rutinei față de instrucțiunea de apel compilatorul va genera o adresă "apropiată" (eng. near) care este de fapt adresa de offset a rutinei, sau o adresă "îndepărtată" (eng. far), care conține și adresa de segment. Al doilea caz se aplică atunci când rutina se află în alt segment decât instrucțiunea de apel. programatorul poate cere o adresă "near" sau "far" în mod explicit printr-o directivă de declarare a procedurii.

6.4.8. Instrucțiunile de ramificare și ciclare

Aceste instrucțiuni modifică secvența de execuție a instrucțiunilor. Există instrucțiuni de salt necondiționat (care se execută în orice condiție) și instrucțiuni de salt condiționat. cele din urmă determină execuția unui salt în măsura în care o anumită condiție este îndeplinită. O condiție poate fi starea unui indicator de condiție sau o combinație a acestora. Formatul instrucțiunilor este:

JMP <adresă>

J<cc> <adresă>

unde:

<adresă> este o etichetă sau o expresie evaluabilă ca și o adresă

<cc> este o combinație de litere care sugerează condiția care se aplică

În primul tabel s-au indicat variantele de salt condiționat care implică testarea unui singur indicator de condiție. Următoarele două tabele prezintă instrucțiunile de salt condiționat utilizate după o operație de comparare a două numere.

Instrucțiunea	Condiția	Instrucțiuni echivalente	Explicații
JC	CF=1	JB,JNAE	salt dacă a fost un transport
JNC	CF=0	JNB,JAЕ	salt dacă nu a fost un transport
JZ	ZF=1	JE	salt dacă rezultatul este zero
JNZ	ZF=0		salt dacă rezultatul nu este zero
JS	SF=1		salt dacă rezultatul este negativ
JNS	SF=0		salt dacă rezultatul este pozitiv
JO	OF=1		salt la depășire de capacitate

JNO	OF=0		salt dacă nu este depășire
JP	PF=1		salt dacă rezultatul este par
JNP	PF=0		salt dacă rezultatul nu este par

Instrucțiuni de salt condiționat utilizate după compararea a două numere fără semn:

Instrucțiune	Condiție	Indicatori testați	Instrucțiuni echivalente	Explicații
JA	>	CF=0,ZF=0	JNBE	salt la mai mare
JAЕ	>=	CF=0	JNB,JNC	salt la mai mare sau egal
JB	<	CF=1	JNAE,JC	salt la mai mic
JBE	<=	CF=1 sau ZF=1	JNA	salt la mai mic sau egal
JE	=	ZF=1	JZ	salt la egal
JNE	!=	ZF=0	JNZ	salt la diferit

Instrucțiuni de salt utilizate după compararea a două numere cu semn (reprezentate în complement față de doi).

Instrucțiune	Condiție	Indicatori testați	Instrucțiuni echivalente	Explicații
JG	>	SF=OF sau ZF=0	JNLE	salt la mai mare
JGE	>=	SF=OF	JNL	salt la mai mare sau egal
JL	<	SF!=OF	JNGE	salt la mai mic
JLE	<=	SF!=OF sau ZF=1	JNG	salt la mai mic sau egal
JE	=	ZF=1	JZ	salt la egal
JNE	!=	ZF=0	JNZ	salt la diferit

Observație: relațiile de ordine (mai mic, mai mare, etc.) se stabilesc între primul și al doilea parametru al operației de comparare.

Exemple:

```

cmp    ax, 100h
je      et1          ; salt dacă ax=100h
cmp     var1,al
jb      mai_mic      ; salt dacă var1<al
add     dx,cx
jo      eroare       ; salt dacă apare depășire de capacitate

```

Instrucțiunile de ciclare LOOP, LOOPZ, LOOPNZ

Aceste instrucțiuni permit implementarea unor structuri de control echivalente cu instrucțiunile "for", "while" "do-until" din limbajele de nivel înalt. Aceste instrucțiuni efectuează o secvență de operații: decrementarea registrului CX folosit pe post de contor, testarea condiției de terminare a ciclului și salt la etichetă (la începutul ciclului) în cazul în care condiția nu este îndeplinită.

Sintaxa instrucțiunilor:

LOOP <adresă>

LOOPZ <adresă>

LOOPNZ <adresă>

unde: <adresa> este o etichetă sau o expresie evaluabilă la o adresă

Pentru instrucțiunea LOOP condiția de terminare a ciclului este CX=0, adică contorul ajunge la 0. Pentru instrucțiunea LOOPZ în plus ciclul se încheie și în cazul în care ZF=0. La instrucțiunea LOOPNZ ieșirea din buclă se face pentru ZF=1.

Exemplu:

```
      mov     cx, 100
et1:  ....
      loop    et1      ; ciclul se execută de 100 de ori
```

6.4.9. Instrucțiuni de intrare/ieșire

Aceste instrucțiuni se utilizează pentru efectuarea transferurilor cu registrele (porturile) interfețelor de intrare/ieșire. Trebuie remarcat faptul că la procesoarele Intel acestea sunt singurele instrucțiuni care operează cu porturi.

Instrucțiunile IN și OUT

Instrucțiunea IN se folosește pentru citirea unui port de intrare, iar instrucțiunea OUT pentru scrierea unui port de ieșire. Sintaxa instrucțiunilor este:

IN <acumulator>, <adresă_port>

OUT <adresă_port>, <acumulator>

unde:

<acumulator> - registrul AX pentru transfer pe 16 biți sau AL pentru transfer pe 8 biți

<adresa_port> - o adresă exprimabilă pe 8 biți sau registrul DX

Se observă că dacă adresa portului este mai mare decât 255 atunci adresa portului se transmite prin registrul DX.

Exemple:

```
      în      al, 20h
      mov     dx, adresa_port
      out     dx, ax
```

6.4.10. Instrucțiuni pe șiruri

Aceste instrucțiuni s-au introdus cu scopul de a accelera accesul la elementele unei structuri de tip șir sau vector. Instrucțiunile folosesc în mod implicit registrele index SI și DI pentru adresarea elementelor șirului sursă și respectiv destinație. În mod implicit registrul DS păstrează adresa de segment a sursei iar registrul ES adresa de segment a destinației. După efectuarea operației propriu-zise (specificată prin mnemonica instrucțiunii), registrele index sunt incrementate sau decrementate automat pentru a trece la elementele următoare din șir. Indicatorul DF determină direcția de parcurgere a șirurilor: DF=1 prin incrementare, DF=0 prin decrementare. Registrul CX este folosit pentru contorizarea numărului de operații efectuate. După fiecare execuție registrul CX se decrementează.

Instrucțiunile MOVSB, MOVSW

Aceste instrucțiuni transferă un element din șirul sursă în șirul destinație. Instrucțiunea MOVSB operează pe octet (eng. move string on byte), iar MOVSW operează pe cuvânt. La operațiile pe cuvânt

registrele index se incrementează sau se decrementează cu 2 unități, deoarece un cuvânt ocupă 2 locații în memorie. Instrucțiunile nu au parametrii; programatorul trebuie să încarce în prealabil adresele șirurilor în registrele SI și DI, și lungimea șirului în CX.

Exemplu:

```
mov    si, offset sir_sursa          ; "offset" este un operator care determină adresa
mov    di, offset sir_destinatie    ; de offset a variabilei
mov     cx, lung_sir
et:    MOVSB                        ; DS:[SI]=>ES:[DI], SI++, DI++, CX--
      jnz    et
```

Instrucțiunile LODSB, LODSW, STOSB și STOSW

Primele două instrucțiuni realizează încărcarea succesivă a elementelor unui șir în registrul acumulator. Următoarele două instrucțiuni realizează operația inversă de salvare a registrului acumulator într-un șir. Și la aceste instrucțiuni registrele index (SI pentru încărcare și DI pentru salvare) se incrementează sau se decrementează automat, iar registrul CX se decrementează. Terminațiile "B" respectiv "W" indică lungimea pe care se face transferul: octet sau cuvânt.

Instrucțiunile CMPSB, CMPSW, SCASB și SCASW

Aceste instrucțiuni realizează operații de comparare cu elemente ale unui șir. Primele două instrucțiuni compară între ele elementele a două șiruri, iar ultimele două compară conținutul registrului acumulator cu câte un element al șirului (operație de scanare).

Instrucțiunile REP, REPZ, REPE, REPZ, REPZ

Aceste instrucțiuni permit execuția multiplă a unei instrucțiuni pe șiruri. Prin amplasarea unei astfel de instrucțiuni în fața unei instrucțiuni pe șiruri obligă procesorul execuția repetată a operației până ce condiția de terminare este satisfăcută. La prima variantă, REP, condiția de terminare este CX=0. La instrucțiunile REPZ și REPE operația se repetă atâta timp cât rezultatul este zero sau operanzii sunt egali. La REPZ și REPNE operația se repetă atâta timp cât rezultatul este diferit de zero sau operanzii sunt diferiți.

Exemple:

```
mov    si, offset sir_sursa
mov    di, offset sir_destinatie
mov     cx, lungime_sir
rep     movsb          ; transferă șirul sursă în șirul destinație
```

6.4.11. Instrucțiuni speciale

În această categorie s-au inclus acele instrucțiuni care au efect asupra modului de funcționare al procesorului.

Instrucțiunile CLC, STC, CMC

Aceste instrucțiuni modifică starea indicatorului CF de transport. Aceste instrucțiuni au următoarele efecte:

- CLC șterge (eng. clear) indicatorul, CF=0
- STC setează indicatorul, CF=1
- CMC inversează starea indicatorului, CF=NOT CF

Instrucțiunile CLI și STI

Aceste instrucțiuni șterg și respectiv setează indicatorul de întrerupere IF. În starea setată (IF=1) procesorul detectează întreruperile mascabile, iar în starea inversă blochează toate întreruperile mascabile.

Instrucțiunile CLD și STD

Aceste instrucțiuni modifică starea indicatorului de direcție DF. Prin acest indicator se controlează modul de parcurgere a șirurilor la operațiile pe șiruri: prin incrementare (DF=0) sau prin decrementare (DF=1).

Instrucțiunile NOP, HLT și HIT

Instrucțiunea NOP nu face nimic (eng. no operation). Această instrucțiune se folosește în scopuri de temporizare, pentru întârzierea unor operații sau pentru implementarea unor bucle de așteptare. Instrucțiunea HLT (eng. halt) determină oprirea procesorului. Instrucțiunea HIT determină oprirea temporară a procesorului până la apariția unui semnal de întrerupere sau de inițializare (reset).

Instrucțiunea CUID

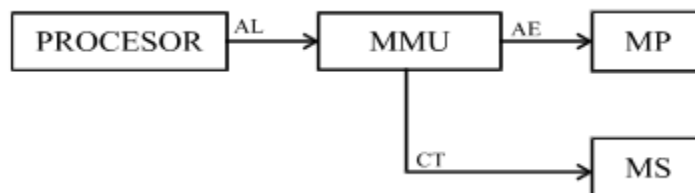
Această instrucțiune permite identificarea tipului de procesor pe care rupeaza programul.

7. Nivelul sistemului de exploatare

7.1. Memoria virtuală, conceptual de paginare, conceptul de segmentar

Memoria virtuală reprezintă o tehnică de organizare a memoriei prin intermediul căreia programatorul “vede” un spațiu virtual de adresare foarte mare și care, fără ca programatorul să “simtă”, este mapat în memoria fizic disponibilă. Uzual, spațiul virtual de adrese corespunde suportului disc magnetic, programatorul având iluzia prin mecanismele de memorie virtuală (MV), că deține o memorie (virtuală) de capacitatea hard-discului și nu de capacitatea memoriei fizice preponderentă DRAM (limitată la $64 \div 1024$ Mo la ora actuală). În cazul MV, memoria principală este analoagă memoriei cache între CPU (*Central Processing Unit*) și memoria principală, numai că de această dată ea se situează între CPU și discul hard. Deci memoria principală (MP) se comportă oarecum ca un cache între CPU și discul hard. Prin mecanismele de MV se mărește probabilitatea ca informația ce se dorește a fi accesată de către CPU din spațiul virtual (disc).

Pentru implementarea conceptului de memorie virtuală se folosește următoarea schemă de principiu:

AL reprezintă adresa logică care este generată de CPU prin citirea instrucțiunii curente. Prin prelucrarea adresei logice în MMU rezultă adresa fizică. MMU realizează o altă funcție de traducere

$$f_T: AL \rightarrow AE.$$

f_T realizează traducerea între adresele logice (virtuale) și cele fizice (reale). Dacă adresa logică nu are corespondent fizic în memoria principală, atunci se generează comenzile de transfer (CT) pentru transferul între memoria externă și memoria principală.

Realizarea practică a conceptului de memorie virtuală se bazează pe transferul în blocuri între memoria externă și memoria principală. Cea mai răspândită metodă de implementare este metoda segmentării memoriei. S-a arătat că fiecare instrucțiune la nivel cod mașină este formată din 2 câmpuri mari:

OPCODE	ADRESĂ
n	l
L	

În câmpul de adresă apar elementele constiutive ale adresei logice din care, prin efectuarea unor calcule, se determină adresa efectivă sau adresa fizică.

În cazul adresei efective:

$$AE=f(AL)$$

Unde

- AL : adresa logică;
- AE : adresa efectivă.

Pe parcursul timpului vitezele de transfer au evoluat astfel:

- Interfața IDE (pe cablul paralel de legătură între placa de bază și HDD) asigura 133MB/sec.
- Prima interfață SATA serială a crescut viteza de transfer la 150MB/sec.
- Evoluția la SATA2 a realizat dublarea acestei performanțe la 300MB/sec.
- Interfața SATA3 a dus la o la viteză de 540 - 560MB/sec
- SSD -urile sunt compatibile atât cu SATA2 cât și cu SATA3 iar viteza de transfer a crescut de peste 4 ori.

De obicei, spațiul virtual de adresare este împărțit în entități de capacitate fixă ($4 \div 64$ Ko actualmente), numite pagini. O pagină poate fi mapată în MP sau pe disc.

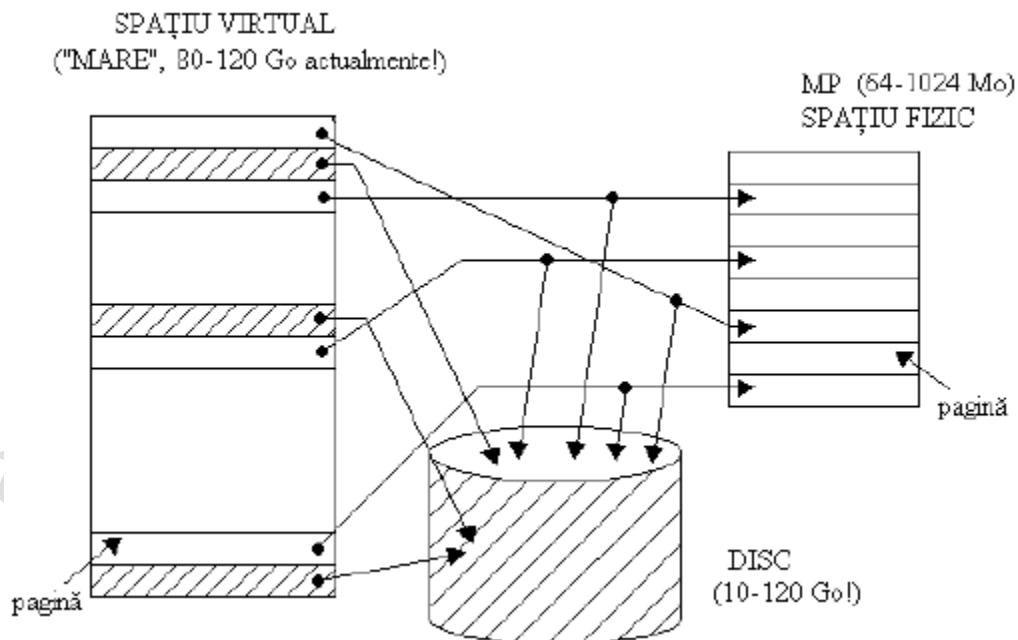

Figura 4.8. Maparea adreselor virtuale în adrese fizice

7.1.1. Paginarea

În general, prin mecanismele de MV, MP conține paginile cel mai recent accesate de către un program, ea fiind după cum am mai arătat, pe post de “cache” între CPU și discul hard. Transformarea adresei virtuale emisă de către CPU într-o adresă fizică (existentă în spațiul MP) se numește mapare sau translatare. Așadar mecanismul de MV oferă o funcție de relocare a programelor (adreselor de program), pentru că adresele virtuale utilizate de un program sunt relocate spre adrese fizice diferite, înainte ca ele să fie folosite pentru accesarea memoriei. Această mapare permite aceluiași program să fie încărcat și să ruleze oriunde ar fi încărcat în MP, modificările de adrese realizându-se automat prin mapare (fără MV un program depinde de obicei în execuția sa de adresa de memorie unde este încărcat).

MV este un concept deosebit de util în special în cadrul sistemelor de calcul multiprogramate care - de exemplu prin “time-sharing” - permit execuția cvasi-simultană a mai multor programe (vezi sistemul de operare WINDOWS XX, NT, Unix, Ultrix etc.). Fiecare dintre aceste programe are propriul său spațiu virtual de cod și date (având alocate un număr de pagini virtuale), dar în realitate toate aceste programe vor partaja aceeași MP, care va conține dinamic, pagini aferente diverselor procese.

În implementarea MV trebuie avute în vedere următoarele aspecte importante:

- paginile să fie suficient de mari (4 ko ÷ 16 ko ... 64 ko) astfel încât să compenseze timpul mare de acces la disc (9 ÷ 12 ms).
- organizări care să reducă rata de evenimente PF, rezultând un plasament flexibil al paginilor în memorie (MP)
- PF-urile trebuie tratate prin software și nu prin hardware (spre deosebire de miss-urile în cache-uri), timpul de acces al discurilor permitând lejer acest lucru.
- scrierile în MV se fac după algoritmi tip “Write Back” și nu “Write Through” (ar consuma timp enorm).

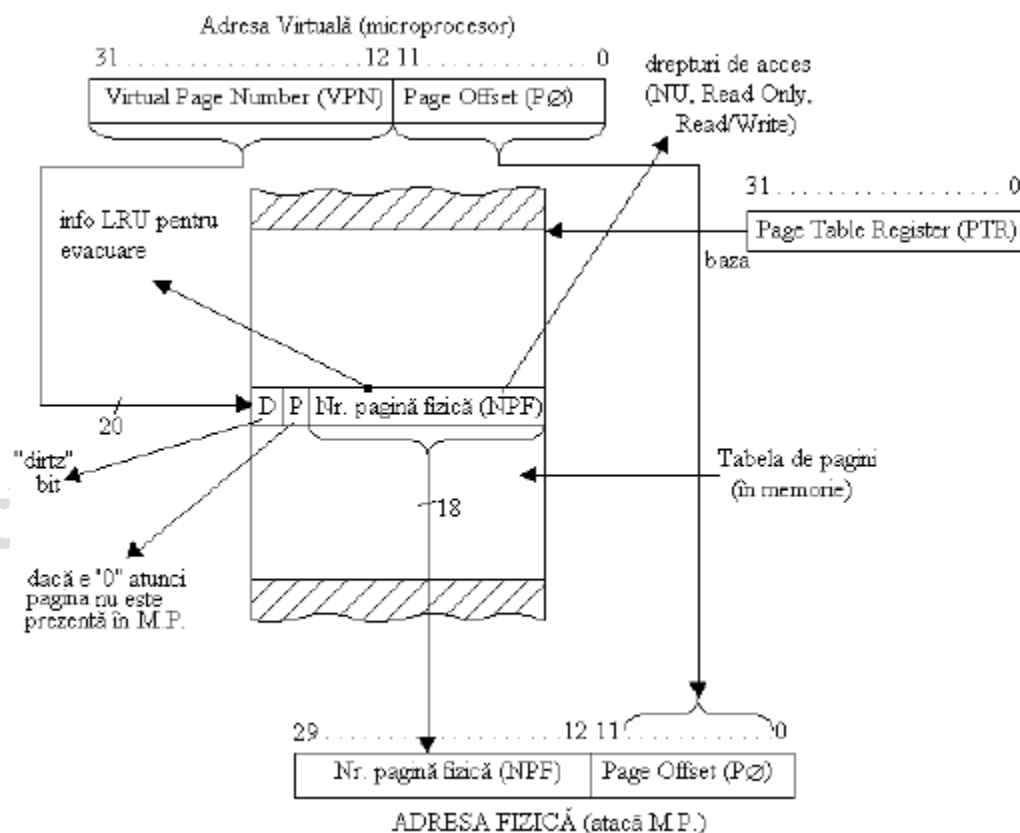

Figura 4.9. Translatare adresă virtuală în adresă fizică

Fiecare program are propria sa tabelă de pagini care mapează spațiul virtual de adresare al programului într-un spațiu fizic, situat în M.P.

Tabela de pagini + PC + registrele microprocesorului formează starea unui anumit program. Programul + starea asociată caracterizează un anumit proces (task). Un proces executat curent este activ, altfel el este inactiv. Comutarea de taskuri implică inactivarea procesului curent și activarea altui proces, inactiv până acum rezultând deci ca fiind necesară salvarea/restaurarea stării proceselor. Desigur, sistemul de operare (S.Ø.) trebuie doar să reîncarce registrul pointer al adresei de bază a paginii (PTR) pentru a pointera la tabela de pagini aferentă noului proces activ.

7.1.2. Segmentarea

Constituie o altă variantă de implementare a MV, care utilizează în locul paginilor de lungime fixă, entități de lungime variabilă zise segmente. În segmentare, adresa virtuală este constituită din 2 cuvinte: o bază a segmentului și respectiv un deplasament (offset) în cadrul segmentului.

Datorită lungimii variabile a segmentului (de ex. 1 octet , 2^{32} octeți la arhitecturile Intel Pentium), trebuie făcută și o verificare a faptului că adresa virtuală rezultată (baza + offset) se încadrează în lungimea adoptată a segmentului. Desigur, segmentarea oferă posibilități de protecție puternice și sofisticate a segmentelor. Pe de altă parte, segmentarea induce și

numeroase dezavantaje precum:

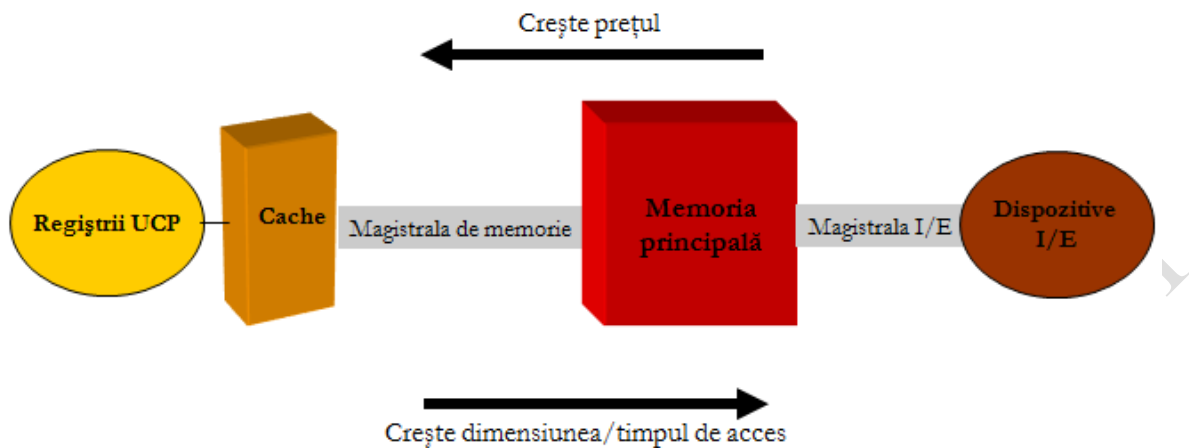
2 cuvinte pentru o adresă virtuală, necesare având în vedere lungimea variabilă a segmentului. Asta complică sarcina compilatoarelor și a programelor

- încărcarea segmentelor variabile în memorie mai dificilă decât la paginare
- fragmentare a memoriei principale (porțiuni nefolosite)
- frecvent, trafic ineficient MP-disc (de exemplu pentru segmente “mici”, transferul cu discul e complet ineficient – accese la nivel de sector = 512 octeți)

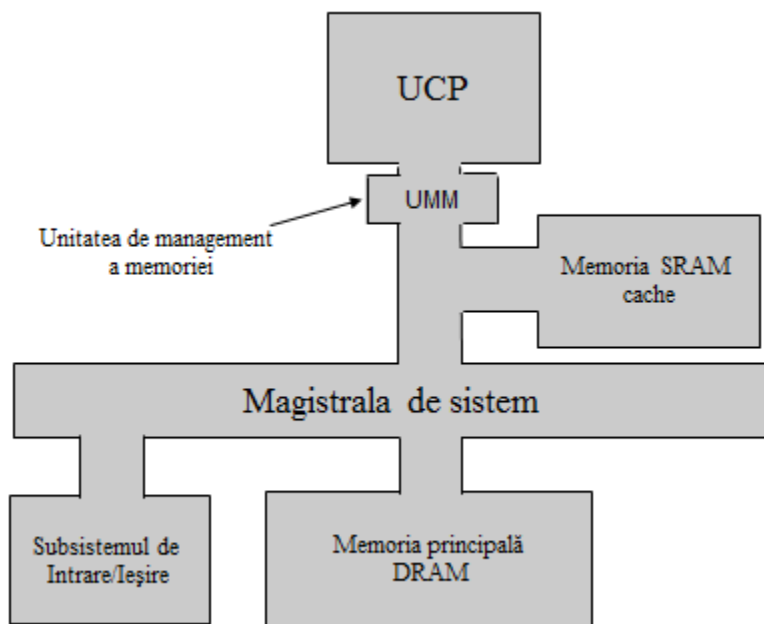
Există în practică și implementări hibride segmentare – paginare

7.2. Exemple de gestionare a memoriei virtuale.

O schema a ierarhiei memoriei este prezentată alăturat.

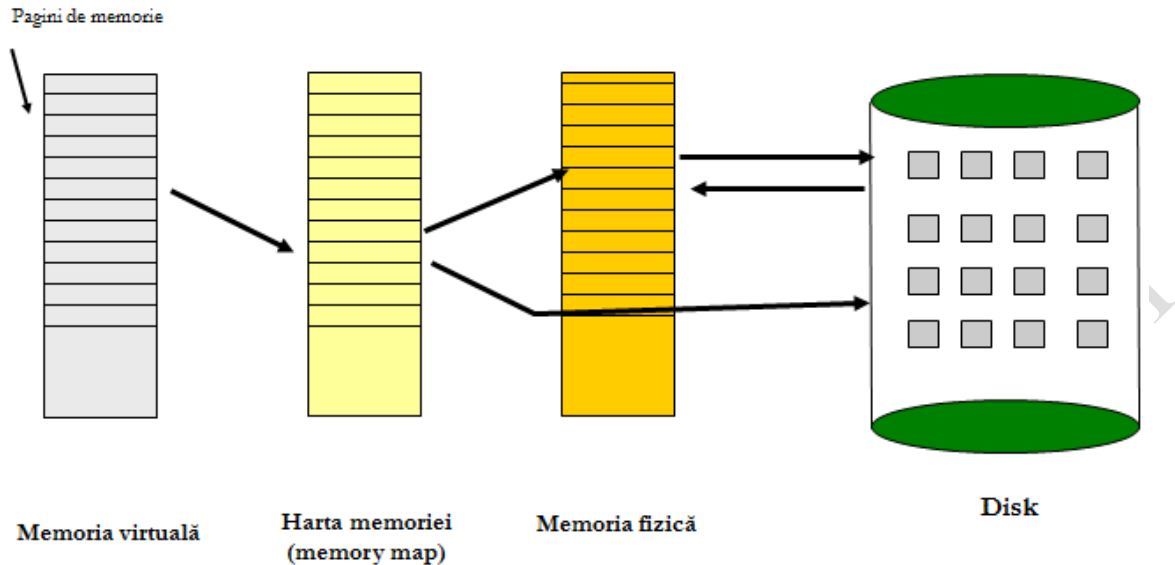

Unitatea de management a memoriei virtuale

7.2.1. Memoria virtuală

Reprezintă separarea conceptuală a memoriei logice disponibile pentru aplicații față de memoria fizică. În acest mod putem avea o memorie virtuală de dimensiuni mari chiar cu o memorie fizică de dimensiuni reduse :

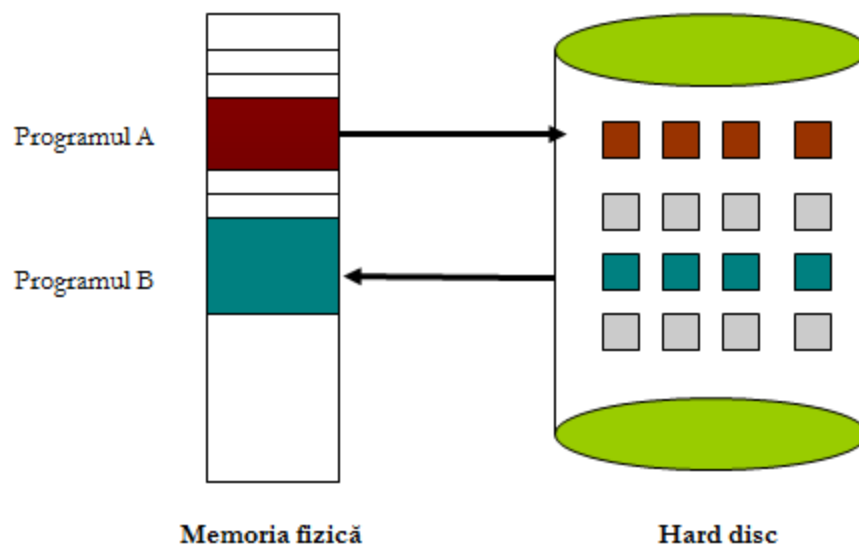

- În același sens, nu toate obiectele (date sau instrucțiuni) pot fi la un moment dat în memoria principală. Dacă avem memorie virtuală, atunci unele dintre obiecte se pot afla pe disc. Spațiul de adresare este de regulă împărțit în blocuri de lungime fixă – pagini.
- La un moment dat, paginile se află fie în memoria principală, fie pe disc
- Atunci când se cere un obiect care nu este în cache sau în memoria principală, apare un “page-fault” – moment în care întreaga pagină este mutată de pe disc în memoria principală. Aceste “page-fault” durează mai mult și atunci sunt controlate de software și UCP nu face pauză.
- De regulă, UCP comută către alt task atunci când apare un acces la disc. Memoria cache și memoria principală au aceeași relație ca și cea existentă între memoria principală și disc.
- În orice moment, un calculator rulează mai multe procese, fiecare având propriul spațiu de adrese de memorie. Ar fi foarte costisitor să se dedice un întreg spațiu de adresare pentru fiecare proces, având în vedere că multe dintre procese folosesc doar o mică parte a spațiului propriu de adrese. A apărut astfel necesitatea partajării unei părți a memoriei între mai multe procese.
- Acest procedeu poartă numele de “memorie virtuală” – memoria fizică se divide în blocuri care sunt alocate diferitelor procese.
- Inerentă unei astfel de abordări este o schemă de protecție ce restricționează accesul proceselor la blocuri ce aparțin altor procese. Majoritatea formelor de memorie virtuală reduc, de asemenea, timpul de pornire a unui program, deoarece nu tot codul sau datele trebuie să fie deja în memoria fizică înainte ca programul să înceapă.
- Însă partajarea între procese a memoriei nu este adevăratul motiv pentru care s-a inventat memoria virtuală. Dacă un program devine prea mare pentru memoria fizică, este sarcina programatorului să îl facă să încapă în ea. Au rezultate acele suprapuneri (overlay).
- Blocurile de memorie în cazul memoriei virtuale se numesc *pagini* sau *segmente*. UCP folosește adrese virtuale ce sunt translate (hardware cât și software) în adrese fizice ce accesează memoria principală. Acest procedeu se numește procedeu de mapare a memoriei sau de traducere a adreselor. Astăzi memoria virtuală intervine la nivel de memorie principală și disc magnetic

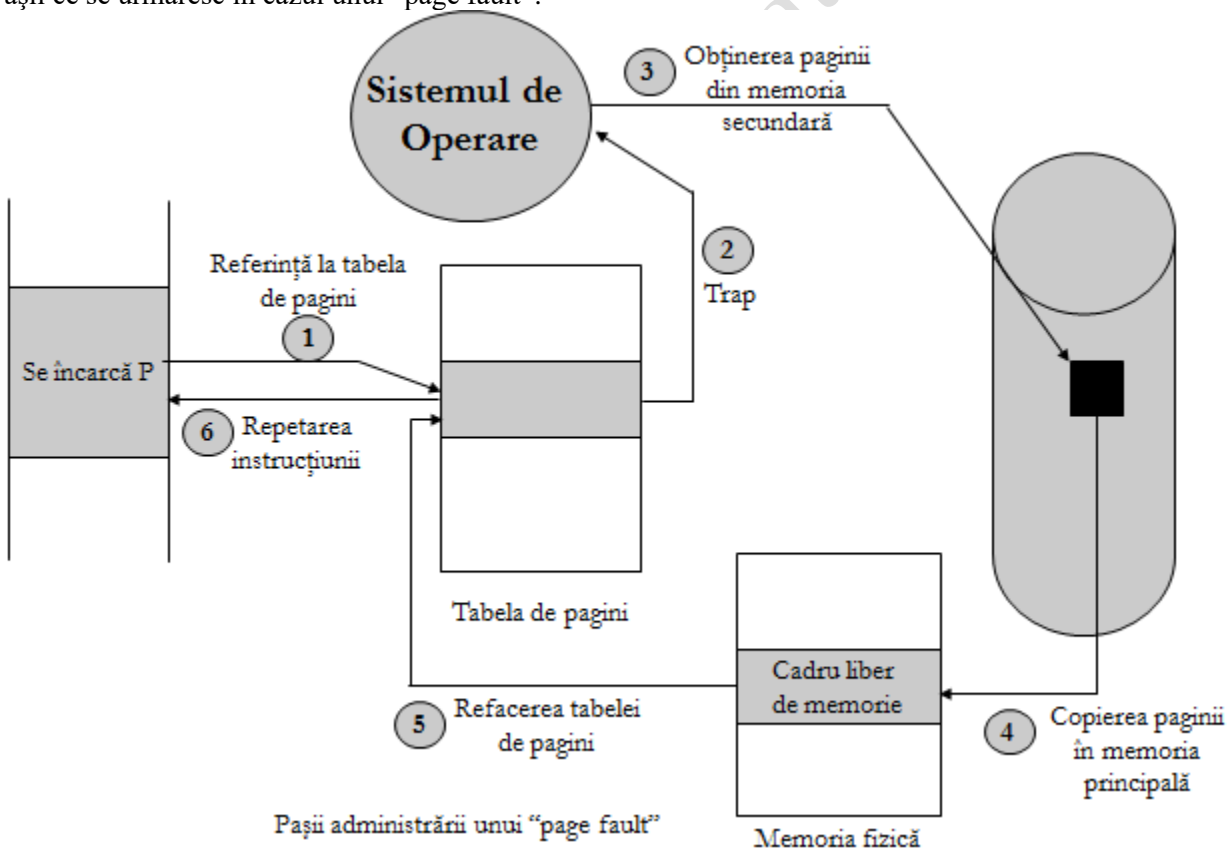
Cererea de pagini (*demand paging*)

Atunci când o pagină de memorie este referită (fie că este vorba despre cod sau date) și ea nu se află în memorie atunci ea este adusă de pe disc și se re-execută instrucțiunea

Pașii ce se urmăresc în cazul unui “page fault”:

În cazul supra-alocării memoriei trebuie să renunțăm la ceva deja existent în memorie.

Supra-alocarea apare atunci când programele au nevoie de mai multe pagini de memorie decât cele existente fizic.

Metoda de abordare: dacă nici o pagină fizică nu este liberă, se caută una care nu este utilizată la momentul respectiv și se eliberează.

8. Arhitecturi evolute

Arhitectura Setului de Instrucțiuni

Arhitectura setului de instrucțiuni (ISA - Instruction Set Architecture) este folosită pentru a abstractiza funcționarea internă a unui procesor. ISA definește “personalitatea” unui procesor: cum funcționează procesorul d.p.d.v. al programatorului, ce fel de instrucțiuni execută, care este semantica acestora, în timp ce microarhitectura se referă la cum este implementată ISA, pipeline-ul de instrucțiuni, fluxul de date dintre unitățile de execuție (dacă sunt mai multe), registre și cache. Astfel, o ISA poate fi implementată de diferite microarhitecturi: la ARM, ARMv6 este un exemplu de ISA, și este implementată de 4 procesoare, la Pentium numele ISA este IA-32 și este implementată de diferite procesoare produse de Intel, AMD, Via, Transmeta.

Astfel, ISA este cea mai importantă parte a design-ului unui procesor; alte aspecte cum sunt interacțiunea cu cache-ul, pipeline-ul, fluxul de date în procesor putând fi schimbate de la o versiune la alta a procesorului.

La ora actuală există două filozofii de design pentru un procesor:

- Complex Instruction Set Computer (**CISC**)
- Reduced Instruction Set Computer (**RISC**).

În afară de acestea există și ISA-uri pentru procesoare specializate, cum sunt GPU-urile pentru plăci grafice și DSP-urile pentru procesare de semnal.

8.1. Masinile RISC (evoluția arhitecturii sistemelor de calcul, principii de proiectare a masinilor RISC),

8.1.1. RISC (Reduced Instruction Set Computer) au următoarele caracteristicile:

- set redus de instrucțiuni: ~100-200; complexitatea care este eliminată din ISA este de fapt transferată programatorului în limbaj de asamblare și compilatoarelor; codul conține mai multe instrucțiuni, și în multe cazuri (mai ales în trecut (anii '70, '80)) acest fapt constituie o problemă
- instrucțiunile sunt de obicei codificate pe lungime fixă; permite o implementare mai simplă a UC
- execuția instrucțiunilor într-un singur ciclu (folosind pipeline)
- **arhitectură load-store** - numai instrucțiunile de tip LOAD și STORE lucrează cu memoria
- un număr mai mare de registre (din cauza load-store): 32-64; familii de arhitecturi: ARM, AVR, AVR32, MIPS, PowerPC (Freescale, IBM), SPARC (SUN)

Exemplu: încărcarea unui cuvânt de date din memorie într-un registru la arhitectura AVR32:

```
ld.w Rd, Rp++
```

Rd - registrul destinație

Rp - registrul ce conține adresa cuvântului; aceasta este incrementată după copierea conținutului.

8.1.2. CISC (Complex Instruction Set Computer)

Arhitecturile de tip CISC pun accentul pe hardware având instrucțiuni complexe ce reduc dimensiunea codului și simplificând partea de software. Cele mai importante caracteristici sunt:

- instrucțiunile pot accesa memoria, având deja încorporate load-ul și store-ul
- varietate mare de moduri de adresare a memoriei

- instrucțiunile au dimensiuni variabile și necesită mai mulți cicli de ceas pentru a fi executate
- necesită un nivel suplimentar între hardware și ISA, controlul microprogramului - instrucțiunile sunt implementate în microcod;
- familii de arhitecturi: IA-32, x86-64

Exemplu:

La IA-32:

```
add [ebx], eax
```

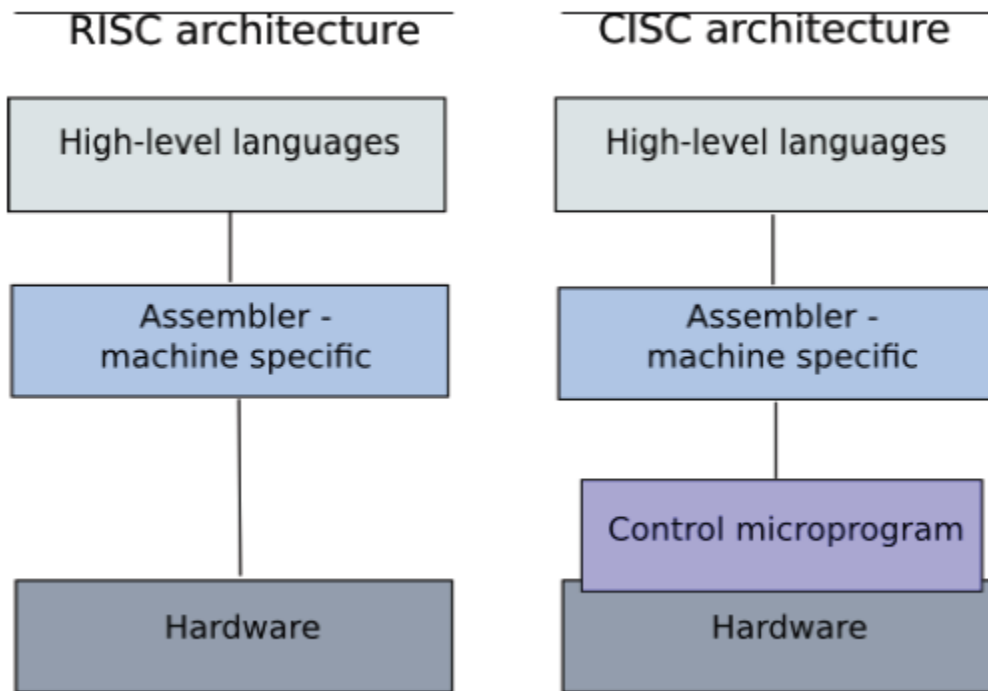
(se adună operandul de la adresa data de registrul ebx cu cel din registrul eax și rezultatul se stochează la adr primului operand)

La o arhitectura RISC:

```
load r1, $10
load r2, $11
add r1, r2
store $10, r1
```

\$10, \$11 sunt locații de memorie (adrese), numele instrucțiunilor sunt generice, nu aparțin unei arhitecturi anume

Pentru o arhitectura RISC am avea întâi de încărcat operandii din memorie folosind instrucțiuni de tip LOAD și apoi să apelăm instrucțiunea pentru înmulțire, în final stocând rezultatul în memorie folosind o instrucțiune de tip STORE.

8.1.3. RISC vs CISC

Regula 80-20: 80% din timp se folosesc 20% din instrucțiunile unui procesor. Multe instrucțiuni CISC sunt nefolosite de către programatori, iar majoritatea instrucțiunilor complexe pot fi sparte în mai multe instrucțiuni simple. Ambele abordări fac compromisuri pentru a minimiza una dintre aceste fracții: în cazul

RISC, se preferă un număr mai mare de instrucțiuni pe program pentru a micșora numărul de cicli pe instrucțiune, în timp ce la CISC este invers.

Totuși, lucrurile nu stau atât de simplu. Deși arhitecturile RISC au fost devansate în anii 80 de către CISC datorită lipsei software-ului și al unui segment de piață, precum și datorită prețului ridicat al memoriei, o dată cu progresele tehnologice, procesoarele cu ISA RISC au monopolizat domeniul embedded. În plus, cele două arhitecturi au început să se apropie, majoritatea procesoarelor actuale având o arhitectura hibridă, de exemplu Intel Pentium având un interpretor CISC peste un nucleu RISC.

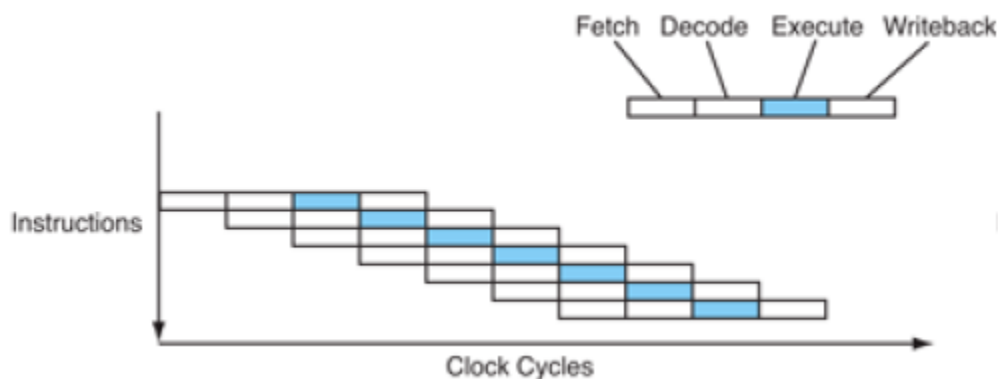
RISC	CISC
costuri mici de fabricatie, mai puține tranzistoare	hardware mai complex, costuri mai mari
consum redus de energie	consum mai mare
mai multe registre	mai mult hardware, controlul microprogramului
mai multe linii de cod per program	puțin cod

8.2. Arhitecturi paralele, exemple.

8.2.1. Paralelism - Pipelining

Chiar dacă un program este în mod tradițional interpretat secvențial, instrucțiune cu instrucțiune, o parte dintre acestea nu sunt dependente între ele și pot fi executate în paralel. Această metodă de a extrage paralelism la nivelul unui singur flux de instrucțiuni de numește paralelism la nivel de instrucțiune sau Instruction-level parallelism (ILP).

O metodă de a implementa ILP este banda de asamblare (**pipeline**). Banda de asamblare presupune că atunci când o instrucțiune i este executată, instrucțiunea $i+1$ este decodificată și instrucțiunea $i+2$ este citită, astfel fiecare subsistem din procesor este ocupat la un moment dat.

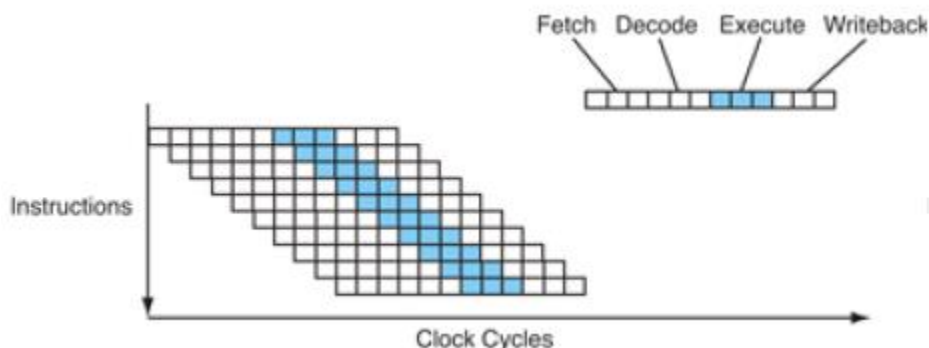
Modelul de bază pentru un pipeline la o arhitectura RISC este cel din 4 etape:

1. Instruction Fetch,
2. Instruction Decode,
3. Execute,
4. Register Write Back.

- În stagiul **Fetch** se aduce instrucțiunea din memorie, de la adresa dată de contorul program (PC - *program counter*).
- În stagiul **Decode** se decodifică instrucțiunea
- în **Execute** se execută efectiv operația de către unitatea aritmetico-logică,
- în **Writeback** se stochează rezultatele în regiștrii sau memorie.

Pentru CISC, avem de obicei un număr mai mare de etape (>12).

Banda de asamblare **superpipeline** este mai lungă decât banda obișnuită (cele 4 stagii F, D, E, W sunt împărțite la rândul lor în mai multe stagii).

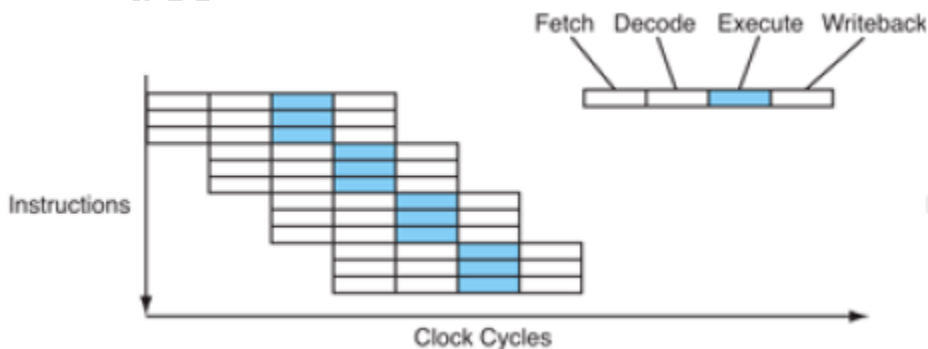

Teoretic cu cât banda de asamblare este mai segmentată, mai multe instrucțiuni pot fi executate în paralel și, fiecare stadiu făcând mai puține operații, se poate mări frecvența ceasului. Însă, alți factori caracteristici ai design-ului pot scădea performanțele și nu întotdeauna un procesor cu superpipelining este mai bun decât unul cu bandă de asamblare normală. Pentru o arhitectură și un set de instrucțiuni date există un număr optim de etape ale benzii de asamblare. Peste acest număr se reduce performanța.

Pentru procesoarele RISC, unde instrucțiunile se execută într-un singur ceas, această durată de execuție este dată de instrucțiunea cea mai lungă.

Banda de asamblare mărește productivitatea (throughput-ul), adică numărul de instrucțiuni executate în unitatea de timp, însă timpul de execuție (latența) a unei instrucțiuni nu se micșorează, ci se poate chiar mări.

Pentru a paraleliza și mai mult execuția instrucțiunilor, **procesoarele superscalare** introduc benzi de asamblare independente ce funcționează în paralel. Se mărește astfel numărul de resurse și complexitatea procesorului, însă mai multe instrucțiuni pot fi aduse, decodificate și executate în același timp, după cum este ilustrat.

8.2.2. Hazard

În cazul unui procesor cu bandă de asamblare, pentru a obține performanță maximă, este necesar ca o instrucțiune să fie prezentă în fiecare stadiu al pipeline-ului. Acest lucru nu este posibil însă datorită faptului că instrucțiunile pot avea diferite dependențe între ele ceea ce face ca execuția lor în pipeline să ducă la rezultate nedorite, situație care poartă numele de hazard.

8.2.2.1. Tipuri

Există trei tipuri de dependențe care pot conduce la hazarde:

1. **Structurale:** când două instrucțiuni aflate în execuție în pipeline doresc acces la aceeași structură hardware în același timp.

Exemplu:

```
add r1, r2
load r3, [r4 + offset]
```

- ambele instrucțiuni necesită acces la unitatea de adunare: prima pentru a executa o adunare, iar a doua pentru a calcula adresa de la care se face citirea din memorie.

2. **De date:** când două instrucțiuni folosesc același registru sau aceeași locație de memorie și cel puțin una dintre ele este o scriere

• **RAW (Read after Write):** instrucțiunea I_{i+1} citește o locație de memorie scrisă de instrucțiunea I_i

Exemplu:

```
add r1, r2
add r3, r1
```

- valoarea lui r1 este disponibilă în a doua instrucțiune abia după ce prima instrucțiune a scris rezultatul

• **WAR (Write after Read):** instrucțiunea I_{i+1} scrie o locație de memorie care este citită de instrucțiunea I_i

Exemplu:

```
add r2, r1
add r1, r3
```

- valoarea lui r1 nu poate fi modificată în a doua instrucțiune până când prima instrucțiune nu a terminat citirea lui

• **WAW (Write after Write):** instrucțiunea I_{i+1} scrie o locație de memorie care este scrisă și de instrucțiunea I_i

Exemplu:

```
mov r1, r2
mov r1, r3
```

- este necesar ca cele două scrieri în r1 să se execute în ordinea din program pentru a nu modifica valoarea văzută de instrucțiunile următoare

3. **De control:** când o instrucțiune de salt (branch, jump, call, ret) este executată; instrucțiunile de salt pot modifica PC (contorul program), sărind la o altă instrucțiune decât cea imediat următoare; în acest caz adresa următoarei instrucțiuni care trebuie citită nu se cunoaște până când instrucțiunea de salt nu este executată

Exemplu:

```
if (a == b) (i1)
    d = a+b (i2)
    c = 1 (i3)
else
    d = a * b (i4)
```

În banda de asamblare se aduc din memorie la rand instrucțiunile i1,i2,i3, însă dacă în urma executiei instrucțiunii *if* (tradusă în assembler printr-o instrucțiune de comparare și apoi una de salt condiționat (jmp - jump) se sare la ramura de else apare un hazard de control. Instrucțiunile i2,i3 nu mai trebuiesc executate, și în schimb trebuie adusă instrucțiunea i4, deci se face 'flush' la pipeline și se aduce instrucțiunea i4, pierzându-se astfel din eficiența prelucrării în paralel a instrucțiunilor.

8.2.2.2. Soluții

O soluție simplă ar fi adăugarea de către programator sau compilator sau automat, de către UC a procesorului, a unor instrucțiuni nop pentru întârzierea execuției instrucțiunilor cu dependențe; așa numitele *pipeline bubbles* sau *pipeline stalls*.

Forwarding - dacă unul sau mai mulți operanzi ai unei instrucțiuni depind de o instrucțiune aflată înainte în pipeline, rezultatul acesteia poate fi forwardat către stagiile anterioare. Aceasta soluție necesită hardware suplimentar pentru logica de control.

Exemplu:

```
instr k: add r1,r2
instr k+1: add r1,5
```

Rezultatul obținut pentru instrucțiunea k în unitatea aritmetico-logică, în stagiul de Execute este forwardat stagiului Decode al instrucțiunii k+1.

Out-of-order execution(OOE) este o tehnica de planificare dinamica(dynamic scheduling) prin care instrucțiunile sunt executate în altă ordine decât cea a programului, însă rezultatele sunt ordonate ca și cum ar fi fost executate normal. Prin această rearanjare, se evită adăugarea de întârzieri, intrând în pipeline instrucțiuni fără dependențe de date între ele. Aceasta soluție necesită hardware suplimentar(registre suplimentare, buffers pentru cozi de așteptare etc), iar algoritmul cel mai cunoscut este cel al lui Tomasulo.

Deoarece registrele generale sunt limitate, iar codul unui program îi refolosește des, generând hazarde de date, putem folosi tehnica de **register renaming**. Aceasta minimizează apariția hazardelor, prin adăugarea unor registre suplimentare, ce nu sunt vizibile programatorului. Redenumirea registrelor rezolvă hazardele de date WAR, WAW însă nu și RAW, fiind folosită și în algoritmul Tomasulo de planificare OOE.

Exemplu:

```
instr k add r1,r2,r3
instr k+1 mul r3,r2,r1
instr k+2 sub r1,r2,r4 //hazard WAW intre instr k și k+2
```

După redenumirea registrelor:

```
add l1, l2, l3
mul l5, l2, l4
add l6, l2, l7
```

În cazul hazardelor de control, putem amâna aducerea instrucțiunilor din branch prin adăugarea de întârzieri în pipeline sau intercalarea altor instrucțiuni independente de acel branch, însă soluția cea mai bună este predicția ramificațiilor (**branch prediction**) care minimizează numărul de cicli pierduți. Această predicție poate fi statică, făcută de către compilator prin optimizări de tipul *loop unrolling* (de exemplu în bucla *for*, a cărei condiție este neîndeplinită doar o dată pentru a se ieși din buclă) sau profile-driven(se creează profile ale programelor în urma mai multor execuții).

Predicția dinamică se face de către procesor prin intermediul unor circuite (*branch predictors*) și în general se bazează pe menținerea unor tabele cu informații despre fiecare dintre ramificații.

9. Bibliografie

1. Patterson, David A.; Hennessey, John L , *Computer Architecture: A Quantitative Approach*, Publisher: Morgan Kaufmann; 5 edition (September 30, 2011), ISBN-13: 978-0123838728
2. Null J., Lobur J., *The essentials of computer organization and architecture*, Jones & Bartlett Learning, 3rd edition (December 17, 2010), ISBN-13: 978-1449600068.
3. Stallings W., *Computer Organization and Architecture*, 9th ed., Prentice Hall, March 11, 2012, ISBN-13: 978-0132936330.
4. Chalk B.S., *Computer Organization and Architecture*, Palgrave Macmillan, 2003.
5. Hyde R., *The Art of Assembly Language Programming*, No Starch Press, 2nd edition, 2010, ISBN-13: 978-1593272074 .
6. Gorgan D., Sebestyen G. - *Structura calculatoarelor*, Editura Albastra, 2000.
7. Corneliu Burileanu, Mihaela Ionita, Mircea Ionita, Mircea Filotti – *Microprocesoarele x86 – o abordare software*, 1999.